

Zbornik

POLITIČNA EKOLOGIJA NA DELU

Teorija v vsakdanji praksi in
vsakdanja praksa v teoriji

Politična ekologija na delu

Teorija v vsakdanji praksi in
vsakdanja praksa v teoriji

Ljubljana, 2023

NASLOV: Politična ekologija na delu: teorija v vsakdanji praksi in vsakdanja praksa v teoriji (zbornik tekstov)

UREDILA: Andrej A. Lukšič in Karla Tepež

JEZIKOVNI PREGLED: Tatjana Capuder

PRELOM BESEDILA IN NASLOVNICA: Jaka Modic

RECENZENT: Andrej Kurnik

»Podprto s sredstvi Programa ACF v Sloveniji 2014–2021«.

Iceland
Liechtenstein
Norway **Active
citizens fund**

.....
Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 138032643

ISBN 978-961-96131-1-5 (Inštitut za ekologijo, PDF)

ISBN 978-961-95820-4-6 (Inštitut Časopis za kritiko znanosti, PDF)

Kazalo

Uvodnik	5
I. del: TEORETSKO KONCEPTUALNI PREMISLEKI	9
- SULTANA JOVANOVSKA: Rehabilitacija pluralnosti in mnenja: razsojanje in skupnostni čut v misli Hannah Arendt	11
- KARLA TEPEŽ: Misliti alternativne prihodnosti: imaginacija-kot-praxis skozi politično-estetsko perspektivo	33
- DENI DAGALEV: Institucionalna (ne)občutljivost in liberalna demokracija: Od vključevanja in participacije lokalnih skupnosti do demokratizacije procesov okoljske polisi	47
- SAMO SMOLE: Podnebna kriza in (progresivni) populizem	65
II. del: ENERGETIKA	79
- ERIK MARČENKO, ŽIGA ANŽE ŠILAK: Opuščanje premoga v Evropski uniji z vidika ekološke modernizacije (študija primera Slovenije)	81
- ČRT POGLAJEN, ALENKA LENA KLOPČIČ, DOMEN ŽALAC, DENIS MARAŽ: Analiza trajnostnosti in demokratizacije slovenskega energetskega sektorja	105
- DAVORIN ŽNIDARIČ, ANDREJ LUKŠIČ: Zasavje in trajnostnost: v smeri večje pravičnosti in enakosti v regiji	129

Zbornik tekstov o politični ekologiji je namenjen mladim za njihovo zeleno aktivno državljanstvo. Članki so bili objavljeni v zborniku MPŠ PE 2022 v angleškem jeziku, za ta zbornik pa so jih avtorji ustrezno predelali in napisali v slovenskem jeziku.

Uvodnik

Obstoječa razvojna paradigma stavi le na “zelenenje” obstoječih politik, ki ne vodi h korenitejšim spremembam, ampak samo še utrjuje antropocentričen pristop k reševanju okoljskih vprašanj in zanemarja ekocentričnega. Znotraj obstoječih institucij se reševanje okoljskih vprašanj tako izvaja le na tehnološki ravni, kar še dodatno depolitizira okoljsko problematiko.

Pri tem mladi sicer prepoznavajo, da dosednji pristopi pri reševanju okoljskih problemov niso prinašali pričakovanih rezultatov in da bodo prav oni najbolj prizadeti z današnjimi odločitvami in bodo živeli v slabšem okolju kot sedanje generacije, nimajo pa ustreznega znanja, ki bi jim omogočil iniciiranje drugačnega pristopa k okoljski tematiki.

Obstoječ institucionalni način izobraževanja – predvsem na univerzitetni ravni – jim ne ponuja ustreznega znanja, ki bi repolitiziralo okoljsko problematiko in ponudilo osnovo za zeleno aktivno državljanstvo, hkrati pa tudi na ravni družboslovne literature (slovenske in prevedene) obstaja manko, ki ga je treba nujno odpraviti.

Zeleno aktivno državljanstvo namreč zahteva prepoznavanje različnih okoljskih diskurzov in konceptov razvoja ter razvoj okoljske politične imaginacije, s katero je moč misliti nove možnosti razvoja (oziroma t. i. ‘postrazvojnih’ usmeritev, npr. odrasti), oblikovati nove pristope k strategijam (okoljsko sprejemljivejšega) razvoja skupnosti ter iniciirati ustreznejše in učinkovitejše komunikacijske forme.

S pričujočim zbornikom tako želimo zapolniti vrzel na področju zelenega aktivnega državljanstva, ki ni vsebovano v kurikulumih izobraževalnih institucij (predvsem na ravni univerz¹). Oblikovanje okoljske politične imaginacije, ki bo zmožna na sistemski ravni reflektirati obstoječe komunikacijske forme, na okoljska vpra-

¹ Pomanjkanje okoljskega družboslovnega znanja sta obravnavala dva študentska projekta ŠIPK (2016–2017): Mladi za boljše okolje 1 in Mladi za boljše okolje 2 (Eko-kolektiv, b. d.).

šanja in njihovo reševanje pa gledati onstran antropocentričnih in tehnoloških pristopov, upoštevajoč različne okoljske diskurze, razvojne koncepte ter okoljsko in ekološko etiko, se kaže kot nujno za povečanje dejanske participacije mladih v komunikacijskih in odločevalskih procesih, ko gre za vprašanje pogojev bivanja.

V zadnjih desetletjih je svet doživel vrsto globalnih kriz – ekološko, zdravstveno in finančno krizo, pa tudi krizo vse bolj prekarne življenjske pogojev. Vse bolj smo torej soočeni s stanjem večplastne krize, ki poleg kriz finančnih trgov, podnebnih sprememb in izčrpanosti virov (NEF, 2010) zajema še krizo politične reprezentacije, samih življenjskih pogojev in družbene reprodukcije. Čeprav ima aktualna večplastna kriza različne manifestacije – tako glede na lokalne specifičnosti in samo intenzivnost –, pa je treba nujno govoriti o njeni globalni razsežnosti, ki gre skupaj z modelom globalnega kapitalističnega razvoja, s čimer protiukrepi kljub velikemu zavedanju o obstoju kriz ostajajo neustrezni oziroma ujeti v paradigmo rasti in varčevalne polisi. Kot ugotavljata Brand in Wissen (2022), živimo v paradoksalnem času: po eni strani poteka široka družbena in politična debata o ekološki krizi (predvsem o podnebnih spremembah), hkrati pa se uničevanje okolja pospešeno nadaljuje. Svetovna poraba virov se je na primer od leta 1970 potrojila in od preloma tisočletja pospešeno narašča (UNEP, 2016), podobno pa izpostavljajo tudi Kallis idr. (2022, str. 14): izkoriščanje ljudi in naravnih virov ter generiranje emisij in drugih odpadkov se ne more še naprej povečevati, ne da bi to še dodatno zaostrovalo planetarne krize – ohranjanje rasti namreč ni več (niti ekonomsko) razumno: socialni, ekološki in osebni stroški rasti namreč presegajo njene koristi.

Brand in Wissen tako izpostavljata ključno pomanjkljivost dosedanjih načinov soočanja z večplastno krizo – nastajajoče mainstream debate namreč ne upoštevajo dominantne kapitalistične dinamike in z njo povezanih družbenih razmerij, saj se zatekajo k "zelenenju" obstoječih dominantnih politik, ki nadalje reproducira obstoječ način življenja. Zato avtorja vpeljeta koncept imperialnega načina življenja, katerega ideja je, da je vsakdanje življenje v kapitalističnih centrih omogočeno z oblikovanjem družbenih

razmerij in razmerja med družbo in naravo kjer koli drugje, torej z neomejenim dostopom do (poceni) delovne sile, naravnih virov in ponorov na globalni ravni, s čimer izkoriščanje predstavlja na vedno nove lokacije. Globalni sever oziroma kapitalistični centri so v osnovi odvisni od načina, na katerega so družbe, vključno z odnosom do narave, organizirane drugje – predvsem v kapitalističnih periferijah – in to na način, da se zagotavlja prenos produktov poceni dela in naravnih virov z globalnega juga v gospodarstva globalnega severa (Brand in Wissen, 2022); ista dinamika se pojavlja tudi znotraj kapitalističnih centrov. Gre torej za tesno povezavo med kapitalističnim načinom produkcije in našimi vsakdanjimi praksami, katere je treba nujno kritično reflektirati, ko govorimo o aktualnih izzivih in njihovem reševanju.²

V *Zagovoru odrasti* Kallis idr. (2022, str. 82) ugotavljajo, da tudi če bi bila obstoječa paradigma zagovarjanja neskončne rasti v kapitalističnih okvirih ekonomsko, družbeno in ekološko trajnostna, še vedno ne bi prinesla polnosti človeškega življenja. Odrast³ kot ena od postrazvojnih usmeritev tako zagovarja preusmeritev družbenih gospodarstev tako, da se spodbujajo sodelovalna in kreativna življenja, ki so prijetna, zdrava, zadovoljujoča in trajnostna za veliko več ljudi in krajev, pri tem pa so končni cilji odrasti (dostojno delo, manj sebičnega tekmovanja, pravičnejša razmerja, solidarne skupnosti, humani življenjski ritmi, spoštovanje naravnih okolij) že hkrati dojeti kot sredstva, s katerimi tu in zdaj že lahko prakticiramo nove načine življenja in politike prihodnosti.

Kolikor kompleksnejša pa je situacija, toliko več je možnih pogledov nanjo, kar pa sploh drži, ko je govor o okoljskih vprašanjih in samih večplastnih krizah. Na tem mestu gre tako nujno omeniti še različne okoljske diskurze – to so skupni načini razumevanja sveta –, ki ponujajo različne pristope k reševanju okoljskih vprašanj. Okoljske diskurze v knjigi *Politika zemlje* (2018)

² Za več o samem konceptu imperialnega načina življenja, njegovih zgodovinskih implikacijah, napačnih alternativah in o orisu solidarnostnega načina življenja gl. U. Brand in M. Wissen (2022). *Imperialni način življenja. Vsakdanje življenje in ekološka kriza kapitalizma*. Inštitut za ekologijo in Inštitut za kritiko znanosti.

³ Za več o odrasti gl. G. Kallis, S. Paulson, G. D'Alisa in F. Demaria (2022). *Zagovor odrasti*. Inštitut za ekologijo in Inštitut za kritiko znanosti.

popiše in analizira Dryzek, ki med drugim izpostavi: administrativni racionalizem, ki reševanje problemov prepušča strokovnjakom, demokratični pragmatizem, kjer je reševanje problemov prepuščeno ljudem, in ekonomski racionalizem, kjer so rešitve prepuščene trgu. Obstajajo pa tudi diskurzi, ki sploh ne pripoznavajo končnosti oziroma omejenosti naravnih virov (prometjstvo) ali pa zagovarjajo planetarne omejitve, katerih se moramo držati za preživetje (omejitve in preživetje). Spet nekateri diskurzi so sicer že bolj trajnostni (četudi bolj navidezno), kot na primer dominantna diskurza trajnostnega razvoja ali pa ekološke modernizacije – pri prvem gre za idejo zadovoljevanja sedanjih potreb, ne da bi ogrozili prihodnje generacije, a v okviru obstoječega sistema, medtem ko gre pri drugem za prestrukturiranje kapitalistične politične ekonomije v okoljski smeri, a ponovno brez spremembe v samem kapitalističnem sistemu. Ne nazadnje pa ne gre spregledati zelenega radikalizma, ki se materializira na primer skozi različna družbena gibanja in stavi na spreminjanje zavesti oziroma načina razmišljanja ljudi.

Skozi vsakega od naštetih okoljskih diskurzov⁴ je tako mogoče interpretirati okoljske probleme na drugačen način in ponuditi drugačne rešitve, kar pomeni, da je aktivno zavedanje in njihova refleksija eden od pomembnih korakov tako pri razumevanju kompleksnosti okoljskih vprašanj kot pri prakticiranju zelenega aktivnega državljanstva.

Kot pa so večplastne krize, so večplastne in medsebojno povezane tudi posamezne problematike, s katerimi se mladi soočamo – vse od stanovanjskega vprašanja in mobilnosti do pre-karnosti. Soočeni z negotovostjo pri vprašanih pogojev bivanja moramo tako na eni strani repolitizirati okoljska vprašanja, katerih rešitve ne bodo stavile le na tehnologijo, ampak bodo gradile na širših družbenih in političnih premislekih, medtem ko moramo na drugi strani producirati in prenašati znanja na področju politične ekologije za aktivno participacijo v komunikacijskih in odločevalskih procesih.

⁴ Za poglobljeno analizo vseh naštetih okoljskih diskurzov gl. dalje J. S. Dryzek (2018). *Politika zemlje. Okoljski diskurzi*. Inštitut za ekologijo in Inštitut za kritiko znanosti.

Čas številnih okoljskih in družbenih kriz nas torej spodbuja k iskanju alternativnih rešitev za organiziranje v družbenem, ekonomskem in institucionalnem smislu, preden pa se sploh začne prakticiranje alternativnih razvojnih usmeritev, je treba razčistiti konceptualno polje politične ekologije ter ekologije nasploh. V javnih diskurzih je moč zaslediti konceptualne nejasnosti in mešanje ključnih ekoloških pojmov, različnih ideologij in pristopov k rešitvam okoljskih problemov.

Študenti so v okviru projekta *ACF Slovenija – Mladi za zeleno aktivno državljanstvo* pripravili sedem prispevkov, ki skozi teorijo in prakso reflektirajo nekatera aktualna vprašanja na področju politične ekologije. V prvem, tj. teoretskem delu zbornika avtorji bralca popeljejo čez nekatere ključne konceptualne premisleke: Jovanovska (1. poglavje) premisli koncepta razsojanja in skupnostnega čuta, Tepež (2. poglavje) izpelje koncept imaginacije-kot-praxisa za mišljenje alternativnih možnosti, Dagalev (3. poglavje) se ukvarja z vprašanjem participacije v institucionalnih okvirjih na področju okoljskih polisi, Smole (4. poglavje) pa se ukvarja s prepletom podnebne krize in (progresivnega) populizma. Drugi del zbornika pa se osredotoča na lokalne študije na področju energetike v Sloveniji, in sicer se Marčenko in Šilak (5. poglavje) posvetita analizi opuščanja premoga, Poglajen, Klopčič, Žalec in Maraž (6. poglavje) analizirajo trajnostnost in demokratizacijo v energetskem sektorju, Žnidarič in Lukšič (7. poglavje) pa se z analizo trajnostnosti posvetita zasavski regiji.

Karla Tepež, Andrej A. Lukšič

I. del

**Teoretsko
konceptualni
premiseleki**

Rehabilitacija pluralnosti in mnenja: razsojanje in *sensus communis* v misli Hannah Arendt

Povzetek: V tem prispevku se osredotočamo na fenomen razsojanja in *sensus communis* v misli Hannah Arendt, ki nam omogoča ne le vpogled v to, zakaj je deliberativna demokracija tista oblika, ki nam bo najbolj omogočila kolektivno reševanje ekološke krize, temveč tudi misliti ju kot vrsto strategije za doseganje skupnosti in kolektivno mišljenje. V prvem in drugem delu članka analiziramo fenomen razsojanja in *sensus communis*, konceptov, zaradi katerih se Arendt obrača h Kantovi tretji Kritiki in poudari politične aplikacije teh konceptov. V tretjem delu članka se posvečamo odnosu med *sensus communis* ter znanostjo in filozofijo, ta odnos poudarjamo tudi v zaključku, pri čemer trdimo, da sta se znašla v konfliktu, ki je sčasoma pripeljal do izgube in propada *sensus communis*. V zadnjem delu pa poudarjamo rehabilitacijo mnenja in pluralnosti kot moment rehabilitacije političnega. Zmožnosti razsojanja in *sensus communis* mislimo kot ključne zmožnosti, ki nam omogočajo izhod iz racionalistične zagate; kot zmožnosti, ki nam omogočajo premagati subjektivne pogoje in interese ter odpirajo možnost za politično deliberacijo.

Ključne besede: razsojanje, *sensus communis*, moderna znanost, pluralnost, mnenje, Hannah Arendt.

Uvod

Med zelenimi političnimi teoretiki obstaja splošno soglasje, da reševanje ekoloških vprašanj in izzivov zahteva deliberacijo in preseganja subjektivnih ciljev in interesov oz. da je treba zeleno demokracijo iskati v deliberaciji in ne v senci liberalne paradigme (gl. Dryzek, 2000; Eckersley, 2000, 2019; Barry, 1999; Lukšič, 2017; Humphrey, 2007; Smith, 2003; O'Neill, 2007;). Bistvo deliberativne demokracije je v "vsebinsi in slogu interakcij" ter razpravljanju o spornih vprašanjih in skupnem v javni sferi, ki jo sestavljajo vsi tisti, ki jih določene odločitve ali prakse prizadenejo, se jih dotaknejo, ali doživljajo njihove posledice; in njena osnovna prednost je, da se izogne liberalni paradigmi strateškega pogajanja z močjo med akterji na trgu, subjektivnih interesov ali preferenc določene skupine (Bahor in Lukšič, 2017; Eckersley, 2000). Vendar Fischer (2000) opozarja, da je pomembna politična značilnost našega časa obstoj napetosti med demokracijo, ki poudarja in zahteva deliberacijo in mnenje državljanov, ter racionalnim in kalkulativnim duhom znanstvenika in strokovnjaka. Uporaba znanstvene racionalnosti pri oblikovanju javnih politik odpira pomisleke glede vloge demokratične udeležbe v družbi, ki jo poganjajo strokovnjaki: Ali imajo navadni državljani dovolj znanja in intelektualnih sredstev, da lahko prispevajo k zapletenim političnim odločitvam, s katerimi se sooča družba? Tako na primer Hansen (2015) v eseju *To think what we are doing* piše, da so ekološka vprašanja prepuščena strokovnjakom z argumentom, da je ekološka kriza preveč resna in nujna, da bi jo prepustili navadnim državljanom, laikom, ki zaradi kompleksnosti okoljske problematike niso sposobni ustrezno in dovolj informirano razsojati in odločati. Takšna je bila izjava Jamesa Lovelocka, znanstvenika in okoljevarstvenika, ki je za časopis *The Guardian* dejal, da so "ljudje preveč neumni, da bi preprečili podnebne spremembe", zato bo "morda treba demokracijo za nekaj časa odložiti".

Hannah Arendt je že pred več kot petdesetimi leti opozarjala pred prepuščanjem političnih vprašanj znanstvenikom in strokovnjakom ter poudarjala, da političnih vprašanj ne smemo re-

ševati z znanstvenimi sredstvi, temveč morajo biti predmet javne razprave in kolektivnega odločanja. V pričujočem prispevku se bomo osredinili na fenomen razsojanja in *sensus communis* v misli H. Arendt, ki nam omogoča ne le vpogled v to, zakaj je deliberativna demokracija tista oblika, ki nam bo najboljše omogočila kolektivno reševanje ekološke krize, temveč tudi misliti ju kot vrsto strategije za doseganje skupnosti in kolektivno mišljenje. Zmožnosti razsojanja in *sensus communis* bomo mislili kot ključne zmožnosti, ki nam omogočajo izhod iz racionalistične zagate; kot zmožnosti, ki nam omogočajo premagati subjektivne pogoje in interese ter odpirajo možnost za politično deliberacijo; še več, kot zmožnosti, ki jih morajo in akterji in opazovalci ohranjanjati, da bi ohranjali prostore pojavljanja, javne sfere, v kateri se odvija politična dejavnost, ter zagotoviti odgovorno ravnanje.

Razsojanje in miselni proces razsojanja

V delih Hannah Arendt najdemo različne reference in razprave o zmožnosti razsojanja, vendar avtorica svojo misel o razsojanju najobširneje predstavi v eseju *Kriza v kulturi: njen družbeni in politični pomen*, ki je del knjige *Med preteklostjo in prihodnostjo*, ter v *Predavanjih o Kantovi politični filozofiji*, ki velja za tretji del knjige *Življenje duha*. *Kritika razsodne moči* Immanuela Kanta je osrednjega pomena za poglede Arendtove na fenomen razsojanja. Arendt trdi, da je Kant prvi pomembnejši mislec, ki je prepoznal pomen zmožnosti razsojanja in ji namenil pozornost, ki si jo ta zasluži. Kantova tretja *Kritika* po njenem mnenju vpelje drugačen način mišljenja, ki ni enak miselnemu procesu čistega uma – dialogu samim s seboj ter misli, ki je v soglasju s seboj –, temveč ga sestavlja sposobnost mišljenja s položaja kogarkoli drugega, ki jo je imenoval razširjeni način mišljenja (Arendt, 1969a, str. 220). Arendt trdi, da *Kritika razsodne moči* kot taka vsebuje neznano in nikoli priznано ali cenjeno Kantovo politično filozofijo; pojasnjuje, da tretja *Kritika* politični pomen razsojanja prikazuje ustreznejše kot Kantova zgodnejša besedila, saj »govori o ljudeh v množini, kakršni dejanski so in živijo v družbah«, ne

zgolj kot o singularnih kognitivnih in razumnih bitjih. Kot primer Kantove politične filozofije običajno velja *Kritika praktičnega uma*, ki se ukvarja z zmožnostjo uma, ki daje zakone, to »načelo zakonodajnosti« – vedno ravnaj tako, da lahko načelo tvojega delovanja postane splošni zakon – temelji na nujnosti, da je razumna misel v soglasju s samo seboj (Arendt, 1969a, str. 219–220). *Kritika praktičnega uma* in *Kritika čistega uma* se osredotočata na pogoje možnosti uma in intelekta, ki bi bili formalno veljavni za vsa razumna bitja, ne glede na njihove empirične razlike, in na podlagi katerih bi bilo mogoče sprejemati zakone za celotno človeštvo, kar pomeni, da se ti deli ne ukvarjata s konkretnimi razlikami v njihovi partikularnosti. To drži šele v tretji Kritiki, ki uvaja koncept zmožnosti razsojanja, ki obravnava razlike v njihovi partikularnosti brez podrejanja vnaprej danemu univerzalnemu zakonu (Hayden, 2014, str. 174).

Pri Kantu naletimo na dve vrsti razsojanja, določujoče in reflektirajoče. Piše namreč: »Razsojanje je na splošno sposobnost misliti posamezno kot vsebovano v univerzalnem (pravilu, zakonu, načelu). In če je univerzalno dano, potem je razsojanje, ki pod njega subsumira partikularno, določujoče [...], če pa je dano le partikularno in mora razsojanje zanj najti univerzalno, potem je ta sposobnost zgolj reflektirajoča.« (1987, str. 18–19) Tudi Arendt v *Življenju duha*, izhajajoč iz Kanta, trdi, da se reflektivna sodba ne spušča od splošnega k partikularnemu, temveč se od partikularnosti vzpenja k univerzalnemu, tako da se brez splošnih pravil odloči: »to je lepo, to je grdo, to je prav, to je narobe« (1978, str. 69). Drugi razlog, zakaj Arendt svojo teorijo razsojanja črpa iz Kantove tretje Kritike, je namreč ta, da lahko na podlagi njegove teorije estetskih sodb razsojamo brez vnaprej danega nabora vrednot, torej lahko razsojamo reflektivno; na konferenci v Torontu januarja 1973 je svojim slušateljem povedala:

Razlog, zakaj tako verjamem v Kantovo *Kritiko razsodne moči*, ni v tem, da me zanima estetika, temveč zato, ker verjamem, da se način, na katerega sporočamo ,to je prav, to je narobe', ne razlikuje toliko od načina, na katerega rečemo ,to je lepo, to je grdo'. To pomeni, da smo se sedaj pripravljene soočiti s fenomenom, tako rekoč

[...] brez kakršnihkoli vnaprej določenih sistemov. In to, prosim vas, vključno z mojim!

Arendt namreč razsojanje postavi nasproti praktičnemu umu. Razsojanje ni praktični um, saj »praktični um rezonira in mi pove, kaj naj naredim, kaj naj opustim, postavlja zakon in je identičen z voljo, medtem ko razsojanje izhaja iz kontemplativnega užitka in nedejavnega ugajanja [...], občutek tovrstnega užitka se imenuje okus« (Arendt, 2018, str. 31–32).

Fenomen razsojanja je pri Kantu izpeljan iz čuta okusa – okus je bil tisto, kar ga je spodbudilo k pisanju *Kritike razsodne moči*, pravzaprav je bilo delo prvotno naslovljeno *Kritika okusa*. V okusu ni objektivnih pravil ali kakršnihkoli standardov, ki bi jih bilo mogoče vnaprej podati za vsak posamezen predmet v njegovi partikularnosti, saj so zadeve okusa subjektivne. Okus je povsem zasebni čut in ni sporočljiv, saj tistega, kar okušamo, ne moremo izraziti z besedami, torej ga kot čut ni mogoče reprezentirati, je pa po naravi razsojajoč. To, kar nam je vseh oziroma kar nam ni, je pri okusu neposredno prisotno, torej ni posredovano s kakšno mislijo ali refleksijo (Arendt, 2018, str. 116). Gre za subjektivni čut, v katerem je izničena sama objektivnost. Notranji čut takoj odloči, ali nam je predmet vseh ali ne, občutek, da nam je vseh ali ne, takoj zaznamo, subjekt presoje nad to odločitvijo nima nadzora. In po Hannah Arendt je »občutek ,to mi ugaja ali mi ne ugaja‘ skoraj identičen občutku ,to se strinja ali ne strinja z mano‘ [...]. Bistvo zadeve je v tem, da me neposredno prizadene.« (1989, str. 66) Tako se na primer na hrano, ki jo okusimo, ali vonj, ki ga zaznamo, odzovemo takoj, ne glede na to, ali nam je vseh ali ne. In ker predmeti, izkušnje, dogodki itd. na vsakogar vplivajo različno, nihče ne more pripisati absolutne vrednosti ali resnice temu ali onemu umetniškemu delu kot takemu, nihče ne more pripisati absolutne vrednosti »lepo« ali »grdo«, kar pomeni, da bo moralo biti estetsko razsojanje – v nasprotju z dedukcijo ali indukcijo – del po naravi dvoumnega procesa, v katerem si poskušamo predstavljati perspektive drugih znotraj predstavitvene sfere javnega mnenja. To pomeni, da subjektivne zadeve okusa še niso sodbe, da pa bi dosegli razsojanje in soglasje vseh drugih,

moramo v javnosti uveljavljati svoj subjektivni položaj in premagati svoje subjektivne pogoje (Arendt, 1989, str. 67). Zato se postavlja vprašanje: kako premagati svoje subjektivne pogoje in doseči razsojanje? Kako razsojamo?

Arendt meni, da pri razsojanju obstajata dve miselni operaciji: operacija imaginacije in operacija refleksije. Operacija imaginacije pripravi predmet za operacijo refleksije. Reprodukтивna zmožnost imaginacije nam omogoča, da do nekega predmeta vzpostavimo ustrezno distanco, ki je nujna za to, da ga ocenimo glede na ustrezno vrednost. Z zmožnostjo imaginacije namreč razsojamo o predmetih, ki niso prisotni, ki so odmaknjeni od neposrednega čutnega zaznavanja in zato na nas ne vplivajo več neposredno (Arendt, 1989). Z imaginacijo ponotranjimo predmete, ki lahko na nas vplivajo, čeprav z njimi nismo neposredno soočeni, odstranjeni predmet tako postane predmet za notranje čute. Tako se lahko spomnimo nekega dogodka, predmeta, glasbe, ki smo jo slišali, izkušenj in podobno. Kakor piše Arendt, »imaginacija preobrazi predmete objektivnih čutov v notranje občutene predmete, kakor da gre za objekte notranjega čuta; v tem primeru ne gre za reflektiranje predmeta, ampak reflektiranje reprezentacije predmeta – ali nam povzroča ugodje ali neugodje« (Arendt, 2018, str. 113–114). Kant (1999, str. 147) je napisal »lepo je to, kar ugaja v golem presojanju«, kar pomeni, da ugaja reprezentacija lepega, ki mi ga omogoča imaginacija, da lahko o lepem premišlujem – kar je pri Kantu »operacija refleksije«. To pomeni, da je neposredni občutek, ki ga sproži okus, stvar neke druge izbire. Z operacijo refleksije lahko odobrimo ali zavrnemo samo dejstvo ugodja, in sicer lahko odobrimo ali zavrnemo neposredni občutek ugodja. In ta operacija izzove dodatni občutek ugodja ali neugodja, v tem dodatnem ugodju pa ni več predmet tisti, ki nam je prijeten, ampak tisto, kar ocenimo, da je prijetno. Arendt piše:

Samo o tistem, kar se nas dotakne, kar učinkuje v reprezentaciji, ko neposredna prisotnost na nas ne učinkuje več [...], lahko presojamo v smislu prav ali narobe, pomembno ali nepomembno, lepo ali grdo ali nekaj vmes. Takrat govorimo o sodbi in ne več o okusu, ker smo, čeprav nas to še vedno zadeva kot stvar okusa, s

pomočjo reprezentacije vzpostavili ustrezno distanco, oddaljenost, nevpletenost ali nezainteresiranost, ki je potrebna za odobravanje in neodobravanje, za ocenjevanje neke reči glede na njeno pravo vrednost. Z odstranitvijo predmeta smo vzpostavili pogoje za nepristranskost. (1989, str. 67)

Imaginacija namreč omogoča operacijo refleksije, reflektirani občutek pa je operacija razsojanja, tj. dejanska dejavnost razsojanja. Še več, tudi ta je podvržena odobravanju in neodobravanju, zaradi česar se zastavlja še dodatno vprašanje: kako se odločiti med odobravanjem in neodobravanjem? Odgovor pripelje Arendtovo do bistva njenega branja Kanta: *sensus communis* (1989, str. 69). Arendt piše, da je nesubjektivni element neobjektivnega čuta intersubjektivnost (1989, str. 67), torej, da presoja okusa vedno vključuje premislek o drugih in njihovem okusu, upošteva njihove (morebitne) sodbe in mnenja, kar je mogoče le prek *sensus communis*. Arendt v *Predavanjih o Kantovi politični filozofiji* pravi, da »človek vedno razsoja kot član skupnosti, vodi ga čut za skupnost, njegov *sensus communis*« (1989, str. 75). Beiner (1983), ki sledi Arendtovi, trdi, da je okus torej sposobnost apriorne presoje o sporočilnosti občutkov, ki so povezani z določeno reprezentacijo; da bi presegli svoj subjektivni položaj in svoje zasebne občutke, se moramo sklicevati na dodaten čut, to je *sensus communis* – »dodatni čut, dodatno miselno sposobnost, ki nas uvršča v skupnost z drugimi« (Arendt, 1989, str. 70), kar je pravo nasprotje naših zasebnih pogojev in občutkov.

Sensus communis

V pričujočem poglavju se bomo osredotočili na vprašanje, kaj *sensus communis* pomeni in zakaj je pomemben za (politično) razsojanje in delovanje. Hannah Arendt v svojem opusu uporablja Kantov koncept *sensus communis*, ki ga Kant uvede v *Kritiki razsodne moči*. *Sensus communis* je tako pri Arendtovi kot pri Kantu predstavljen kot »dodatni čut – kot dodatna človeška zmožnost –, ki nas umešča v skupnost« (Arendt, 1989, str. 70); umešča nas v skupni svet in ga omogoča; korespondira realnosti in je tudi tisto, kar človeku omogoča razširjeni način mišljenja.

Arendt v *Življenju duha* trdi, da zaznavanje realnosti izhaja iz »notranjega čuta«, imenuje ga tudi »šesti čut«, ki ni naravni čut, nima telesnega organa, tako kot naših pet drugih »zasebnih« čutov, ki jih imamo: vonj, dotik, vid, sluh in okus – vsak od njih ima svoj poseben organ ter svoj poseben predmet. Teh pet čutil je subjektivnih in so naši gradniki zaznavanja, vsak od njih ustreza določeni čutno zaznavni lastnosti sveta. Naš šesti, skrivnostni čut pa je po Hannah Arendt tisti, ki teh pet čutov drži skupaj; piše, da

je *sensus communis* neke vrsti šesti čut, ki je potreben, da drži skupaj mojih pet čutov in zagotavlja, da vidim, se dotikam, okušam, vonjam in slišim isti predmet; gre za eno sposobnost, ki se razširja na vse objekte petih čutov. Ta isti čut, misteriozni „šesti čut“ [...] ustreza občutenjem mojih striktno privatnih petih čutov – tako privatnih, da so občutenja v svoji zaznavni kvaliteti in intenzivnosti nesporočljiva – v skupnem svetu, ki ga delim z drugimi (Arendt, 1978, str. 50).

Živimo v pluralnem svetu, ki vsebuje raznolikost pojavov, ti pa ustrezajo različnim čutilom, s katerimi te pojave zaznavamo. Za Hannah Arendt (1978, str. 19) je »pluralnost zakon Zemlje«, in to ne le zaradi raznolikosti pojavov, s katerimi se srečujemo, temveč v smislu, da vse, kar se pojavlja, ne obstaja v singularnem, temveč je namenjeno temu, da je zaznano. Bitja in pojavi namreč zaznavajo in so zaznavani hkrati – subjekt, ki zaznava, je hkrati predmet in videz za nekoga drugega, »ki jamči za njegovo resničnost«. Po Arendt vse, kar zaznavamo, zaznavamo na način »to se mi zdi«, torej je odprto za napake in iluzije; garant »resničnosti«, gotovost, da je to, kar zaznavam, resnično – identiteta stvari, ki jo vidim, se je dotikam, vonjam, okusim ali slišim –, pa je pridobljen z dejstvom, da lahko drugi zaznavajo to, kar zaznavam jaz, prek interakcije mojih čutil, torej da to priznavajo tudi drugi, čeprav to zaznavajo z drugega stališča, z druge perspektive. Arendt piše, da je »subjektivnost tega zdi-se-mi odpravljena z dejstvom, da se isti predmet pojavlja tudi drugim, čeprav je način njegovega pojavljanja lahko drugačen«, resničnost pa je »ustrezna svetna lastnost šestega čuta« (1978, str. 50). Po eni strani realnost spremlja naše

zaznave, je na voljo našim čutom, po drugi strani pa to zaznavanje realnosti ni zaznava v običajnem pomenu – ne moremo je zaznati na enak način kot druge čutne značilnosti, kot sta vidnost ali slišnost –, temveč je povezana z izkušnjo konteksta, v katerem se posamezne stvari kažejo in v katerem prav tako obstajamo sredi drugih bitij (Peeters, 2009). Peeters trdi, da Arendt tako opisuje dvojno funkcijo *sensus communis*. Tista, ki združuje naših pet čutov in jih povezuje z istim predmetom, skupnim čutnim korenem, nam omogoča, da prepoznamo določen predmet, ki se vsakemu od petih čutov kaže drugače, in tako omogoči, da omenjeni predmet označimo z imenom, ki je skupno vsem opazovalcem. Kako bi lahko namreč brez medsebojnega delovanja čutil zagotovili, da je na primer oseba, ki jo vidimo stati tam za drevesom, ista oseba, ki jo slišimo govoriti (2009, str. 342–343)? Poleg tega nas ta čut osvobaja zasebnega značaja naših zaznav in subjektivnosti, saj naše subjektivne in nesporočljive zaznave zasebnih čutov umešča v skupni svet, ki si ga delimo z drugimi – osvobaja nas torej dejstvo, da se stvar, ki jo zaznavam, dogaja tudi drugim, četudi na drugačen način.

To pomeni, da so na podlagi *sensus communis* naši drugi čuti zmožni razkriti realnost iz določenih podatkov, ki jih zaznavajo, in to realnost nam zagotavlja pluralnost, saj *sensus communis* predpostavlja obstoj z drugimi v skupnem svetu – vsa druga čutna bitja, četudi neki predmet zaznavajo iz popolnoma različnih perspektiv, se strinjajo glede njegove identitete. Glede državljanov grškega polisa Arendt v *Filozofiji in politiki* piše, da je

doxa [mnenje] [...] formulacija *dokei moi* [zdi-se-mi] v govoru, torej tistega, kar se kaže pred mano. Ta *doxa* je imela za svojo temo svet, kakor se mi odpira. Ne gre torej za subjektivno fantazijo in arbitrarност, niti ne gre za nekaj absolutnega in veljavnega za vse. Predpostavka je bila, da se svet odpre vsakemu drugače glede na njegovo pozicijo v njem; in da ta ‚enakost‘ sveta, njegova splošnost [...] prebiva v dejstvu, da se ta isti svet odpira vsem in da sva, kljub vsem razlikam med ljudmi in njihovimi pozicijami v svetu – in posledično njihovo *doxo* –, ‚tako jaz kot ti človeka‘. (Arendt, 1990, str. 80)

V javnih prostorih pojavnosti ljudje konstituiraajo realnost sveta, ki je »zagotovljena s prisotnostjo drugih, tako da se pojavlja, kakor se pojavlja, za vse« (Arendt, 1958, str. 199), kar pomeni, da biti brez takšnega javnega prostora pomeni biti prikrajšan za realnost samo. Z javnim delovanjem in govorjenjem lahko ljudje odražajo različne poglede na svet, ki si ga delijo med seboj, razumejo pomene dejanj drugih in razloge za njihova mnenja.

Bistvo tega »šestega čuta« je komunikabilnost, saj je odvisen od komunikacije. Arendt v *Predavanjih o Kantovi politični filozofiji* pravi: »Resnica je tisto, kar komuniciram [...]; če ne moreš nekako sporočiti in izpostaviti okusu drugih, bodisi ustno bodisi pisno, česar koli, kar si morda ugotovil, ko si bil sam, bo ta sposobnost [razširjenega mišljenja], ki se uveljavlja v samoti, izginila.« (Arendt, 1989, str. 40) Arendt *sensus communis* pogojuje z dejansko komunikacijo – brez dejanske komunikacije, brez medsebojne interakcije lahko *sensus communis* izgubimo. V *Predavanjih* poudarja, da je »edini splošni simptom norosti izguba *sensus communis*« (Arendt, 1989, str. 70). Degryse (2011) na tej točki trdi, da se Arendt, čeprav ta pojem povzema po Kantu, razlikuje od Kantovega razumevanja koncepta, natančneje, da Arendtova Kanta detranscendira. *Sensus communis* je pri Kantu apriorno načelo, v tretji Kritiki ga Kant predstavi kot

idejo javnega čuta, se pravi zmožnosti za presojanje, ki v svoji refleksiji a priori upošteva v mislih predstavi način vsakega drugega, da bi svojo sodbo primerjal, tako rekoč, s celotnim človeškim umom, in se tako izognil iluziji, ki izhaja iz subjektivnih in osebnih pogojev, ki bi bili hitro razumljeni kot objektivni, iluziji, ki bi izvajala vpliv na presojo. To se dogaja tako, da primerjamo svoje sodbe ne toliko z dejanskimi sodbami drugih, ampak predvsem z njihovimi zgolj možnimi sodbami, in da se prestavimo na mesto slehernega drugega, in sicer tako, da enostavno abstrahiramo omejitve, ki so naključno povezane z našim lastnim presojanjem. (1987, str. 123)

Po razumevanju Arendtove intersubjektivna občost prednjači pred (intra)subjektivno. To pomeni, da jo, medtem ko za Kanta

predstavlja transcendentalno načelo oziroma naravno, apriorno zmožnost, Arendt razume kot čut, ki ga je treba locirati v skupni, javni domeni, še preden je ponotranjen in postane del posameznikovega zaznavnega mehanizma. V nasprotnem primeru se lahko izgubi in ne zamenjuje potencialnega dialoga z dejanskim dialogom z vsemi drugimi. Borren trdi, da je *sensus communis* pri Hannah Arendt vgrajen v človeške pogoje, ki niso nespremenljivi in univerzalni, ampak so podvrženi spremembam, saj so rezultat človeškega delovanja in govora, zaradi česar vzniknejo nova in nepričakovana stanja, ki lahko posledično spremenijo svet (2013, str. 246). Odvisen je namreč od določenega zgodovinsko-političnega konteksta in situacije ter hkrati predstavlja okvir, v katerem ljudje delujejo, govorijo, sodijo in osmišljajo svet (ibid.). Tudi Snir (2015) trdi, da Arendt obstoj te sposobnosti pogojuje z družbeno-političnim kontekstom. Pridobimo jo z vsakodnevnimi izkušnjami na podlagi vsakodnevne interakcije s svetom. Čeprav Arendt v svoji analizi *sensus communis* ceni dejansko izmenjavo mnenj v določeni skupnosti, Borren (2013) ugotavlja, da se Arendt poslužuje hermenevtičnega kroga, kar pomeni, da si je skupnostni čut za razsojanje in razumevanje vedno treba kritično prisvojiti z delovanjem imaginacije in refleksije – imaginativno predstavo stališč drugih in *Selbstdenken* –, da bi dosegli razsojanje in razumevanje. Hinchman (1984, str. 331) to razume kot dvoplastni dialog: javni, dejanski dialog, v katerem izmenjujemo svoja stališča in zaznave z vsemi drugimi, in zasebni miselni dialog, v katerem oblikujemo svoja okvirna stališča. Medtem ko v drugi plasti poteka aktivno mišljenje, je prva plast pomembna za razsojanje in razširjeno mišljenje, pri čemer lahko z javnim dialogom in komunikacijo razširimo svoje mišljenje in si nato predstavljamo in razmišljamo o svetu z več različnih vidikov. Za Hannah Arendt je tako veljavnost (političnega) razsojanja odvisna od *sensus communis*, ki nas uvršča v skupnost z drugimi in nam daje občutek realnosti. In ta šesti čut je torej produkt človekovega delovanja, brez katerega lahko postopoma izgine in se pozabi.

Izguba *sensus communis* in kritika moderne znanosti

Iz dela Hannah Arendt ni mogoče razumeti le tega, kaj *sensus communis* je in kakšen je njegov pomen za razsojanje, temveč je v njenem delu osrednjega pomena ravno vprašanje, kaj pomeni, če nekdo izgubi *sensus communis*, pri katerem nakazuje zgodovinski proces, ki je pripeljal do izgube *sensus communis* v moderni dobi. Arendt pokaže, da ta izguba v sodobnosti kulminira v odtujenosti od sveta človeških zadev, in pojasnjuje ne le ideje, zakaj nekateri ljudje niso zmožni razsojanja, temveč tudi, zakaj profesionalni misleci niso znali in ne znajo razsojati o določenih dogodkih. V prejšnjem poglavju smo govorili o tem, da Arendt pogojuje *sensus communis* s komunikacijo in govorom, pravo nasprotje tega čuta pa je *sensus privatus* – zasebni čut, ki ga Kant imenuje tudi *logische Eigensinn*, ki je vezan na logiko in lahko deluje brez komunikacije, brez povezave z drugimi. Zasebni čut Arendt v različnih spisih pripisuje filozofom in znanstvenikom, ki se iz sveta človeških zadev umaknejo v svet misli, razmišljajo v samotni in tišini, da bi iskali večne resnice, ki ležijo onkraj človeške čutne zaznave in katerih razumevanje presega običajno čutno izkušnjo.

Postopno propadanje *sensus communis* v sodobnem svetu Arendt vidi prav v tej dejavnosti mišljenja – dejavnosti, ki postavlja realnost, ki jo ustvarja *sensus communis*, pod vprašaj. V knjigi *Življenje duha* piše:

Prav aktivnost mišljenja – izkušnja razmišljujočega ega – je tista, ki poraja dvom tako o resničnosti sveta kot o moji resničnosti [...]. Prav misel – Descartesova refleksija o pomenu nekaterih odkritij – je bila tista, ki je uničila njegovo *common-sense* zaupanje v resničnost, njegova napaka pa je bilo upanje, da bo lahko presegel svoj dvom tako, da bo vztrajal pri umiku iz sveta, s čimer bi iz svojih misli odpravil vsakršno realnost sveta in se osredotočil le na samo aktivnost mišljenja. (Arendt, 1978, str. 49–52)

Hannah Arendt v delih *Življenje duha* in *Vita acitva* kritizira kartezijski in hobbesovski razum, ki je notranja sposobnost brez

odnosa do sveta, »igra uma s samim seboj, do katere pride, ko je um odrezan od vse realnosti in čuti le sebe« (Borren, 2013). Mišljenje je avtonomna dejavnost, ki ni pogojena z ničimer zunaj sebe, pre-sega vso telesnost in se lahko umakne iz sveta pojavnosti, iz sveta vsakdanjega izkustva in sveta skupnosti, vzpostavi notranji dialog s seboj, ne pa s tistimi, s katerimi si deli svet (Snir, 2015; Arendt, 1978). Mišljenje po Hannah Arendt izhaja preprosto iz temeljne eksistencialne potrebe živega človeškega bitja po iskanju smisla vsega, kar obstaja. Vprašanja, ki jih sprožata naša želja po znanju in radovednost o svetu, želja po raziskovanju vsega, kar je dano našemu čutnemu aparatu, pa naše čutno izkustvo postavljajo pod vprašaj; porajajo sum, da so stvari morda povsem drugačne, kot se zdijo človeškim čutom (1978, str. 50–55). Ta vprašanja o pomenu pojavov, ki so se sprevrgla v iskanje skrite podlage, zaradi katere se pojavi pojavljajo tako, kot se pojavljajo, vodijo po Arendtovi do naj-starejše in najbolj trdovratne metafizične zmote – razlikovanja med svetom pojavov in resničnim svetom, pri čemer je slednji postavljen višje od prvega (1978, str. 20; Snir, 2015, str. 370). Iskanje resnice in poskus videti svet s točke nesvetne abstrakcije Arendt imenuje »doseganje Arhimedove točke« in trdi, da je »zemeljska odtuje-nost postala in ostala značilnost moderne znanosti« (1958, str. 264). Arendt se loti kritike moderne znanosti kot neke vrste odtujitve z Zemlje; ključni dogodki, ki so po njenem mnenju vzpostavili od-nose odtujitve med ljudmi in svetom, pa so bili tehnološki izumi in veliki dosežki moderne znanosti, ki so omogočili obravnavanje narave Zemlje z vidika vesolja. Vzpon moderne epistemologije in zlasti modernih znanosti, ki so diskreditirale veljavnost človeških čutov, Arendt obravnava predvsem v delu *Vita activa*, poleg tega pa tudi v delu *The Conquest of Space and the Stature of Men*, ki je kot zadnji esej vključen v drugo izdajo knjige *Med preteklostjo in prihodnostjo*; v teh delih opozarja na posledice iskanja neskončnih resnic in poskusov gledanja na svet s točke nezemeljske abstrakcije. Arendt namreč vidi znanstvene dejavnosti in dejanja, ki skušajo do-seči to točko, ter konceptualno razlikovanje med svetom pojavnosti in preučevanjem, kaj se skriva »za pojavnostjo«, kot skrb vzbujajočo grožnjo in ter izpostavlja izzive, ki jih predstavlja za človeštvo.

Dejavnosti, ki razkrivajo svet »za videzom«, lahko v prvi vrsti izničijo naš celoten občutek za realnost, saj nas naša čutila orientirajo v svetu in nam omogočajo doživljanje realnosti sveta. Odmik od običajnega načina stvari, ki je značilen za vsakdanje življenje v svetu skupnosti, in »odpoved« človeških čutil destabilizira svet, ki smo ga zgradili eden z drugim, ta javni prostor videza, kjer so naše dejavnosti vidne in dobivajo pomen (Tyner, 2017). Poleg tega Arendt trdi, da se je znanstvenik, ki se je pod prisilo dejstev in eksperimentov prisiljen odreči *sensus communis* in svojemu popolnemu zavedanju realnosti, prisiljen odreči tudi normalnemu, običajnemu jeziku (1958, str. 264; 2007, str. 2). To pomeni, da je za razliko od običajnega vsakdanjega sveta svet nove znanosti abstrakten, tuj in ga ni mogoče opisati z običajnim jezikom, temveč le z matematičnimi simboli in abstraktnimi pojmi. Ena najbolj skrb vzbujajočih posledic takšnega odrekanja je za Arendtovo nezmožnost pogovora med znanstvenikom in laikom, nezmožnost njunega medsebojnega sporazumevanja, povezovanja njunih jezikov in pomenov. Še več, Arendt meni, da ne gre le za nepovezanost med znanstveniki in laiki, temveč za nepovezanost dveh delov znanstvenega jaza: »Znanstvenik za seboj ni pustil le laika z omejenim razumevanjem, ampak je pustil samega sebe in lastno moč razumevanja, ki je še vedno človeško, ko se loti dela v laboratoriju in začne komunicirati v matematičnem jeziku.« (2007, str. 263) Se pravi, znanstveniki in filozofi, ki jih žene volja do resnice, so si prisvojili ločen, osamljen, domnevno objektivni položaj, povsem odmaknjen od področja politike in človeških zadev, da bi razmišljali o kraljestvu večnih pojmov in idej, »kar je za vselej nevidno [...] in resnično večno« (Arendt, 1978, str. 131).

Arendt pri tem izraža skrb za (in vidi kot glavni problem) destruktivne in uničujoče posledice ter težave kontroliranja teh posledic, če pozabimo na svoje temeljne omejitve in se odcepimo, odtujimo, od sveta človeških zadev; trdi, da »človek lahko [...] uspešno počne in izdela tisto, česar ne more niti razumeti ali izraziti v vsakdanjem človeškem jeziku« (Arendt, 2007, str. 7). Opozarja na vrsto potencialno nevarnih in uničujočih posledic, od računalnikov in strojev, »katerih početja ne moremo razumeti,

čeprav smo jih sami zasnovali in izdelali« (prav tam), do iznajdbe najbolj morilskih pripomočkov, ki so izpodbili meje narave do te mere, da ogrožajo prihodnost samega sveta in se prav nič ne ozirajo na preživetje človeške vrste na Zemlji ali na preživetje planeta in naravnega sveta kot takega. Ko so torej znanstveniki neuspešni pri tem, da bi se vsem čutom posvetili enako, in so izgubili sposobnost pogovora z laiki, lahko svetu predstavijo najbolj destruktivne tehnologije, zmogljivosti in ukrepe z nezamisljivimi posledicami. Arendt namiguje, da to ne pomeni, da ne poznajo posledic svojih dejanj in dejavnosti, opozarja, da znanstveniki poznajo potencialne posledice svojega delovanja, vendar obstaja razlika med poznavanjem posledic in razumevanjem njihovega pomena, kar je razlika med znanstvenikom in državljanom, tudi če gre za isto osebo (Tyner, 2017, str. 7). Arendt je v *The Conquest of Space and the Stature of Men* zapisala:

Preprosto dejstvo, da so fiziki cepili atom brez kakršnegakoli oklevanja takoj, ko so to znali, čeprav so se popolnoma zavedali ogromnih destruktivnih potencialov njihovih operacij, nakazuje, da znanstveniku kot znanstveniku sploh ni mar za preživetje človeštva na Zemlji oziroma za preživetje planeta samega. (Arendt, 2007, str. 15)

Odtujenost od sveta, ki je po njenem mnenju povzročila postopen propad *sensus communis*, je pomenila tudi spremembo v odnosu med ljudmi, ki je v sodobnih družbah dosegel tako raven, da ljudje med seboj sploh niso več povezani. Arendt namreč kritiko solipsizma moderne kartezijske metafizike razširi na veliko širšo kritiko modernosti, ki jo zajame pod geslom »svetovna odtujenost« in »beg vase«; meni, da teorije filozofov 17. stoletja le napovedujejo splošnejšo »subjektivizacijo realnega« in odmiranje *sensus communis*; poleg tega trdi, da je družba znanstvenikov le »z močjo izurjene in nadzorovane imaginacije v mnogih pogledih anticipirala radikalno spremembo mišljenja vseh modernih ljudi, ki je postala politična realnost šele v našem času« (1958, str. 271). Snir (2015, str. 375) prav tako trdi, da je znanstveni svetovni nazor in z njim svetovna odtujitev postala usoda veliko širše javnosti,

tako da je v 20. stoletju izguba *sensus communis* postala prevladujoča značilnost v življenju mnogih.

S prevlado znanstvenega in racionalističnega pogleda na svet oziroma s pozivom k eni resnici in objektivni realnosti Arendt ugotavlja, da imajo glasovi znanstvenikov večjo avtoriteto kot glasovi laikov, »in to samo zato, ker imajo znanstveniki natančnejše informacije«, namreč privilegiran položaj, ki ga imajo natančne informacije v primerjavi s »humanističnimi skrbmi«; to vzbuja skrb, saj se je tako rodilo prepričanje, da je tudi k svetu političnih zadev mogoče pristopiti po vzoru racionalne ali filozofske resnice: se pravi, da se pretenciozno predpostavlja, da imajo rezultati, doseženi v samoti, univerzalno veljavnost tudi v politiki, in se jih nato tako rekoč od zunaj in od zgoraj aplicira na politično sfero. Beiner (1983) tako na primer ugotavlja, da je v današnjem svetovnem kontekstu monopol politične inteligence prenesen na strokovnjake in tehnike, ki usklajujejo pravila upravljanja in odločanja v skladu z vladajočimi metodami, racionalnimi postopki ter strokovnostjo, mnenje običajnega državljana pa je treba glede na uveljavljena načela racionalnosti razumeti kot neustrezno.

Namesto zaključka: rehabilitacija pluralnosti in mnenja

Želja po resnici, torej želja po točnosti oziroma imeti prav, je v nasprotju z duhom dialoga in razprave, ki oživljata politično, je v nasprotju s *sensus communis* in povzroča njegovo izgubo. Odnos med resnico in politiko – antagonistični odnos med političnim življenjem in filozofijo – je, kot piše Arendt, »zgodba o konfliktu, [ki je] star in zapleten« (Arendt, 1969b, str. 229); in po njenem mnenju je bilo področje politike vedno podrejeno filozofiji zaradi narave govora na političnem področju – namreč *govor kot mnenje*. Arendt oblikovanje mnenja postavi v nasprotje s trditvami resnice, namreč vztraja pri razlikovanju med resnico, ki pripada področju filozofije, logike in strogih znanosti – samotnemu dejanju mišljenja –, in mnenjem, ki je konstitutivno za dejavnost razsojanja. Razsojanje je, piše, posebna sposobnost našega uma,

do katere ne pridemo niti z dedukcijo niti z indukcijo; nima nič skupnega z logičnim delovanjem (Arendt, 1989, str. 4) in argumentom, ki sta usmerjena k absolutni resnici, temveč je sestavljeno iz (oblikovanja) mnenj na podlagi različnih perspektiv, z upoštevanjem stališč drugih. Brez predstave, kako se svet kaže drugim z njihovega zornega kota in perspektive, kar je bistveno za oblikovanje mnenja, mnenje nima resnične politične narave. Poudariti moramo, da je treba predstavljanje mnenj drugih, ki so med mišljenjem odsotni, s pomočjo imaginacije postaviti v nasprotje z drugimi miselnimi pojavi, kot je empatija. Arendt v knjigi *Resnica in politika* pravi, da

si ta proces reprezentacije ne prisvaja slepo dejanskih pogledov tistih, ki stojijo nekje drugje in zato gledajo na svet z druge perspektive; to ni vprašanje empatije, kot da bi poskušal biti ali se počutiti kot nekdo drug, niti štetja nosov in pridruževanja večini, temveč bivanja in mišljenja v svoji lastni identiteti, kjer dejansko nisem (1969b, str. 237).

Arendt torej obnavlja razumevanja mnenja, ki presega pojem zgolj idiosinkratičnega, zasebnega stališča, ki ga nekdo »ima«, in poudarja mnenja, ki jih oblikujemo v procesu razsojanja. Veljavnost razsojanja pa je odvisna od zmožnosti reprezentativnega mišljenja, torej presoje s stališča vseh drugih, ki jo je treba preizkusiti v javnem prostoru, kjer imajo posamezniki možnost izmenjave svojih mnenj o določenih zadevah in jih primerjati z drugimi. Javne razprave in razširitev mišljenja so ključnega pomena in zahtevajo več kot subjektivno veljavnost, kar pomeni, da imajo lahko posamezniki lastno mnenje o določenih zadevah, vendar morajo oblikovati reprezentativno mnenje v smislu, »da se zmeraj hkrati prezentira mnenje drugih« (Arendt, 2003, str. 73). Hannah Arendt z rehabilitacijo mnenja skuša razbiti primež, ki ga ima racionalizem v politični misli. Po njenem mnenju političnih vprašanj ni mogoče reševati z znanstvenimi sredstvi, temveč morajo biti predmet javne razprave in kolektivnega odločanja.

Okoljska vprašanja so prav tako politična vprašanja, ki se v trenutni klimi prepuščajo strokovnjakom. Kot pravi Hansen

(2015), v prevladujočem diskurzu reševanja okoljskih vprašanj vlada argument, da so okoljska vprašanja preveč strokovna in kompleksna, da bi jih prepustili laikom, saj nimajo potrebnega znanja, da bi o njih pravilno razsojali in se odločali. Strokovnjake pa, po drugi strani, štejejo za bolj usposobljene za odločanje o teh zadevah, saj naj bi imeli objektivni in univerzalen pogled oziroma znanje in naj bi bili nevtralni, »brez interesov«. Takšni argumenti izhajajo iz te iste predpostavke reduciranja problemov na povsem znanstvena in tehnična vprašanja, na katera odgovarjajo objektivno in z resničnimi trditvami. Uvajanje takšnega standarda pomeni vodenje razprave o prihodnosti in določene spremembe v družbi s strogimi znanstvenimi standardi, kar ne pušča prostora za dialog, komunikacijo in ne priznava razlike. Še več, pomeni, da posameznikom ne bi bilo več treba razsojati in oblikovati mnenja, razvijati imaginacije ali gojiti »razširjene misli«, saj je deliberacija odpravljena in v našem imenu razsoja, kaj je prav in kaj ni, že nekdo drug. Posledično posameznike odvrča od medsebojnega povezovanja in sodelovanja ter ogroža obstoj javne sfere. V eseju *Resnica in politika* Arendt piše: »Načini mišljenja in komuniciranja, ki se ukvarjajo z resnico, so nujno dominirajoči, ne upoštevajo mnenj drugih ljudi, njihovo upoštevanje pa je ključna značilnost vsakega političnega mišljenja.« (1969b, str. 237) D'Entrèves (2006), ki sledi Arendt, prav tako piše, da ima resnica despotski značaj in je usmerjena nasproti pluralnosti mnenj, »vsiljuje splošno soglasje, pušča umu malo svobode gibanja, odpravlja raznolikost pogledov in zmanjšuje bogastvo človeškega diskurza« (2006, str. 15), onemogoča namreč razpravo in zahteva le priznanje in poslušnost.

Da se podnebne spremembe in globalno segrevanje dogajajo in da jih povzroča človekova dejavnost, je dejstvo, ki ga je mogoče dokazati z znanstvenimi sredstvi in ga kot dejstvo ne moremo spremeniti. Vendar pa so vprašanja, kaj bomo storili, kako se bomo odzvali na podnebne spremembe in ukrepali v zvezi z njimi, politična in družbena vprašanja. Hansen (2015) poudarja, da čeprav imata znanost in tehnologija vsekakor pomembno vlogo – ne le pri ugotavljanju in merjenju okoljskih problemov, temveč tudi pri

iskanju različnih rešitev in razvoju alternativnih ekoloških tehnologij –, se je treba zavedati, da so vprašanja o samih ciljnih znanstvenih raziskav, načinu uporabe znanja in vrsti tehnologij, ki jih je treba razviti, politična vprašanja, na katera je treba odgovoriti »z upoštevanjem skupnosti in v vsakdanjem ljudskem jeziku«, v političnih procesih javne razprave in skupnega odločanja državljanov. Ekološka kriza namreč zadeva vse nas, saj gre za široko paleto zapletenih in pogojenih političnih, družbenih, kulturnih in etičnih vprašanj, na katera ni mogoče odgovoriti le z jezikom matematičnih izračunov. Gre za politična in družbena vprašanja, ki terjajo kolektivne odgovore in rešitve. Znanstveniki in strokovnjaki, ko razpravljajo o takšnih načelih in informirajo družbo s svojim vedenjem in dejstvi, morajo zapustiti svojo vlogo znanstvenikov in postati državljani s ciljem – kot je zapisala Arendt v eseju *Razumevanje in politika*: »Če hoče znanstvenik preseči svoje lastno vedenje, mora prisluhniti ljudskemu jeziku, da bi lahko vzpostavil povezavo med vedenjem in razumevanjem.« (Arendt, 2006, str. 33) Vzpostavitev povezave med strokovnjakom in državljanom ne omogoča le strokovnjakom, da pretehtajo svoje vedenje in vzpostavijo razumevanje realnosti, ampak tudi, da se učijo od lokalnih znanj, ki lahko pomembno prispevajo k reševanju okoljskih problemov. Fischer (2000) namreč v knjigi *Citizens, Experts and the Environment* ugotavlja, da lahko deliberacija navadnih državljanov bistveno vpliva na reševanje okoljskih problemov. Ne le, da lahko pomagajo pri iskanju rešitev za pereče okoljske probleme, temveč lahko prispevajo tudi vrsto znanja – zlasti lokalnega znanja –, ki ga profesionalni strokovnjak potrebuje.

Nove rešitve, tehnologije, alternative, ki jih razkrivamo in razvijamo v procesu osamljenega razmišljanja, morajo postati sporočljive in javne, biti izpostavljene javni sferi in svobodni preverbi, pri kateri sodelujejo mnogoteri glasovi in pogledi. S sodelovanjem v javni razpravi izražamo, kako se svet kaže z našega zornega kota, naša mnenja in predpostavke ali ideje za delovanje pa izzivajo mnenja drugih in *vice versa*; s sogovorniki v skupnosti, ki jih oblikujejo številni »heteronomni« dejavniki, se naše mnenje in predpostavke spreminjajo, preverjajo in izpopolnjujejo. Pomen *sensus communis*

je tu v tem, da nam omogoča, da premagamo subjektivne pogoje in stališča. Kot ugotavlja Borren, se s *sensus communis* izognemo subjektivizmu na eni strani in univerzalizmu na drugi – namesto tega dosežemo razsojanje z intersubjektivnostjo in reprezentativnostjo (2013, str. 244). Le tako lahko presežemo svoje subjektivne okoliščine in zasebne interese ter na problem ali vprašanje, o katerem teče razprava, pogledamo z več različnih vidikov. V nasprotju s prepričljivo veljavnostjo znanstvenih izjav je torej veljavnost političnih mnenj intersubjektivna in temelji na svobodnem govoru, kot takšna pa imajo potencial za veliko možnih odgovorov in alternativnih možnosti delovanja, saj jih je mogoče razširiti v razpravo in jih spreminjati ter graditi kolektivno misel.

Lahko rečemo, da je politično razsojanje, kot ga predstavlja Hannah Arendt, najučinkovitejša strategija za doseganje skupnosti in kolektivnega mišljenja, saj ponuja rekonstrukcijo stališča drugega, izogne se reduciranju na že vnaprej dane ideje in se ne subsumira določenemu univerzalnemu zakonu in normam, ampak izhaja iz partikularnosti in razlike, rekonstrukcijo pa doseže tako, da združi člane skupnosti v dejanju deljenja njihove presoje o tem, kaj jim prinaša užitek, kaj se jim zdi lepo in kaj ne. Hansen (2015) ugotavlja, da razsojanje v misli Arendtove namreč združuje nalogo samorazumevanja z nalogo spreminjanja sveta na način, ki ga okoljska teorija še ni zmogla opraviti, zato si zasluži posebno pozornost.

Brez političnega razsojanja nismo sposobni oblikovati mnenja, izgubimo stik z realnostjo človeških zadev in tako nismo zmožni prepoznati posledic in dejanskih učinkov našega delovanja in dejanj. Novi začetki in kakršnekoli alternativne spremembe morajo torej najti svoj izraz, ne da bi pri tem izgubili razumevanje sveta, kakršen še vedno je, in njegovo pluralnost. In kakor je zapisal Beiner (1983), s premislekom o naših zmožnostih razsojanja ne moremo povedati, kakšne sodbe naj izrečemo o določenih vprašanjih, dogodkih in dejanjih, rečemo lahko edinole to, da imamo zmožnosti razsojanja in da si ne moremo pomagati, da ne bi razsojali. Če pa mislimo, da lahko kdo o določenih vprašanjih razsoja namesto nas, nas ta misel opozarja na to, da moramo svojo zmožnost razsojanja ponovno pridobiti od tistih, ki jo izvajajo v našem imenu.

Literatura in viri

- Arendt, H. (1958). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1969a). The crisis in culture: its social and its political significance. V *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*, str. 197–226
- Arendt, H. (1969b). Truth and politics. V *Between Past and the Future: Eight Exercises in Political Thought*, str. 227–264.
- Arendt, H., in Beiner, R. (1989). *Hannah Arendt lectures on Kant's political philosophy*. The University of Chicago Press.
- Arendt, H. (1990). Philosophy and politics. *Social Research*, pomlad, letnik 57, št. 1, str. 73–103.
- Arendt, H. (1978). *The life of the mind*. San Diego, New York and London: Harcourt Inc.
- Arendt, H. (1994). *Essays in Understanding, 1930-1954: formation, exile, and totalitarianism*. Ur. Jerome Kohn. New York: Schocken Books.
- Arendt, H. (2007). The conquest of space and the stature of man. Dostopno prek: <https://www.thenewatlantis.com/publications/the-conquest-of-space-and-the-stature-of-man>.
- Arendt, H. (2006). Razumevanje in politika. *Nova Revija*, letnik XXV, št. 289/290, str. 30–43.
- Arendt, H. (2018). *Predavanja o Kantovi politični filozofiji*. Ljubljana: KUD Apokalipsa.
- Beiner, R. (1983). *Political judgement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barry, J. (1999). *Rethinking green politics: nature, virtue and progress*. London: Sage.
- Borren, M. (2013). 'A sense of the world': Hannah Arendt's hermeneutic phenomenology of common sense. *International Journal of Philosophical Studies*, 21(2), 225–255.
- d'Entreves, M. P. (2006). To think representatively: Arendt on Judgement and imagination. *Philosophical papers*, 35(3), 367–385.
- Dryzek, J. (2000). *Deliberative democracy and beyond. Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University press.
- Degryse, A. (2011). Sensus communis as a foundation for men as political beings: Arendt's reading of Kant's Critique of Judgment. *Philosophy & Social Criticism*, 37(3), 345–358.
- Eckersley, R. (2000). Deliberative democracy, ecological representation and risk: Towards a democracy of the affected. V Saward, M. (ur.), *Democratic innovation: Deliberation, representation, and association*, str. 117–132. London: Routledge.
- Eckersley, R. (2019). Zelena država. prev. Andrej Lukšič et al. Ljubljana: IČKZ Oikos.
- Fischer, F. (2000). *Citizens, experts, and the environment: The politics of local knowledge*. Duke University Press.
- Hansen, C. (2015). *Think What We are Doing*. Dostopno prek: <http://new-compass.net/articles/think-what-we-are-doing>.
- Hayden, P., ur. (2014). *Hannah Arendt: key concepts*. London: Routledge.
- Hickman, L. (2010). James Lovelock: Humans are too stupid to prevent climate change. *The Guardian*, 29. marec 2010. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/science/2010/mar/29/james-lovelock-climate-change>.

- Humphrey, M.** (2007). *Ecological Politics and Democratic Theory: The Challenge to the Deliberative Ideal*. London: Routledge.
- Hinchman, S. K.** (1984). Common Sense & Political Barbarism in the Theory of Hannah Arendt. *Polity*, 17(2), 317–339.
- Kant, I.** (1987). *Critique of Judgment*, prev. W. S. Pluhar. Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Kant, I.** (1999). *Kritika razsodne moči*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- O'Neill, J.** (2007). *Markets, Deliberation and Environment*. London: Routledge.
- Peeters, R.** (2009). Truth, Meaning and the Common World: The Significance and Meaning of Common Sense in Hannah Arendt's Thought, prvi del. *Ethical perspectives*, 16(3), 337–359.
- Smith, G.** (2003). *Deliberative Democracy and the Environment*. London: Routledge.
- Snir, I.** (2015). Bringing Plurality Together: Common Sense, Thinking and Philosophy in Arendt. *The Southern Journal of Philosophy*, 53(3), 362–384.
- Tyner, A. H.** (2017). Action, judgment, and imagination in Hannah Arendt's thought. *Political Research Quarterly*, 70(3), 523–534.
- Young-Bruehl, Elisabeth** (1982). *Hannah Arendt: For Love of the World*. New Haven: Yale University Press.

Misliti alternativne prihodnosti: imaginacija-kot-praxis skozi politično-estetsko perspektivo

Povzetek: Kljub splošnemu pripoznavanju multiplih kriz v družbi in okolju ostaja koncept transformacije v veliki meri omejen na dominantno paradigmo rasti in tehnološkega razvoja. Namen tega prispevka je poseči v to debato in ponuditi nov koncept transformacije – ki temelji na konceptu imaginacije – za mišljenje alternativnih prihodnosti, ki bi lahko predstavljale potencial za radikalne družbene spremembe. Da bi odgovorili na vprašanje, kako si svet predstavljati drugače oziroma kaj spodbuja procese politične (in druge) invencije, najprej raziskujemo koncept imaginacije po Immanuelu Kantu, Hannah Arendt in Jacquesu Rancièreu. Imaginacija v svojem dvojnem delovanju presega meje čutnega izkustva in pojmovnega razumevanja ter omogoča zaznavanje in zamišljanje alternativne konfiguracije, ki nosi transformativni potencial. Vendar pa je treba, da bi z imaginacijo prišli do odpiranja potencialnih prihodnosti, o njej razmišljati ne kot o sposobnosti subjekta, temveč jo rekonceptualizirati kot kolektivno moč, ki odpira kreativnost, tj. kot družbeno sposobnost kolektivnega mišljenja potencialnih prihodnosti, ki posega v obstoječe in to obstoječe transformira v trenutku nesoglasja

s še neobstoječim. Ta prispevek tako sledi dvema rekonceptualizacijama imaginacije: imaginacija kot kolektivna, tj. transsubjektivna zmožnost in imaginacija kot praxis. Medtem ko se prva osredotoča na transsubjektivni moment, se druga osredotoča na posebno razmerje med imaginacijo in praxis ali, natančneje, na neposredno povezavo med izkušnjo imaginacije in njeno realizacijo. Takšna konceptualizacija imaginacije odpira nove načine mišljenja radikalnih družbenih sprememb, saj lahko vodi k novim formam skupnega bivanja, k novim formam kolektivne produkcije in delovanja.

Ključne besede: imaginacija, *sensus communis*, praxis.

Uvod

Kriza sestoji ravno iz tega, da staro umira, novo pa se ne more roditi; v tem interregnum se pojavijo najrazličnejši morbidni simptomi.

Antonio Gramsci

Kljub splošnemu pripoznavanju multiple krize družbe in okolja ostaja koncept transformacije v veliki meri omejen na dominantno paradigmo rasti in tehnološkega razvoja. Namen tega prispevka je poseči v to debato in ponuditi nov koncept transformacije – ki temelji na konceptu imaginacije – za mišljenje alternativnih prihodnosti, ki bi lahko predstavljale nov temelj družbenega življenja. Vprašanje, s katerim se soočamo, je torej, kako si svet predstavljati drugače oziroma kaj spodbuja procese politične (in druge) invencije. Razmislek o imaginaciji in *sensus communis* nam ponuja konceptualna izhodišča za mišljenje političnega potenciala imaginacije-kot-praxis kot novega koncepta transformacije. S poudarjanjem vloge imaginacije želimo raziskati zmožnost, s katero je mogoče ustvarjati politiko.

Naše mišljenje imaginacije bo izhajalo iz branja izbranih del Kanta o imaginaciji in skupnostnem čutu, predvsem iz Kritike razsodne moči, v kateri bomo odkrili sposobnosti imaginacije in njeno delovanje. S tem bomo lahko imaginacijo vzpostavili kot potencialnost, saj odpre prostor, kjer gre zaznavno onkraj samega sebe – ima namreč potencial produciranja in kontestiranja obstoječega. Imaginacijo želimo vzpostaviti ne kot subjektivno zmožnost, temveč kot kolektivno, zato se bomo osredinili tudi na koncepta razširjenega mišljenja in skupnostnega čuta (*sensus communis*). Pri tem bomo naše branje nadgrajevali z branjem Rancière in momenta enakosti, v nadaljevanju pa bomo našo konceptualizacijo imaginacije kot družbene sposobnosti razširili prek praxis-filozofije in jo vzpostavili kot praxis. Rekonceptualizacija imaginacije kot družbene zmožnosti, s katero lahko ustvarjamo politiko ali nove družbene možnosti, bo tako privedla do novega koncepta mišljenja alternativnih prihodnosti.

Imaginacija in *sensus communis*

Pluralistične koncepcije imaginacije¹ povezuje skupna ideja o človeški zmožnosti produciranja predstav, ki se razume bodisi kot reprezentativna sposobnost reproduciranja predobstoječe realnosti bodisi kot kreativna sposobnost, ki producira še neobstoječe. Slednje razumevanje se afirmira v moderni filozofiji imaginacije, predvsem s Kantom in nemškimi idealisti v poznem osemnajstem in devetnajstem stoletju, ko imaginacija ni več zgolj imitacija, temveč se jo misli kot kreativno zmožnost človeške zavesti, da oblikuje svet. Imaginacija je tako v našem branju koncipirana kot moč oziroma sposobnost, s katero bomo raziskali potencial kreiranja politike in umetnosti. Pri tem izhajamo iz Kantove koncepcije, v kateri imaginacija stoji za moč, ki kreira možnosti,² posledično pa je imaginacija povezana z domeno možnosti oziroma z odpiranjem potencialnih prihodnosti, kar se že nakazuje v prvi *Kritiki*, kjer imaginacija producira neobstoječe kot obstoječe oziroma gre za "zmožnost predstavljati si predmet v zoru tudi brez njegove priučujočnosti" (Kant, 2019, str. 149–150).

Čeprav Kant razpravlja o imaginaciji v več delih,³ pa njegova tretja *Kritika* ponudi kulminacijo v koncepciji imaginacije, ki v svoji produktivni zmožnosti deluje onkraj omejitev. V navezavi na produktivno zmožnost imaginacije Kant zapiše (1999, str. 154), da je le-ta:

zelo učinkovita, ko gre za to, da iz snovi, ki ji jo daje dejanska narava, ustvari tako rekoč drugačno naravo. Z upodobitveno močjo se kratkočasimo, kadar se nam zdi izkustvo preveč vsakdanje. To izkustvo

¹ Za njihove genealogije gl. dalje R. Kearney (2002), *The wake of imagination*, London: Routledge; R. Kearney (1998), *Poetics of Imagining: Modern to Post-Modern*, New York: Fordham University Press; in J. Sallis (2000), *Force of Imagination: The Sense of the Elemental*, Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.

² Še natančneje, Kantova formulacija imaginacije v *Anthropology from a Pragmatic Point of View* (2006, str. 60–62) kot *facultas imaginandi* se sklicuje na takrat standardni prevod grške besede *dunamis* in indicira razumevanje imaginacije kot moči oziroma potencialnosti (Tanke, 2011, str. 152), v njegovih drugih delih pa je imenovana tudi *Einbildungskraft* oziroma upodobitvena moč (Kant, 2019, str. 149–150). Kot ugotavlja Tanke (2011, str. 152), je Kant torej imaginacijo koncipiral kot moč oziroma potencialnost, posledično pa se njegove razprave lahko berejo kot raziskovanje sredstev, ki jih ima posameznik na voljo.

³ Kot primer lahko izpostavimo razvijanje konceptualizacije imaginacije v *Kritiki čistega uma*, kjer je imaginacija definirana kot povezava med dvema zmožnostma – kot "zmožnost sinteze [*überhaupt*]".

celo preoblikujemo, seveda še vedno v skladu z zakoni analogije, vendar pa tudi glede na načela, ki so umeščena višje v umu [...]. Pri tem čutimo našo svobodo v razmerju do zakona asociacije (ki je povezan z empirično rabo te zmožnosti), glede na katerega nam narava sicer lahko posoja snov, vendar pa smo jo zmožni sami predelati v nekaj čisto drugega, in sicer v to, kar presega naravo [...] zelo učinkovita, ko gre za to, da iz snovi, ki ji jo daje dejanska narava, ustvari tako rekoč drugačno naravo. Z upodobitveno močjo se kratkočasimo, kadar se nam zdi izkustvo preveč vsakdanje. To izkustvo celo preoblikujemo, seveda še vedno v skladu z zakoni analogije, vendar pa tudi glede na načela, ki so umeščena višje v umu [...]. Pri tem čutimo našo svobodo v razmerju do zakona asociacije (ki je povezan z empirično rabo te zmožnosti), glede na katerega nam narava sicer lahko posoja snov, vendar pa smo jo zmožni sami predelati v nekaj čisto drugega, in sicer v to, kar presega naravo.

Imaginacija ima torej potencial produciranja, reproduciranja in kontestiranja zaznavnega, pri čemer gre za dvojno razmerje: imaginacija je namreč sama del zaznavnega, hkrati pa se je od le-tega sposobna oddaljiti, s čimer postane prostor, kjer gre zaznavno onkraj samega sebe. Še natančneje, ko je imaginacija namenjena spoznavanju, je posledično podvržena omejitvam, saj mora ustrezati razumskemu pojmu, medtem ko je imaginacija, mišljena skozi estetsko perspektivo, svobodna, saj "daje razumu, onstran tega ujemanja s pojmom in ne da bi bila k temu pozvana, vsebinsko bogato neobdelano snov, ki je razum v svojem pojmu ni upošteval" (Kant, 1999, str. 157). To pomeni, da je imaginacija v momentu, ko deluje svobodno, sposobna oblikovanja tako imenovanih estetskih idej,⁴ ki gredo onkraj meja zaznavne izkušnje in konceptualnega razumevanja, s čimer se omogoči percepcija in koncepcija neimenljivega oziroma alternativne konfiguracije, kar nosi transformatorni potencial. Pri tem gre za svobodno igro kot osnovo estetskega izkustva oziroma svobodno igro med imaginacijo, ki oblikuje

⁴ "Estetsko idejo pa razumem kot tisto predstavo upodobitvene moči, ki daje veliko misliti, a ji ne more ustrezati nobena določena misel, se pravi, noben *pojem*, kot predstavo torej, ki je noben jezik ne more popolnoma doseči in narediti razumljive" (Kant, 1999, str. 154).

reprezentacijo objekta, in razumom, ki oblikuje temu primerne koncepte teh reprezentacij. A slednji ne more proizvesti koncepta, saj v tem primeru noben koncept ne more zadostno zajeti zaznanega, hkrati pa gre za nenehno izmenjujoč se proces oziroma svobodno igro med imaginacijo in razumom (Kant, 1999, str. 57–59). Gre torej za več kar sam razum lahko določi, posledično pa nedokončano spoznanje spodbuja imaginacijo v vedno nove rekonfiguracije. Kantova analiza estetskega izkustva je tako utemeljena na igri, to je “aktivnosti, ki nima drugega cilja kot same sebe in ki si ne zada nobenega prevzema oblasti nad rečmi in ljudmi” (Ranciére, 2012, str. 59), katero pa definira dvojna razveljavitev, in sicer razveljavitev kognitivne moči razuma, ki po lastnih kategorijah opredeljuje zaznavno, in razveljavitev moči čutnosti oziroma zaznavnosti, ki vsiljuje objekte želje. Pri tem se vzpostavi moment enakosti – h kateremu se bomo še vrnili v nadaljevanju –, saj je svobodna igra pogojena s prej omenjeno razveljavitvijo dominacije forme nad materijo in uma nad čutnostjo.

Da pa lahko prek imaginacije pridemo do odpiranja potencialnih prihodnosti, jo je treba misliti ne kot zmožnost subjekta, temveč je potrebna njena rekonceptualizacija kot kolektivna moč, ki odpre kreativnost. V tem primeru sledimo ideji reševanja imaginacije, ki prepozna samo imaginacijo kot družbeno sposobnost. Čeprav je Kantova konceptualizacija imaginacije vezana na subjekt, pa lahko v njegovi misli najdemo nastavke za njeno trans-subjektivno razširitev, in sicer v skupnostnem čutu (*sensus communis*) in razširjenem mišljenju, kjer lahko identificiramo zavedanje o obstoju “nesubjektivnega elementa v neobjektivnih čutih” (Arendt, 1989, str. 67). Še natančneje, v prvem delu *Kritike razsodne moči* se Kantova koncepcija človeka veže na kolektivno, in sicer človek kot del skupnosti poseduje skupnostni čut, posledično pa potrebuje družbo drugih za mišljenje.⁵

⁵ Kot zapiše Kant (1999, str. 137): “Empirični interes za lepo je možen le v *družbi*. In če se strinjamo s tem, da je družbeni gon za človeka naraven, medtem ko je sposobnost za družbo in težnjo k njej, se pravi, *družabnost*, lastnost, ki je potrebna za človeka kot bitje, določenega za družbo, torej lastnost, ki sodi k *človeškosti*, tudi ne moremo mimo tega, da ne bi tudi okusa obravnavali kot zmožnosti za presojanje vsega tega, s pomočjo česar lahko vsem drugim sporočamo celo *občutje* [...]”

V tretji *Kritiki* Kant (1999, str. 134) predstavi *sensus communis* kot idejo skupnostnega čuta, se pravi, zmožnosti za presojanje, ki v svoji refleksiji upošteva v mislih (a priori) predstavi način vsakega drugega, da bi svojo sodbo primerjala *tako rekoč* s celotnim človeškim umom [...]. To se dogaja tako, da primerjamo svojo sodbe ne toliko z dejanskimi sodbami drugih, ampak predvsem z njihovimi zgolj možnimi sodbami, in da se prestavimo na mesto vsakega drugega, in sicer tako, da enostavno abstrahiramo do omejitev, ki so naključno povezane z našim lastnim presojanjem.

Sensus communis vključuje tri zmožnosti, in sicer aktivno kritično refleksijo ("misliti sam od sebe"), razširjeno mišljenje ("misliti na mestu vsakega drugega") in razvoj konsistentnega načina mišljenja, ki povezuje prvi dve zmožnosti ("misliti vselej v soglasju s seboj") (prav tam). Posledično se *sensus communis* vzpostavi kot javna sfera oziroma natančnejše kot paradigma ene od vseh možnih javnosti, kjer kritična refleksija obstaja brez predpogojev in omejitev – privilegirane pozicije torej ne morejo obstajati (Rundell, 2016, str. 107). Ta čut tako odpira kolektivno mišljenje na predpostavki enakosti, pri čemer so njegove tri zmožnosti osnovane na imaginaciji. Ko primerjamo svoje sodbe z možnimi sodbami drugih, to storimo s pomočjo imaginacije, saj nam le-ta omogoča priklic drugih v prisotnost (Arendt, 1989, str. 43). Posledično se lahko posameznik z razširjenim načinom mišljenja "dvigne nad subjektivne zasebne pogoje sodbe" in "reflektira o svoji lastni sodbi z *občega stališča* (ki ga lahko določa le tako, da se prestavi v stališče drugih)" (Kant, 1999, str. 135), pri čemer ga imaginacija in refleksija osvobajata od omejevanj zasebnih pogojev. *Sensus communis* nam tako omogoča razširjeno mišljenje, saj na nek način predstavlja čut, ki manifestira samo človeškost v človeku. Kant tako naveže *sensus communis* na sam okus oziroma na estetsko razsodno moč,⁶ okus pa tako postane "zmožnost presojanja tega, zaradi česar je

⁶ Okus tako postane *sensus communis aestheticus*, to je "zmožnost, da a priori presojamo sporočljivost občutij, ki so povezana z dano predstavo (brez posredovanja pojma)" (Kant, 1999, str. 136).

naše občutje ob dani predstavi brez posredovanja pojma *obče sporočljivo*” (Kant, 1999, str. 136). V momentu, ko torej vsi pričakujejo in zahtevajo od vseh drugih to skrb za občo sporočljivost, kot da bi šlo za nekakšno prvotno pogodbo, ki jo je narekovalo človeštvo samo, lahko najdemo pogoj za največjo razširitev razširjenega mišljenja, saj bi ta ideja vodila naše delovanje (Kant, 1999, str. 137; Arendt, 1989, str. 74–75). Imaginacija, *sensus communis* in razširjeno mišljenje so tako neločljivo povezani; posameznik namreč sodi kot član skupnosti, pri čemer ga vodi njegov skupnostni čut – slednjega omogoča imaginacija, skupnostni čut pa nadalje omogoča razširjeno mišljenje oziroma *vice versa*.

Imaginacija in radikalna enakost

Transsubjektivna razširitev nam tako odpre imaginacijo kot sredstvo transformacije, in sicer v momentu, ko jo začnemo misliti kot zmožnost oziroma potencialnost v smislu produciranja, reproduciranja in kontestiranja zaznavnega. Kot taka je imaginacija del zaznavnega, a se je hkrati od le-tega sposobna oddaljiti, saj nam s svojo formo delovanja omogoča percepcijo in koncepcijo neimenljivega, to je alternativne konfiguracije. V tem dvojnem momentu imaginacijo torej lahko beremo kot zmožnost anticipiranja prihodnosti prek projiciranja horizonta imaginarnih možnosti, pri čemer je sama imaginacija vezana na druge za lastno aktivacijo, saj zahteva predpostavko enakosti. Namreč sama imaginacija v svojem delovanju (torej v svojem posegu v obstoječe in oblikovanju alternativne možnosti (kot proposition)) omogoča hkratno mišljenje tako potencialnih prihodnosti kot tudi priklíc drugih v prisotnost. Slednje se v našem branju nanaša na koncepta razširjenega mišljenja in skupnostnega čuta, katerima je inherentna predpostavka radikalne enakosti. Ko presežemo naše subjektivne pogoje in mislimo kolektivno, zmožnost imaginacije pomeni enakost naših zmožnosti oziroma predpostavlja enake zmožnosti vsem drugim. Imaginacija kot kolektivna zmožnost tako izhaja iz prakse radikalne enakosti, saj slednja postane “izhodiščna točka, sposobnost, skozi katero posamezniki delujejo

kot nosilci skupne moči, pripadajoče vsem” (Rancière, 2017). Enakost, ki se vpiše skozi svobodno izkustvo, pomeni enakost miselnih zmožnosti v svobodni igri, hkrati pa gre prav zaradi novih razmerij med temi zmožnostmi za odpiranje prostora za umetniško in politično eksperimentiranje. Pri tem sledimo ideji Rancièra, in sicer enakost inteligenc je temeljno načelo emancipacijske politike in estetike. Imaginacija v tej rekonceptualizaciji deluje kot sredstvo transformacije, saj gre v njenem delovanju za proces transformacije med obstoječim in še ne obstoječim. Še natančneje, imaginacija kot sredstvo transformacije se začne z afirmacijo enakosti, kar pomeni zavrnitev fiksnih pomenov in formiranje prostorov, v katerih so ti pomeni v konstantni kontekstaciji. Sledeč Rancièru, imaginacija tako deluje kot nesoglasje, to je proces transformacije zaznavnega skozi antagonizem med deli, ki (še) niso zaznani, in obstoječim redom, kar odpre možnost za oblikovanje novih subjektov, objektov in form percepcij, hkrati pa ponuja izkušnjo drugačnega sveta od obstoječega. Delovanje nesoglasja pa nam tako osvetli prav prej izpeljana konceptualizacija imaginacije, saj imata obe enako dvojno strukturo delovanja v smislu, da omogočata ukinitvev zaznanega, hkrati pa že nakazujeta alternativno konfiguracijo.

Imaginacija-kot-praxis

Ko torej mislimo imaginacijo onkraj subjekta, je njena moč oblikovana skozi kolektivno mišljenje oziroma radikalno enakost, posledično pa se imaginacija oblikuje skozi prakse solidarnosti – predstave se namreč gradijo prek predpostavljene (radikalne) enakosti, ki prekine subjektivne omejitve prav v momentu identifikacije z drugimi. Takšna percepcija imaginacije vodi v nove forme kolektivne produkcije in akcije, ki so rezultat opolnomočenja skozi transcendiranje nas samih. Imaginacijo smo torej do te točke premislili kot družbeno zmožnost kolektivnega mišljenja potencialnih prihodnosti, ki poseže v obstoječe in to obstoječe transformira v momentu nesoglasja s še ne obstoječim v postajanju (*the not-yet*), vendar pa želimo to sposobnost razširiti

še na prakso oziroma praxis, saj želimo kot enega od osnovnih konceptualnih nastavkov vzpostaviti prav imaginacijo-kot-praxis. Praxis-filozofija namreč odpre pomen prakse v smislu svobodne in kreativne dejavnosti, prek katere posameznik realizira svoj potencial in spreminja svet ter s tem samega sebe, kot taka pa vodi v disalienacijo skozi kreativno transformacijo vsakdanjega življenja, saj ustvarja nova bivanja, ki osvobajajo človeka vseh oblik hierarhičnih odnosov v vsakdanjem življenju, s čimer bomo dopolnili našo rekonceptualizacijo imaginacije in jo vzpostavili kot praxis. S konceptualiziranjem imaginacije kot praxis tako želimo rekuiperirati sam koncept prakse onkraj ozke utilitaristične konceptualizacije človeške dejavnosti in ga vzpostaviti kot enega ključnih konceptualnih premislekov za mišljenje alternativnih prihodnosti oziroma novih konceptov transformacij, pri tem pa bomo izhajali iz branja jugoslovanskih praxisistov, katerih razumevanje prakse temelji na resnični transformaciji sveta, to je aktivni intervenciji v strukturo realnosti, a ne samo kot *natura naturata*, temveč v smislu *natura naturans* (Grlić, 1965, str. 51). Iz tega sledi, da je praxis svobodna, univerzalna in kreativna dejavnost, s katero človek ustvarja in spreminja svet ter posledično tudi samega sebe (Petrović, 1967, str. 125), pri čemer gre za specifičen način bivanja, skozi katerega se afirmira moment postajanja. Prek rekonceptualizacije praxis je moč misliti samopostajanje posameznika in realizacijo njegovih potencialov, hkrati pa le-ta omogoči premislek radikalne družbene transformacije.

Konceptualizacija imaginacije kot praxis nam namreč odpre prostor za premišljevanje njenih transformativnih potencialov, ki izhajajo iz kreativne kritike in posledičnih prefigurativnih momentov. Da pa se nam lahko odpre ta prostor, je nujna navezava prav na naš premislek imaginacije, saj je le-ta tista zmožnost, ki omogoča tako kreativno kritiko kot prefigurativne potenciale alternativnih prihodnosti. Namreč artikulacija imaginacije-kot-praxis omogoča nadaljnje razvijanje političnih alternativ, in sicer ne samo mišljenje alternativ, temveč tudi njihovo realizacijo tu in zdaj, s čimer že nakazujemo na konceptualno prepletanje s teorijo prefiguracije. Takšna konceptualizacija nam namreč odpre kre-

ativnost in oblikuje pogoje za nove načine kolektivnega bivanja, in sicer v treh momentih: imaginacija v svojem delovanju intervenira v obstoječe in ponudi alternativne predloge (ne gre torej samo za opozicijsko moč), pri čemer upoštevamo oba momenta razširitve, to je imaginacijo kot kolektivno družbeno zmožnost in kot praxis, s čimer dejansko začnemo živeti alternativne predloge in gradimo imaginarno. Gre torej za transformacijo časovno-prostorskih pogojev, ki določajo naše bivanje, in politično subjektivacijo, ki s predpostavko radikalne enakosti pomeni relacijo bivanja z drugimi in oblikuje postulate za nove načine skupnega bivanja, s čimer se odprejo možnosti za politično eksperimentiranje tu in zdaj. S predlaganima razširitvama poglobljamo idejo realizacije prihodnjih možnosti, saj vključuje upor in kreativnost, ki odpirata še neobstoječe, to je nove načine bivanja skupaj.

Koncepcija imaginacije-kot-praxis tako omogoči artikulacijo specifičnega razmerja med imaginacijo in prakso, ki se ne omejuje v njuni dualnosti, temveč poudarja njuno prepletanje in deluje v vmesnem prostoru, ki omogoča kreativno kritiko, pri čemer se alternativno življenje že udejanji. Pri tem gre za "[...] direktno povezavo med izkušnjo imaginacije in njeno realizacijo (bodisi individualno bodisi kolektivno) – to je izkušnjo določene forme neodtujene produkcije – in sposobnostjo imaginacije družbenih alternativ. To pa še posebej drži v primeru, ko je ta alternativa možnost oblikovanja družbe na premisi manj odtujenih form kreativnosti" (Graeber, 2009, str. 110–111). Iz tega sledi, da je politika imaginacije-kot-praxis prefigurativna: ključno pri prefigurativni politiki je namreč prav oblikovanje alternativnega življenja znotraj okvirov že obstoječega, s čimer se začne realizacija družbene transformacije. Imaginacija-kot-praxis tako deluje prefigurativno, saj omogoča oblikovanje novih družbenih možnosti tu in zdaj, posledično pa nosi pomembne implikacije za kreativno reinvincijo vsakdanjega življenja – prefigurativni potencial namreč leži prav v domeni kreativnosti in imaginacije, skozi katero se ustvarjajo nove kulturne forme, ki predstavljajo nove možnosti za človeško misel in prakso, s čimer pa se "ustvarjajo ne le ideje, temveč tudi dejstva same prihodnosti" (Bakunin, 1971, str. 225).

Zaključek

imaginacija-kot-praxis v svojem prefigurativnem delovanju tako razkriva svojo vlogo oziroma potencial za radikalno družbeno transformacijo. Imaginacija gre namreč v svojem dvojnem delovanju onkraj meja zaznavne izkušnje in konceptualnega razumevanja, s čimer se omogoči percepcija in koncepcija neimenljivega oziroma alternativne konfiguracije, kar nosi transformatorni potencial. Da pa lahko prek imaginacije pridemo do odpiranja potencialnih prihodnosti, jo je treba misliti ne kot zmožnost subjekta, temveč je potrebna njena rekonceptualizacija kot kolektivna moč, ki odpre kreativnost – to je kot družbeno zmožnost kolektivnega mišljenja potencialnih oziroma alternativnih prihodnosti, ki poseže v obstoječe in to obstoječe transformira v momentu nesoglasja s še ne obstoječim. Vendar pa je za premislek potencialov za družbeno transformacijo potrebno imaginacijo vzpostaviti kot praxis, ki omogoča nadaljnje razvijanje političnih potencialov in alternativnih možnosti, pri čemer ne gre zgolj za samo mišljenje alternativ, temveč tudi za njihovo realizacijo tu in zdaj. Takšna konceptualizacija nam namreč odpre kreativnost in oblikuje pogoje za nove načine kolektivnega bivanja, in sicer v treh momentih: imaginacija v svojem delovanju intervenira v obstoječe in ponudi alternativne predloge (ne gre torej samo za opozicijsko moč), pri čemer upoštevamo oba momenta razširitve, to je imaginacijo kot kolektivno družbeno zmožnost in kot praxis, s čimer dejansko začnemo živeti alternativne predloge. Gre torej za transformacijo časovno-prostorskih pogojev, ki določajo naše bivanje, in politično subjektivacijo, ki s predpostavko radikalne enakosti pomeni relacijo bivanja z drugimi in oblikuje postulate za nove načine skupnega bivanja, s čimer se odprejo možnosti za politično eksperimentiranje tu in zdaj. S predlaganima dvema razširitvama poglobljamo idejo realizacije alternativnih možnosti, saj vključuje upor in kreativnost, ki odpirata še neobstoječe, to je nove načine bivanja skupaj. Imaginacija-kot-praxis tako deluje kot konceptualna osnova za premišljevanje političnih potencialov in alternativnih prihodnosti, s katerimi lahko ustvarjamo politiko

oziroma nove družbene možnosti – gre namreč za oblikovanje novih miselnih in fizičnih prostorov za realizacijo skupnega. Imaginacija-kot-praxis je tako mišljena kot oblikovanje pogojev za nenehno postajanje skupnega, pri čemer gre nujno poudariti, da ne gre zgolj za oblikovanje alternosti zavoljo alternosti kot take, temveč za njeno mobilizacijo.

S tem premislekom tako odpiramo vprašanje reševanja imaginacije (od njene vezanosti na subjekt) in same prihodnosti (od njene ontološke okupacije), hkrati pa smo postavili osnove za nadaljnje konceptualno premišljanje alternativnih prihodnosti skozi imaginacijo-kot-praxis. Slednja v svoji produktivni zmožnosti namreč odpira prostor alternativnim prihodnostim, saj ni vezana na samo izkušnjo: hkrati namreč kontestira in transformira obstoječe, s čimer že realizira alternativne konfiguracije. S tem imaginacija-kot-praxis nosi potencial konstituiranja nove osnove za družbeno (dobro) življenje, ki pa zahteva še nadaljnje premisleke.

Literatura in viri

- Arendt, H.** (1989). *Lectures on Kant's political philosophy*. University of Chicago Press.
- Bakunin, M.** (1971) 1871. The Program of the Alliance. V S. Dolgoff (ur.), *Bakunin On Anarchy Selected Works by the Activist-Founder of World Anarchism* (str. 243–258). New York: Vintage Books.
- Graeber, D.** (2009). Anarchism, academia, and the avant-garde. V R. Amster, A. DeLeon, L. A. Fernandez, A. J. Nocella II., in D. Shannon, *Contemporary Anarchist Studies: An Introduction of anarchy in the academy*. Routledge.
- Kant, I.** (1987). *Critique of Judgment*. Hackett Publishing Company.
- Kant, I.** (1999). *Kritika razsodne moči*. Založba ZRC SAZU.
- Rancière, J.** (2012). *Nelagodje v estetiki*. Založba ZRC SAZU.
- Rancière, J.** (2017). Democracy, Equality, Emancipation in a Changing World. <https://www.versobooks.com/blogs/3395-democracy-equality-emancipation-in-a-changing-world>
- Rundell, J.** (2016). Creativity and judgement: Kant on reason and imagination. V G. Robinson in J. Rundell (ur.), *Rethinking imagination*, (str. 87–117). Routledge.

Institucionalna (ne)občutljivost in liberalna demokracija: Od vključevanja in participacije lokalnih skupnosti do demokratizacije procesov okoljske polisi

Povzetek: V okviru intenzivnega premisleka o politični ekologiji se vse bolj podrobno preučuje komunikacijski vrtnec med lokalnimi skupnostmi ter političnimi in znanstvenimi institucijami v odnosu do okolja. Med zelenimi (in drugimi) teoretiki je prisotna ponavljajoča se kritika, da sta regulativna okoljska znanost in institucionalna konfiguracija liberalne demokracije vse bolj konsolidirali tehnokracijo in spodkopali javno sfero – avtonomno področje, ki bi moralo omogočati živahno demokratično kulturo. Če argument še razširimo, vprašanje scientizacije politike ni le zaostriло okoljskih vprašanj, temveč je tudi spodbudilo njihovo dodatno depolitizacijo, zaradi česar so prizadete in/ali organizirane skupnosti izvzete iz komunikacijskih in odločevalskih procesov. Ta članek, ki izhaja predvsem iz pogleda Hannah Arendt na politiko, skuša oživiti in uveljaviti »politično« kot osrednji element pri obravnavanju okoljskih vprašanj v kontekstu upadajoče strukturne celovitosti liberalne demokracije, hkrati pa ocenjuje pozive deliberativne demokracije kot poti za izrazito udeležbo državljanov v okoljskih (in drugih) političnih arenah, kjer se odloča o eksistenčnih pogojih človeških in nečloveških populacij.

Ključne besede: Arendt, liberalna demokracija, okoljska vprašanja, deliberacija, polisi procesi

Napetosti med znanostjo in politiko pri reševanju okoljskih vprašanj: Ali jih je mogoče preseči?

Okoljsko gibanje je bilo od samega začetka – za razliko od vseh drugih družbenih ali političnih gibanj, ki so se pojavila v šestdesetih letih prejšnjega stoletja – oblikovano (predvsem) na podlagi znanstvenih resnic. Tako so se na račun *okoljske znanosti*¹ in verodostojnega znanja, ki ga proizvaja, oblikovale politične spodbude za reševanje okoljskih vprašanj (Sandilands, 2002), čeprav je resnost istih glasno odmevala z ulic (Eckersley, 1992, str. 8–9). Poleg tega okoljska vprašanja in ekološka tveganja običajno nastanejo kot posledica aplikacije znanosti kot tehnokratske strategije odločanja v politični areni, obenem pa imajo v rokah primarne metode tako za odkrivanje okoljskih problemov kot za iskanje učinkovitih rešitev (Fischer, 2000, str. 87–89; Lukšič, 2005). Zato je argument, ki osvetljuje komunikacijski razkorak med državljani in institucijami pri iskanju skupnih trajnostnih rešitev (ne 'tehničnih popravkov') okoljskih (in drugih) vprašanj.

Poleg (zgolj) kritičnega razčlenjevanja instrumentalne politične logike znanosti – ali kot pravi Habermas (1989) '*scientizacije politike*'² – in kljub nespornih in evidentnih dejstev o posledicah raznovrstnih okoljskih vprašanj, ma [instrumentalna politična logika znanosti] običajno tudi depolitizacijske učinke, saj prizadete in/ali organizirane skupnosti – nosilce skupnih izkušenj in avtohtonega znanja – izključuje iz aktivnega sodelovanja v ko-

¹ Sprva in večinoma pod okriljem naravoslovja in specializiranih družboslovnih ved, ki so se zgledovale pri metodologiji prvih, so nastale napetosti, ki so bile posledica vse glasnejših kritik pionirjev politične ekologije (za celovito analizo razvoja politične ekologije in več glej Robbins, 2012).

² Habermas (1989) je v knjigi *K racionalni družbi* (ang. *Towards A Rational Society*) močno predvidel težnjo tehnokratskih (npr. znanstvenih, strokovnih, korporativnih in birokratskih) elit, da bi prodrle na področje politike s povečevanjem števila strokovnjakov kot glavnih in kasneje edinih svetovalcev pri oblikovanju politike. Oblikovanje politične retorike v nerazumljivem jeziku, kakor da bi se narava političnih vprašanj odtrgala od izkustvene/življenjske realnosti državljanov, je imelo za posledico kumulativno depolitizacijo elektorata, kateremu je bila na račun uveljavljanja državljanskih pravic v zasebni sferi zagotovljena varnost v razmerah negotovosti in rizičnosti.

munikacijskih in odločevalskih procesih, ki največkrat potekajo le znotraj zaprtih birokratskih institucij, ki jim jih posredujejo agenti moči – politiki, znanstveni strokovnjaki (v vlogi političnih svetovalcev) in eksogeni vpliv korporativnega lobiranja (Lukšič, 2005, 2011). Z drugimi besedami, »*okoljski problem ni okoljski problem, dokler znanost ne izmeri toksina in ne potegne vzročne linije od problema do vira, denimo bližnjih industrijskih obratov za proizvodnjo živine, ki proizvajajo na tisoče ton živalskih iztrebkov s kemičnimi snovmi (beri: common sense³ tu ni pomemben)*« (Sandilands, 2002, str. 141). Poleg tega, kot trdi Dryzek (2013), reševanje okoljskih problemov že od začetka, ko je prišlo na politično agendo, preganja »administrativni racionalizem«, diskurz, ki zagovarja vlogo strokovnjakov in njihov zapleten odnos s politično elito in gospodarskim sektorjem pri iskanju profitabilnih namesto trajnostnih rešitev, ki naj bi služile interesom javnosti, ne pa tudi »spoznavanju vseh medsebojnih povezav med človeškim in nečloveškim svetom« (Eckersley, 1992, str. 113). Ne samo, da se je v številnih primerih lokalnih okoljskih vprašanj in bojov v zvezi z dostopom do vode/kakovostjo vode, gradnjo jezov, hidroelektrarn ipd. izkazalo nasprotno, temveč se celoten proces komunikacije in odločanja kaže kot izključujoč, nedemokratičen (upam reči celo avtoritaren).

Zato je namen tega prispevka raziskati konceptualne poti, prek katerih prizadete in/ali organizirane skupnosti ne bodo slišane in vključene le v izoliranem smislu – na primer kot nejasno posvetovanje v okviru PR-spektakla –, ampak bodo služile kot katalizatorji za nadaljnjo politizacijo in institucionalizacijo, tj. demokratizacijo okoljskih (in drugih) političnih področij, kar bi na koncu odprlo institucionalne poti za vključevanje in posledično sodelovanje prizadetih in/ali organiziranih skupnosti v procesih odločanja ter posledično povečalo občutljivost institucij za ekološke kontekste.

³ Common sense ali *skupni čut*. Pojem bom uporabljal izmenično.

Politična pluralnost kot pot do okoljske trajnostnosti

Za domnevni molk Hannah Arendt o pospešenem obremenjevanju naravnega sveta in vseobsegajočih tehnoloških spremembah obstaja več argumentov (Sluga, 2014, str. 229), zlasti zaradi njenega obsežnega osredotočanja na grozote totalitarizma, pa tudi zaradi njene smrti leta 1975 – sredi razmaha različnih radikalnih družbenih gibanj –, kar zagotovo prispeva k njenemu molku glede našega sodobnega razumevanja ekološke krize (Butler, 2017, str. 11). Vendar pa Arendtova s svojo ostro kritiko znanosti in tehnologije, ki je vidna v vseh njenih delih, kljub temu predstavlja vrhunski opis imanentnega odnosa med človeškim in nečloveškim svetom (Arendt, 1994/1995, 2006, 2018). Na primer, knjigo *Vita Activa* (ang. *The Human Condition*) začne z obtožbo izstrelitve prvega satelita v vesolje leta 1957, ki ni bila sprejeta s ponosom ali strahospoštovanjem, temveč kot znak, da bo človeštvo morda pobegnilo z Zemlje. Opozorila je tudi, da ljudje s pobegom z Zemlje prek projektov (ki jih je ustvaril človek), kot je jedrska tehnologija, uspešno izzivajo naravne meje, hkrati pa povzročajo »nenaravno rast naravnega«,⁴ kar postavlja politična vprašanja, ki so zaradi nedostopnosti sodobne znanosti za javno razpravo bistveno težja (Canovan 2018, v Arendt, 2018, xxii).

Ob ohranjanju pogleda Arendtove na politiko (Arendt, 1994/1995, 2006, 2018) se zdaj posvečam razkrivanju poti za demokratizacijo okoljskih (in drugih) političnih aren, ki naj bi jih naredile občutljive za politično premišljena okoljska *mnenja* skupnosti – v nasprotju z znanstveno ustvarjenimi racionalnimi *resnicami* (Sandilands, 2002, str. 140) –, ki običajno niso le najmanj vključene v komunikacijske in odločevalske procese, temveč jih določeno vprašanje tudi najbolj eksistenčno prizadene. Takšni pogoji se nanašajo na ideološko funkcijo liberalizma, to je zaščito individualnega pojmovanja svobode v zasebni sferi, ki po mnenju Arendtove (v Hargis, 2015, str. 2) vse bolj prispeva k »odtujitvi

⁴ Arendtova to označuje kot posledico kapitalistične težnje po praktični naturalizaciji kvazi naravnega ritma proizvodnje in potrošnje, ki presega človekove/naravne potrebe, in s tem umetnosti sveta, ki ga je ustvaril človek (v nasprotju z biološko cikličnostjo Zemlje).

od sveta»⁵ (ang. *world alienation*) in zatonu politike. Medtem se znanstveno znanje opira na tehnologijo, ki se s tem, ko postaja vse bolj izpopolnjena in specifična za določene poskuse, še bolj umika vsakdanjim izkušnjam, ki so na voljo vsem (Mesly, 2020, str. 62), kar odvzema moč raznolikemu lokalnemu znanju in posredovanju avtohtonih načinov življenja, pomembnih za določeno skupnost, ki se dobro zaveda svojih ekoloških razmer. Mnenja se po Arendtovi (2018, str. 200, 244–245) oblikujejo kot rezultat posvetovanja med enakopravnimi člani skupnosti, ki »delujejo usklajeno« (ang. *act in concert*) in si delijo skupno stališče o določeni zadevi. Komunikacijsko delovanje v javni sferi tako razkriva zmožnost pripisovanja pomena in podajanja kvalitativnih sodb o vsakdanjih pojavih, ustvarjanja skupnih zgodb in spominov, ki se združujejo v niz »dejanskih resnic«,⁶ ki organizirajo deljeno realnost ljudi o skupnem svetu. Podobno meni tudi Whiteside (1994):

Skupne izkušnje in javno razpravljanje so potrebni za oblikovanje občutka gotovosti, ki daje smisel našim dejavnostim ohranjanja življenja in ustvarjanja sveta. Standardi enakosti in pravičnosti, lepote in plemenitosti ter tveganja in odgovornosti so odvisni od naše skupne presoje (str. 351–352).

Poleg tega razkriva tudi razvoj *moči*,⁷ ki je bistvena za ekološko senzibilizacijo demokratičnega procesa. Z zavzemanjem nep-

⁵ Sama Arendtova je bila zelo kritična do razvoja moderne znanosti in tehnologije, saj ju je povezovala z »odtujitvijo sveta«, tako da je odtujitev sveta sestavljena iz »dvojnega bega iz zemlje v vesolje in iz sveta v sebe« (Arendt, 2018, str. 6, 254). Transformativna moč moderne znanosti, kot je zapisala, izhaja iz dveh ključnih dogodkov: teleskopa in matematizacije. Prvi vodi v nekakšno distanciranje in objektivizacijo, ki se kljub temu ne more izogniti čutnemu izkustvu; drugi vključuje nekakšno distanciranje in objektivizacijo čutnega izkustva, ki se kljub temu ne more izogniti instrumentalnemu posredovanju (Crease, 2017, str. 44–45).

⁶ Dejanske resnice (v nasprotju z racionalnimi resnicami) so dovzetne za kritiko in namerno ponarejanje, saj so dejanske resnice kontingentne in arbitrarne; »vedno bi lahko bile drugačne« (Arendt, 2006, str. 238, v Hargis, 2015, str. 7). Dejanska resnica potrebuje več ljudi, ki jo potrjuje in se strinjajo, da natančno pojasnjuje realnost.

⁷ Arendtova v svojem komunikacijskem konceptu moči opredeljuje moč kot potencial moči in ne kot nespremenljivo, merljivo in zanesljivo entiteto, kot je nasilje, prisila ali sila. Ne more biti rezervirana za nujne primere, tako kot instrumenti nasilja, ampak obstaja le v svoji aktualizaciji. Razvoj moči je cilj sam po sebi. Kot taka se utrjuje v okviru političnih institucij, ki moč materializirajo kot podeljeno legitimnost (Arendt, 2018, str. 200; Habermas in McCarthy, 1977).

ristranskega in distanciranega stališča do vprašanja (opustitev zasebnih interesov) ob hkratnem spodbujanju »represntativnega mišljenja« se vzpostavi »skupni čut«⁸ (ang. *common sense*) (Arendt, 2006; Sandilands, 2002, str. 149–151). Takšno izražanje razširjenega uma pred drugimi zahteva predvsem oblikovanje »sebstva« (ang. *self*) v odnosu do številnih drugih v javnem življenju, kar predvideva ekološko senzibilizacijo z diverzifikacijo diskurzivnih odnosov do drugih kot ljudi (Blaser & Cadena, 2018), to pa omogoča premagovanje »kompleksa človeške superiornosti«, ki se, morda nepričakovano, kaže v novi geološki dobi antropocena ali morda *mantropocena*⁹, kot pravi Eileen Christ (2013, str. 133, v Di Chiro, 2017, str. 491) v svoji kritiki spolno in raso pogojenega rojstva zloglasne »dobe človeka« (ang. *Age of Man*). Pojavljanje v sferi javnega življenja po Arendtovi zahteva poleg predstavitve prostora kolektivne ustvarjalnosti s sugestivnim značajem in željo po osvežitvi človeške *pluralnosti* perspektiv in refleksij tudi predpolitično stališče do narave vprašanja (npr. kako človek razume oz. v kakšni relaciji vidi sebe do nečloveškega naravnega sveta), brez vnaprejšnje ideje o možni rešitvi, saj govor in delovanje v družbi drugih nujno nosita »breme ireverzibilnosti in nepredvidljivosti«, ki sta hkrati vira moči delovanja (Sandilands, 2002, str. 147).

Delovanje – aktualizacija pluralnosti edinstvenosti med enakimi – ima torej kontingentno naravo in prav to je temelj svobode, da delujemo neomejeno, brez pritiska zunanje logike dejavnika sile (*gewalt*), prisile (*zwang*) ali logike racionalne (znanstvene, fi-

⁸ Ne glede na različna razumevanja tega, kaj skupni čut vključuje v delih Arendtove, se v tem prispevku sklicujem na njen opis v delu *The Human Condition* – sposobnost vzpostavljanja odnosa z enakopravnimi v javni sferi pri ponovnem uprizarjanju nesmrtnih zgodb, ki pomagajo oblikovati skupno resničnost skupnosti. Skratka, skupni čut je povezan z intersubjektivnim. Poleg tega Uildriks (2019, str. 35–36) v svoji izčrpni analizi *common sense* meni, da zdravi razum omogočata dva pojma: pluralnost in komunikacija. Medtem ko se prvi odlikuje po treh oblikah pluralnosti (*pluralnost čutov*, *pluralnost posameznikov*, *pluralnost predmetov*), drugega konstituirajo jezik, govor, pripovedovanje in *represntativno mišljenje*. Vsem osmim pogojem se v delih Arendtove in njenem izrecnem vztrajanju pri (re)politizaciji vsakdanjih življenjskih izkušenj v razmerah izgube skupnega čuta zaradi spremenljivosti modernosti in njenih učinkov odtujitve pripisuje ključni pomen.

⁹ Eileen Christ se hkrati nanaša na diskurz, ki se oblikuje znotraj mednarodnih, nadnacionalnih organizacij, pa tudi pri drugih globalnih akterjih moči, ki jih večinoma vodijo ali zastopajo moški z globalnega severa.

lozofske) ali druge resnice¹⁰ (Arendt, 2018; Arendt, v Habermas in McCarthy, 1977, str. 3–4). Različne resnice (glej opombo) v nasprotju z dejanskimi resnicami pred deliberacijo nimajo politične narave – so singularne in zasebne –, kar je posledica epistemološkega privilegija samoumevnosti. Politika, ki jo razumemo kot kolektivno razpravo skupnosti, vključuje izmenjavo mnenj in ne vnaprejšnjega določanja dejstev (Voice, 2013, str. 189–199). V zvezi s tem pogled Arendtove predlaga razlikovanje med okoljskim dejstvom in političnim mnenjem. Povedano drugače, okoljska dejstva vstopajo v politično sfero kot mnenja in so odvisna od kolektivnega *soglasja* (ang. *consent*).

Zato obstajajo podnebni zanikovalci. Ko na primer okoljski znanstveniki z dejstvi izpodbijajo zanikovalce podnebnih sprememb, ta dejstva v političnem prostoru delujejo kot mnenje. Na ta način so okoljski problemi v osnovi politični in posledično zahtevajo odprt deliberativni proces, ki omogoča prepričevanje državljanov, pri čemer je (ne)prepričanje stvar politične izbire (ibid., str. 190). V tem primeru je moč javnosti, zlasti organizirane javnosti, da nanjo ne pritiska nobena zunanja logika, tista, ki predstavlja osnovo za politično delovanje, enako absolutni svobodi, kot jo je določila Arendtova (1994/1995). Z drugimi besedami, politiko in svobodo povezuje le v primeru politične svobode, ki je osnovni teorem za politično delovanje in izražanje. Pri tem razmerju med svobodo in politiko ne gre za svobodo izbire ali volje – temveč za svobodo, da se nekaj zgodi, da se rodijo novi začetki. Nekaj, kar se še ni dogodilo/rodilo. Tako je svoboda povezana z delovanjem. V trenutku, ko nekaj izvajamo v javni sferi – smo svobodni. Javna sfera pa je naš zadnji teren za izražanje svobode, saj vse, kar se zgodi na tem terenu, velja za politično. Zato ni svobode brez politike in obratno – ni politike brez svobode (Arendt, 1994/1995).

¹⁰ Kadar Arendtova v knjigi *Resnica in politika* govori o resnici, vedno navede, katero vrsto resnice ima v mislih: zgodovinska resnica, trivialna resnica, nekakšna resnica, psihološka resnica, paradoksalna resnica, realna resnica, filozofska resnica, skrita resnica, stara resnica, samoumevna resnica, relevantna resnica, racionalna resnica, impotentna resnica, indiferentna resnica, matematična resnica, polresnica, absolutna resnica in dejanska resnica. Resnice ni, obstaja le resnica v odnosu do nečesa določenega (Arendt, 2006).

Da bi zagotovil dodatno pojasnilo, s sklicevanjem na »potencial moči« okoljskih (in drugih) mnenj, ki jih delijo člani političnih skupnosti, ne nameravam zavračati operativne miselnosti okoljskih (in drugih) strokovnjakov in njihove vloge oraklja namesto babice (Sandilands, 2002, str. 152) pri oblikovanju politik, čeprav njihove ugotovitve in predloge oblikovalci politik iz več razlogov največkrat spregledajo, predvsem zaradi ohranjanja ekonomsko ugodnih, a ekološko nevzdržnih pogojev za akumulacijo (zasebnega) kapitala (Lukšič, 2005). Prav tako to znanosti in znanstvenih institucij nikakor ne osvobaja izolacije pred kritiko, ki razkriva njihov birokratski, elitistični, moški, hierarhični, instrumentalni modus operandi¹¹ (Eckersley, 1990, str. 767).

Izziv liberalni demokraciji: ekološka obramba deliberativne demokracije

Ni nov, nekonvencionalen argument, da je liberalna demokratična teorija, politično oblikovana v predstavniskem sistemu, to je reprezentativna demokracija¹², v globoko zakoreninjeni krizi (Offe, 2011), ki ne le ne reprezentira interesov pluralnosti družbenih skupin, ki so neenakomerno in nepravilno zreducirane na singularni in abstraktni demos, temveč jih celo podreprezentira, še manj pa zastopa interese nečloveškega naravnega sveta in prihodnjih generacij. Vendar pa vseprisotnost vprašanja predstavniške demokracije ter krovne institucionalne arhitekture liberalne demokracije, vključno z imanentnim vprašanjem plitkega sodelovanja državljanov v (vsakodnevni) procesih komuniciranja in odločanja, ni ostala neizpodbijana (Wissenburg in Levy, 2004). Nasprotno, od samega začetka okoljskega gibanja in zelene politične misli se je med vrsto znanstvenikov in aktivistov vzpostavil

¹¹ Tudi Eckersleyjeva (1990) je ostro kritična do Habermasovega vztrajanja pri uporabi instrumentalnega (manipulativnega) razuma in antropocentrične komunikacijske etike v pristopu do nečloveških vrst oziroma medčloveških odnosov, od tod tudi teoretska razhajanja v razmerju do ekocentričnega miselnega toka.

¹² Tudi Arendtova sama ni bila posebno naklonjena predstavniki demokraciji (za več, glej Kateb, 1983).

domnevno organski dogovor, ki je postopoma začel prepričevati spektre širše javnosti o demokratičnih mejah liberalne demokracije in s tem predlagal bolj vključujoč in refleksiven model deliberativne demokracije (glej Dryzek, 2000; Eckersley, 2000, 2004; Smith, 2003).

O oblikovanju socialno in ekološko bolj vključujočega modela političnega komuniciranja Eckersley (2004) trdi:

Glavna privlačnost deliberativne demokracije je v tem, da opušča liberalno paradigmo strateškega pogajanja ali trgovanja z močjo med egoističnimi akterji na trgu v korist paradigme neomejene egalitarne deliberacije o vprašanih vrednosti in skupnega namena v javni sferi. (str. 115)

Ali, kot pravi Benhabib (1996):

V skladu z deliberativnim modelom demokracije je nujen pogoj za doseganje legitimnosti in racionalnosti v zvezi s procesi kolektivnega odločanja v politiki, da so institucije te politike urejene tako, da je to, kar velja za skupni interes vseh, rezultat procesov kolektivne deliberacije, ki poteka racionalno in pravično med svobodnimi in enakopravnimi posamezniki. (str. 69, v Smith, 2003, str. 56)

Poleg tega je Dryzek (2000) prepričan, da se prevladujoči model liberalne, predstavniške demokracije sooča s prenovljeno, avtentično usmerjeno idejo, ki temelji na svobodni in enakopravni deliberaciji, tj. na vključujočem in utemeljenem političnem dialogu med državljani, ki so naklonjeni refleksiji o preferencah, spodbujenih s komunikacijo na način, ki ni prisilen, v nasprotju s simbolnim demokratičnim nadzorom z glasovanjem, (zasebnim) združevanjem interesov ali ustavnimi pravicami. Povedano drugače, vrednost deliberacije ne izhaja iz neke vrste *strateške* ali *instrumentalne racionalnosti* (Dryzek, 1990, str. 202, v Smith, 2003, str. 57), ki proizvaja in širi najbolj racionalne rezultate, temveč iz podvrženosti vsake odločitve razpravi, kar pomeni, da edini vir legitimnosti ne izhaja iz vnaprej določene volje posameznikov, temveč se, kot smo že trdili, oblikuje v samem procesu deliberacije (De Shalit, 2000, str. 153 v Arias-Maldonado, 2005, str. 6).

Anne Phillips (1995, str. 13, v Smith, 2003, str. 54) se zaveda, da odločanje in oblikovanje politik za politično marginalizirano volilno telo in ne z njim močno zmanjšuje možnost vključitve vseh pomembnih vprašanj. Podobno Eckersley in Dobson trdita, da so različne »*okoljske volilne skupine*« (ang. *environmental constituencies*) – nedržavljeni, prihodnje generacije in nečloveška narava – slabo zastopane v razpravah in v sferi odločanja liberalnih demokratičnih institucij (ibid.). Tudi Val Plumwood (2007, str. 134) ugotavlja, da je v liberalizmu strukturno zakoreninjeno ekološko zanikanje zaradi dualizma razum/narava, omejevanja demokracije, razporejanja javnega/zasebnega prostora in marginalizacije kolektivnih oblik življenja. Arias-Maldonado (2007, str. 235) še poudarja, da je bolj kot *demokratična* upravičenost deliberativne demokracije potrebna *zelena*. Navaja, da je deliberativna demokracija bolj nagnjena k ustvarjanju zelenih vrednot na podlagi objektivnega nagovarjanja, zato je deliberativna demokracija bolj odprta za etično sklepanje, ki je značilno za zeleno razmišljanje. Vendar opozarja, da če sprejmemo potrebo po vključitvi varstva okolja kot kolektivne skrbi in s tem kot javne dobrine, ji bodo nujno sledili drugi, neokoljski politični interesi in zahteve. Zato trdi, da je najprimerneje, da se o javnih dobrinah razpravlja v javni sferi, preden se kolektivna presoja, konsenzualna ali ne, prenese v sfero politike (Arias-Maldonado, 2005, str. 14). Poleg tega vključujoča značilnost deliberativnih postopkov in odprta narava razprav negujeta koncept *reprezentativnega mišljenja* (ali razširjenega mišljenja) Arendtove, ki se nanaša na sposobnost poglobitve v perspektive in okoliščine drugih sredi deliberacije, usmerja diskurzivno nagnjenost k diverzifikaciji komunikacijskih form in s tem k širitvi politične skupnosti s priznavanjem delovanja narave (ang. *nature's agency*) (Eckersley, 2000, str. 121).

Vprašanje ali bolje rečeno dilemo, kako lahko imajo vsi enako možnost posvetovanja ob neenaki »epistemološki avtoriteti« (Sanders, 1997, str. 349–350), torej znanju in sposobnosti oblikovanja prepričljivih argumentov, ki se sicer pojavlja kot nekakšna neizogibna ovira, bi lahko rešili s postavitvijo deliberativnih institucij, političnih teles (npr. forumi državljanov, državljanske skupščine),

sposobnih prevajati nekonvencionalne komunikacije.¹³ Še vedno pa je osrednjega pomena, da se izobraževalni proces odvija samo s sodelovanjem (Pateman, 1970, str. 105, v Arias-Maldonado, 2005, str. 8). Skratka, na splošno je argumentacija še vedno klasični modus operandi politične razprave, kolikor gre za spopad vrednot in norm, katerih veljavnosti na koncu ni mogoče »dokazati«, temveč le preprosto »upravičiti« (Manin, 1987, str. 353). Čeprav je deliberacija namenjena povečanju količine informacij in natančnemu opredeljevanju preferenc posameznikov ter jim pomaga odkriti različne vidike predlaganih rešitev določenega vprašanja, je tudi proces argumentiranja in prepričevanja. V tem smislu je diskurzivno in racionalno. Kljub temu je po mnenju Dryzeka (2013, str. 200) spreminjanje načina, kako ljudje doživljajo svet, v zvezi s povečanjem okoljske ali zelene ozaveščenosti ključnega pomena, in v tem primeru je argumentacija nujna, vendar morda nezadostna. Potrebujemo tudi, še trdi Dryzek, retorične strategije, ki presegajo razum in se dotikajo strasti. Če gre za to, da poslušalce prepričamo o zaželenosti intuitivne in empatične usmerjenosti v naravo, potem lahko to storimo s povezovanjem osebnih zgodb, ki so analogne pripovedim o verskem spreobrnjenju in »kako je to spremenilo življenje pripovedovalca«. Ali kot pravi Andrew Dobson (2004, str. 211, v Dryzek, 2013, 200), »ura izkušenj lahko pripelje do večje politizacije kot eno leto v predavalnici«, ko gre za kultiviranje ekološke zavesti. Navsezadnje je demokracija in posebej deliberativna demokracija povezana z resničnim komuniciranjem, čeprav samo komuniciranje ni dovolj, ampak ga mora preseči, to pomeni, da mora pristopiti tudi k političnim odločitvam, da jih lahko uvrstimo v življenje političnega sistema (Arias-Maldonado, 2007, str. 240).

Če razširimo ta argument, Robyn Eckersley (2004, 2020) vztraja pri svojem zavzemanju za ekološko demokracijo, ki jo po njenem mnenju potencialno in najprimerneje branijo praktične značilnosti deliberativne demokracije.¹⁴ Ekološko demokraci-

¹³ Glej na primer Wöhllebnovo (2015) knjigo o tem, kako se drevesa mrežno povezujejo in komunicirajo.

¹⁴ Čeprav priznava kontinuiteto oblik deliberativne demokracije od antičnih atenskih polisov,

jo razlikuje kot normativno dopolnitev deliberativne oziroma praktično provokacijo (ne zavrnitev) liberalne demokracije. Eckersleyjeva namreč zahteva ekološko rekonceptualizacijo demokratične politike in njenega konstitutivnega demosa, ki ju povzdičuje nad tradicionalno vezanost na ozemlje in/ali ljudi. V celoti gledano poziva k ekološki demokraciji, ki vključuje »načelo vseh prizadetih« (ang. *all-affected principle*), ki se nanaša na vključevanje glasov zadevnih prizadetih ali ogroženih skupnosti¹⁵ v procese komuniciranja in odločanja (Eckersley, 2004, str. 111–113).

Eckersley sicer ohranja kritično zadržanost do liberalne oblike političnega reprezentiranja, vendar večkrat opozori na zaželenost političnega reprezentiranja v demokratičnem procesu, zlasti reprezentiranja interesov tistih, ki so neposredno prizadeti, vendar nimajo komunikacijske sposobnosti (tj. prihodnjih generacij in nečloveških drugih). Z razširitvijo demokratičnega imaginarija onkraj človeških populacij in fiksnih teritorialnih meja deliberativna demokracija ne le spodbuja komunikacijske modulacije, ki oživljajo »refleksivnost, samopopravljanje in nenehno javno preverjanje trditev«, temveč si posledično prizadeva spremeniti kontradiktorne učinke vseprisotne scientizacije politike (ibid., str. 117–118). V tej luči Maldonado (2007, str. 244) ocenjuje deliberativno demokracijo in njen potencial za premostitev težavnega razmerja med strokovnim znanjem, demokratičnimi odločitvami in participacijo, ki se kaže v globoko zakoreninjenih razlikah med strokovnim in laičnim diskurzom, čeprav noben poskus izenačitve diskurzivnih razmerij moči med strokovno presojo in znanjem

Eckersleyjeva izpostavlja tri konstitutivne značilnosti, ki opredeljujejo ideale in privlačnost deliberativnega modela v zvezi z ekološkimi problemi oz. tveganji: *neomejen dialog, vključenost in socialno učenje*. Prva značilnost se nanaša na zdrav komunikacijski tok med enakopravnimi v javni sferi. Drugi se sklicuje na pojem *reprezentativnega mišljenja* H. Arendt – ali razširjene miselnosti – in spoštovanja avtonomije drugih, tretji pa poudarja odprtost in prožnost med razpravljavci ter razkriva izobraževalni potencial družbenega učenja deliberativne demokracije (Eckersley, 2004, str. 115–117).

- ¹⁵ Eckersley navaja več primerov v obliki predlogov, ki zahtevajo vključitev moralnih skupnosti, ki jih povezuje potencialna škoda in ne krvna linija, potni list, etnična pripadnost, vera itd. Med njimi so predlogi za gradnjo velikega jezua, jedrskega reaktorja in/ali predlog za izpust gensko spremenjenega organizma v okolje – vsi ti vključujejo sedanje in prihodnje človeške populacije in ekosisteme, v katere so vpete, hkrati pa presegajo ustaljene ozemeljske meje (Eckersley, 2004, str. 113).

državljanov ne bo gladek, ob upoštevanju kritik, ki izpostavljajo ideološko podlago znanosti. Podobno, kot smo že omenili, tehnokratsko vsiljevanje znanstveno dokazanih okoljskih dejstev ni zadostna sestavina političnih procesov, saj skoraj naravno odvzame glas prizadetim in eksistenčno ogroženim skupnostim (Voice, 2013, str. 191).

Obljube in omejitve institucionalne transformacije

Za preoblikovanje političnih in znanstvenih institucij v bolj ekološko pravičen način delovanja, ki presega tehnične predpise, ki poudarjajo varstvo okolja, je ključnega pomena razmislek o vsakdanjih kontekstih in procesih, ki tvorijo in tako določajo odnos med družbo in naravo, senčno zgodovinsko dihotomijo, ki jo je po poplavi kriz, nakopičenih v zadnjih nekaj desetletjih, skoraj nemogoče ignorirati. Realnost biosfernih sprememb nas je s preseganjem vseh podnebnih parametrov in nezmožnostjo postavitve stabilnega referenčnega merila že potisnila v novo geološko obdobje, ki poudarja vpliv človeške dejavnosti na podnebje in ekosisteme planeta, vendar institucionalna ureditev liberalne demokratične ureditve ostaja gluha za ekološke kontekste, in sicer za slišanje in vključevanje nemih ali morda zamolčanih glasov prizadetih in eksistenčno ogroženih skupnosti.

Takšna brezbržnost je globoko zakoreninjena v filozofiji liberalizma o občudovanju človeka, posameznika, ki je bila zgodovinsko gledano izključno referenčna med moškimi in za moške. Od tod tudi prevlada nad »podrejenim« ženskim spolom, katerega ontološko bistvo je bilo izenačeno z ontološkim bistvom narave – predmeta, zreduciranega na vir za gospodarsko proizvodnjo (za več glej Merchant, 1980; Plumwood, 2007; Salleh, 2009). Medtem se je vloga liberalne demokratične države kljub neoliberalni ortodoksiji, ki naj bi jo v odnosu do prevlade tržnega fundamentalizma zreducirala na kimavca, vzporedno s pojavom tehnokratske antipolitike dramatično razširila (Eckersley, 2004; Fischer, 2000).

To je kljub številnim uspehom pri konstruktivnem vplivanju na politično agendo privedlo do marginalizacije (upam si reči zadušitve) širokega spektra okoljskih in drugih mrež civilne družbe, ki jim je bila podeljena le deklarativna zahvala za določene dosežke, ne da bi bile bistveno vključene v sistematične procese oblikovanja politike. Glede na to se zdi več kot razumno, da so potrebne temeljite institucionalne spremembe, če želimo popraviti politično in ekološko neenakopravne, nepravilne in netrajnostne načine življenja. Da bi lahko sprožili takšen proces, je politična sfera dolžna omogočiti sodelovanje najmanj vključenih in eksistencialno najbolj prizadetih akterjev.

Frank Fischer (2000, str. 255–256), ki ostaja pri načelih deliberativne demokracije, predlaga model političnega raziskovanja, imenovan »policy epistemics«¹⁶, ki se osredotoča na *»načine, kako ljudje komunicirajo prek razlik, pretok in preoblikovanje idej prek meja različnih področij, kako različne poklicne skupine in lokalne skupnosti različno vidijo in raziskujejo ter kako razlike postanejo spori«*, kar pomeni, da ponuja alternativo za strukturne komunikacijske napetosti med različnimi *»političnimi skupnostmi«* (ang. *policy networks*) (mreže znanstvenikov, političnih strokovnjakov, politikov, javnih uslužbencev, diskurzivno vključenih državljanov). Poleg tega se zavzema za razširitev razumevanja tega, kaj se šteje za *znanje* pri oblikovanju politik, ob upoštevanju vsakodnevnih izkušenj običajnih državljanov, pri čemer profesionalni strokovnjaki niso izjema (ibid.). Vztrajanje pri razumljivem pogovoru/dialogu med strokovnjaki in državljani tako zahteva vzajemno zavezanost k natančnemu razlaganju vprašanj, s katerimi se spopadajo člani politične skupnosti, in posledično prizadevnost strateško razporejenih političnih akterjev (javnih uslužbencev ali oblikovalcev politik) pri oblikovanju niza učinkovitih in pravičnih rešitev zanje (Jennings, 1987, v Fischer, 2000, str. 254).

¹⁶ Bistveni element tega modela je temeljit pregled komunikacijskih form med številnimi udeleženiimi akterji v politični areni, ki poudarja pomembnost institucionalne senzibilizacije lokalnih percepcij oz. predstav oz. imaginarija in znanja o okoljskih vprašanjih ter njihove interpretacije, združene s predstavami in interpretacijami strokovnjakov. Poudarek ni na iskanju političnih rešitev kot takih, temveč na konverzijskem procesu.

Nasprotno pa Eckersleyjeva (2004) ob tem opozarja, da:

V svetu, kjer so razlike v moči vedno prisotne, je naivno pričakovati, da bodo oblikovalci politik vedno tako pridni in potrpežljivi, da bodo javno dobro postavili pred svoje interese, skrbi in identitete ter v političnem dialogu in pri sprejemanju odločitev resnično prisluhnili vsem nasprotnim stališčem in jih sprejeli. (str. 129)

Ne glede na to, kako zastrašujoče se to zdi, Eckersleyjeva in drugi zagovorniki zelenih in pravičnih prehodov, ki smo jih doslej omenili, odločno zagovarjajo pozive deliberativne demokracije kot družbeno in ekološko najbolj vključujočega modela politične komunikacije, ki lahko izzove institucije liberalne demokracije in znano, da obrne učinke scientizacije politike, hkrati pa sprosti in ponovno ustvari pogoje, v katerih se različni dejavniki pojavljajo, sodelujejo in/ali so zastopani v političnih in znanstvenih institucijah ter splošnih komunikacijskih in političnih procesih (Arias-Maldonado, 2005, 2007; Bäckstrand, 2004, Eckersley, 1990, 2004, 2020).

Zaključek

Čeprav je treba priznati institucionalno krhkost znanosti in liberalne demokracije pri uveljavljanju vključujočih in participativnih komunikacijskih možnosti za iskanje trajnostnih rešitev za najrazličnejša okoljska vprašanja, je prav njuna samozadovoljnost tista, ki omogoča vzpon vse bolj utrjenih tehnokracij in posledično usihanje živahne javne sfere. S ponovno kalibracijo okoljske tišine Arendtove prek njenega razumevanja politike kot posebne kvalitete, ki konstituira človeško pogojenost, kot sredstva za oživitve znanja in izkušenj okoljsko prizadetih in/ali organiziranih skupnosti, dopolnjeno z imenitnimi zelenimi obrambami deliberativne demokracije, ki jih je postavilo več zelenih (in drugih) teoretikov, sem poskušal pojasniti potrebo po repolitizaciji in reinstitucionalizaciji okoljskih vprašanj na način, ki bi razširil demokratični imaginarij ne le na marginalizirane človeške populacije, temveč tudi onkraj človeških populacij in določenih teritorialnih meja. In sicer tako, da bi ga na relacijski način razširili

na različne moralne skupnosti kot izhodišče za prepoznavanje obstoječih, pa tudi oblikovanje novih ekoloških načinov življenja in njihovo poznejšo vključitev v politične procese, nujne za pravične družbeno-ekološke tranzicije.

Literatura in viri

- Arendt, H. (1995). *Zwischen Vergangenheit und Zukunft: Übungen im politischen Denken* (D. Debenjak, prev.) (str. 295–306). New York: Harcourt, Brace & World Inc (Originalno delo 1994).
- Arendt, H. (2006). *Between past and future: Eight exercises in political thought*. New York: Penguin Books.
- Arendt, H., Allen, D. S., & Canovan, M. (2018). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Arias-Maldonado, M. (2007). An Imaginary Solution? The Green Defence of Deliberative Democracy. *Environmental Values*, 16(2), 233–252. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/30302255>.
- Arias-Maldonado, M. (2005). Green Politics and Deliberative Democracy. Dostopno na: <http://globetrotter.berkeley.edu/GreenGovernance/papers/WP/13-Arias.pdf>.
- Bäckstrand, K. (2004). Precaution, scientization or deliberation? Prospects for greening and democratizing science. In Wissenburg, M. L. J., & Levy, Y. (ur.), *Liberal democracy and environmentalism: The end of environmentalism?* (str. 100–112). London: Routledge.
- Butler, E., R. (2017). Between Nature and Artifice: Hannah Arendt and Environmental Politics. *Magistrska naloga*. University of Victoria. Dostopno na: <https://dspace.library.uvic.ca/handle/1828/8523>.
- Cadena, M., & Blaser, M. (2018). *A world of many worlds*. Durham: Duke University Press.
- Crease, R. (2017). Arendt and the Authority of Science in Politics. *Arendt Studies*, 1, 43–60. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/48511462>.
- Dryzek, J. S. (2013). *The politics of the earth: Environmental discourses*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2000). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Di Chiro, G. (2017). Welcome to the white (m)Anthropocene? A feminist-environmentalist critique. In MacGregor, S. (Ed.), *Routledge handbook of gender and environment* (str. 487–505). London: Routledge.
- Eckersley, R. (1990). Habermas and Green Political Thought: Two Roads Diverging. *Theory and Society*, 19(6), 739–776. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/657758>.
- Eckersley, R. (1992). *Environmentalism and political theory: toward an ecocentric approach*. UCL Press.
- Eckersley, R. (2014). *The green state: Rethinking democracy and sovereignty*. MIT Press.

- Eckersley, R. (2020). Ecological democracy and the rise and decline of liberal democracy: looking back, looking forward, *Environmental Politics*, 29(2), 214–234. <https://doi.org/10.1080/09644016.2019.159453>.
- Eckersley, R. (2000). Deliberative democracy, ecological representation and risk: Towards a democracy of the affected. In Saward, M. (Ed.), *Democratic innovation: Deliberation, representation, and association* (str. 117–132). London: Routledge.
- Fischer, F. (2000). *Citizens, experts, and the environment: The politics of local knowledge*. Durham: Duke University Press.
- Hargis, I. (2015). Hannah Arendt's turn to the self and environmental responses to climate change paralysis, *Environmental Politics*, 25(3), 475–493. <https://doi.org/10.1080/09644016.2015.1106423>.
- Habermas, J. (1989). *Toward a rational society: Student protest, science, and politics*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J., & McCarthy, T. (1977). Hannah Arendt's Communications Concept of Power. *Social Research*, 44(1), 3–24. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/40970268>.
- Hill, S., R. (2020). Hannah Arendt and the politics of truth. *Opendemocracy*. Retrieved from: <https://www.opendemocracy.net/en/transformation/hannah-arendt-and-politics-truth/>.
- Kateb, G. (1983). Arendt and Representative Democracy. *Salmagundi*, 60, 20–59. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/40547751>.
- Lukšič, A. (2005). Modificiranje in odpiranje okoljskih političnih aren. *Časopis za kritiko znanosti*, 33(219), 91–107. Dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BMX2X40I>.
- Lukšič, A. (2011). Trajnostni razvoj, znanstveni diskurzi in nova politika, 423–435, in Lukšič, A. et al. (ur.). *Politološke refleksije*. FDV, IDV, Center za kritično politologijo.
- Manin, B., Stein, E. & Mansbridge, J. (1987). On Legitimacy and Political Deliberation. *Political Theory*, 15(3), 338–368. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/191208>.
- Mesly, P. (2020). The Concept of Nature in the Thought of Hannah Arendt. *Magistrska naloga*. York University. Dostopno na: <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/38375>.
- Merchant, C. (1980). *The death of nature: Women, ecology, and the scientific revolution*. San Francisco: Harper & Row.
- Offe, C. (2011). Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised? *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 47(3), 447–472. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/23073263>.
- Plumwood, V. (2007). Has democracy failed ecology? An Ecofeminist perspective, *Environmental Politics*, 4(4), 134–168, DOI:10.1080/09644019508414231.
- Robbins, P. (2012). *Political ecology: A critical introduction*. Chichester: J. Wiley & Sons.
- Sluga, H. D. (2014). *Politics and the search for the common good*. Cambridge University Press.
- Sandilands, C. (2002). Opinionated Natures: Toward a Green Public Culture. *Public*, (26), 138–154. Dostopno na: <https://public.journals.yorku.ca/index.php/public/article/view/30560>.
- Smith, G. (2003). *Deliberative democracy and the environment*. London: Routledge.

- Sanders, L.** (1997). Against Deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347–376. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/191984>.
- Salleh, A.** (2009). Nature, woman, labor, capital: Living the deepest contradiction. *Capitalism Nature Socialism*, 6, 21–39. DOI:10.1080/10455759509358619.
- Young, I. M.** (2001). Activist Challenges to Deliberative Democracy, *Political Theory*, 29(5), 670–690. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/3072534>.
- Uildriks, M.** (2019). Hannah Arendt's Notion of Common Sense and Reality. *Magistrska naloga*. University of Nijmegen. Dostopno na: https://theses.uibn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/7692/Uildriks,_M.E._1.pdf?sequence=1.
- Voice, P.** (2013). Consuming the World: Hannah Arendt on Politics and the Environment. *Journal of International Political Theory*, 9(2), 178–193. <https://doi.org/10.3366/jipt.2013.0054>.
- Whiteside, H. K.** (1994) Hannah Arendt and Ecological Politics. *Environmental Ethics*, 16(4), 339–358. Dostopno na: https://www.pdcnet.org/enviroethics/content/enviroethics_1994_0016_0004_0339_0358.
- Wissenburg, M. L. J., & Levy, Y.** (2004). *Liberal democracy and environmentalism: The end of environmentalism?*. London: Routledge.
- Wohlleben, P.** (2017). *The hidden life of trees: What they feel, how they communicate*. London: William Collins.

Samo Smole

Podnebna kriza in (progresivni) populizem

Povzetek: Cilj tega prispevka je predstaviti vlogo populizma pri post-političnem uokvirjanju problematike podnebnih sprememb. Prispevek raziskuje pristopa dveh priznanih teoretikov »post-političnega« k populizmu in podnebnim spremembam, Chantal Mouffe in Erika Swyngedouwa. V prvem delu raziskujem kako progresivni, levi populizem lahko mobilizira ljudstvo okoli »ekološke problematike« in »zelene demokratične preobrazbe«. Nato se posvetim Swyngedouwovemu konceptu depolitizacije okolja in podnebnih sprememb v dobi post-politike. Na koncu osvetlim možen levičarski odziv (na post-politično depolitizacijo problematike podnebnih sprememb) in možne načine vnovične politizacije problematike.

Ključne besede: podnebna kriza, populizem, politična strategija, podnebne spremembe, levica

Uvod

Populizmu se v zadnjih letih pripisuje predvsem negativni pomen v smislu desnega antidemokratskega gibanja proti priseljencem in drugim družbenim kategorijam, ki naj bi predstavljale grožnjo narodovi identiteti in blaginji. V pričujočem prispevku (še posebej v prvem delu) pa populizem obravnavam s perspektive teorije diskurza E. Laclaua in C. Mouffe kot politično logiko in diskurzivno strategijo političnega razmejevanja in razdvajanja družbe na »ljudstvo« in skorumpirano oblast/»oligarhijo« (Laclau, 2005, str. 105–106; Mouffe, 2018, str. 11). Ta politična logika lahko zavzame različne ideološke pozicije in je lahko usmerjena tudi k progresivnim družbeno-političnim ciljem.

V prvem delu predstavim kako t. i. politična logika levega populizma (koncept Chantal Mouffe) poudarja osrednji pomen »ekološkega vprašanja«/problematike) pri procesu poglobljanja demokracije in da je slednjo treba povezati s socialnimi in političnimi vprašanji. T. i. »zelena demokratična preobrazba« naj bo izvedena v smislu družbene pravičnosti in solidarnosti, pri čemer je pomembno, da je okoljski/podnebni boj artikuliran skupaj z drugimi emancipatornimi družbenimi boji.

V drugem delu se navežem na vsebino Mednarodne poletne šole politične ekologije s sklicevanjem na predavanja dr. Erika Swyngedouwa o depolitizaciji problematike podnebnih sprememb v dobi post-politike. Raziskujem kako post-politični apokaliptični diskurzi o podnebnih spremembah povzročajo depolitiziran (populističen) imaginarij in kakšno vlogo ima pri tem eksternalizacija in reifikacija ogljikovega dioksida (CO₂).

Nato v tretjem delu preučujem kakšne značilnosti populizma (populističnega diskurza) lahko prepoznamo pri post-političnem uokvirjanju podnebnih sprememb.

Na koncu napravim sintezo pristopov Mouffove in Swynge-douwa in zaključim s kratko razpravo.

Politična strategija levega populizma

Chantal Mouffe (2018, str. 5) izpostavlja, da je ekonomska kriza leta 2008 razgalila nasprotja neoliberalnega modela, ki je vse od 70. let 20. stoletja sistematično razgrajeval demokratična ideala enakopravnosti in ljudske suverenosti in se ga je zato oprijela oznaka »postdemokracije« (Mouffe, 2018, str. 13). Varčevalni ukrepi, padajoč življenjski standard, revščina itd. so izzvali ljudsko nezadovoljstvo in upor proti neoliberalni vladavini, kar Mouffe opiše kot »populistični moment«, ko je stabilnost neoliberalne hegemonije ogrožena zaradi številnih neuslišanih ljudskih zahtev (Mouffe, 2018, str. 11). »Populistični moment« tako označuje različne oblike upora proti politično-ekonomskim spremembam, vpeljanimi med desetletji neoliberalne hegemonije, ki so privedle do stanja post-demokracije (Mouffe, 2018, str. 13).

Poglobljanje socialno-ekonomske krize in kopičenje neuslišanih zahtev ljudstva je izzvalo različne reakcije. Priča smo bili vzponu desnih populistov po Evropi (Orban, Salvini, brexit ipd.), ki so obljubljali povrnitev demokracije in suverenosti. Problem takih obljub in parol je seveda bil, da so mislili na suverenost v nacionalističnem kontekstu, rezervirano izključno za »prave« državljane, izključujoč tiste, ki naj tej kategoriji ne bi ustrezali. V nasprotju s tem si levi populizem prizadeva za obnovo in poglobitev demokracije. Osrednji argument Chantal Mouffe je, da v današnji dobi »post-političnega konsenza« »levi populizem kot diskurzivna strategija konstruiranja politične ‚meje‘ med »ljudstvom« in »oligarhijo« lahko predstavlja tip politike za obnovo in poglobitev demokracije« (Mouffe, 2018, str. 5).

Analitično s perspektive diskurza Stavrakakis (2019, str. 202) identificira dve ključni razliki med levim in desnim populizmom. Kot prvo pri vključevalnem/progresivnem/levem populizmu označevalec »ljudstvo« deluje kot fluidni »prazni označevalec« brez fiksnega označenca, medtem ko se pri izključevalnem/reakcionarnem/desnem populizmu »ljudstvo« po navadi nanaša na »fantazmatskega transcendentnega« označenca (npr. narod, raso itd.). Poleg tega pri vključevalnem, progresivnem populizmu de-

litev političnega prostora poteka na vertikalni način (zgoraj/spodaj, visoko/nizko), pri izključevalnem/reakcionarnem populizmu pa horizontalno (znotraj/zunaj). Po Stavrakakisju je pomembna analitična posledica te teoretizacije, da gre pri ekstremnem izključevalnem/desničarskem populizmu pogosto pravzaprav za nacionalistično, ksenofobno ideologijo, kjer populistični elementi igrajo zgolj stransko vlogo (prav tam).

Po Chantal Mouffe (2018, str. 24) strategija levega populizma konstruira »ljudstvo« z združevanjem demokratičnih zahtev v ljudsko voljo. Avtorica se sklicuje na Laclaua, ki zahteve kot demokratične opredeli, prvič ker jih za sistem oblikujejo prikrajšanci vseh vrst in vsebujejo egalitarno razsežnost in drugič ker njihov vznik predpostavlja neke vrste izključitev ali prikrajšanje (Laclau, 2005, str. 125). Pri tem je ključno, na kakšen način so ljudske zahteve artikulirane. Mouffe (2018, str. 64) to ponazori s primerom desnega populizma, pri katerem so demokratične zahteve (npr. po delovnih mestih) včasih artikulirane v ksenofobnem diskurzu (npr. delovna mesta nam kradejo migranti) in torej niso samoumevno progresivnega značaja. Ljudske zahteve privzamejo »radikalno« demokratično dimenzijo samo v primerih, ko so artikulirane kot pluralne demokratične zahteve (feministične, priseljske in druge zahteve diskriminiranih družbenih skupin) (*ibid.*).

Dandanes obstajajo številni emancipacijski boji, ki temeljijo na pluralnosti družbenih akterjev. Polja družbenega boja ne moremo več opredeliti zgolj v smislu razrednega boja in za politično levico je ključna artikulacija množice družbenih zahtev in bojov proti različnim oblikam podreditve (okoljskih, bojov proti seksizmu, rasizmu itd.) (Mouffe, 2018, str. 3–6). Mouffe in Laclau sta na podlagi tega opredelila t. i. »nova družbena gibanja« kot politične akterje, ki artikulirajo omenjene družbene zahteve. Njihova bistvena značilnost je pluralnost ter da za razliko od delavskih bojov niso dojeta kot »razredna«. Aktualni primer tega je boj za podnebno pravičnost, ki ga v gibanju Mladi za podnebno pravičnost (MZPP) označujejo kot internacionalnega, antikolonialnega, feminističnega, antispecističnega itd. (Ostan Ožbolt, 2020, str. 320).

Koncept levega populizma Chantal Mouffe je še posebej zanimiv in relevanten zaradi poudarka, da ima dandanes posebni pomen pri poglobljanju demokracije t. i. »ekološko vprašanje«, kar je nujno treba povezati in artikulirati s socialnimi ter političnimi vprašanji (Mouffe, 2018, str. 61). Avtorica zapiše, da bi ekološka tranzicija oz. zelena demokratična preobrazba lahko predstavljala artikulacijski princip oz. vozlišče procesa poglobljanja demokracije kot projekt, okoli katerega se lahko kristalizirajo različne demokratične zahteve (Mouffe, 2020). V ta namen je pomembno mobilizirati kolektivne ljudske afekte, kot je upanje za boljšo prihodnost (Mouffe, 2018, str. 75–76).

Ta poudarek je pomembno spoznanje Mouffe-Laclauove teorije diskurza in tudi eden izmed ključnih konceptov njenega pristopa k populizmu. Poleg tega je ena od osrednjih Laclauovih tez o populizmu ta, da »ni populizma brez afektivne investicije v delni objekt oz. *objet petit a*¹ (Laclau, 2005, str. 116). Avtor pojasni, da če bi neki družbi uspelo doseči takšen ustavni red, da bi zadovoljil vse zahteve znotraj nje, »potem ne bi bilo nobenega populizma, a tudi, iz očitnih razlogov, nobene politike« (*ibid.*). Po Laclauovih besedah se »/p/otreba po oblikovanju ‚ljudstva‘ (plebs, ki zatrjuje, da je populus) pojavi vselej, kadar tista polnost ni dosežena, delni objekti v družbi (cilji, liki, simboli) pa so tako nabiti s čustvom, da postanejo ime za njeno odsotnost« (Laclau, 2005, str. 116–117). Na ta teoretski poudarek se bom navezal še v nadaljevanju eseja.

Mouffe (2018, str. 72–73) izpostavlja, da imajo afektivne libidinalne vezi odločilno vlogo v procesih kolektivne identifikacije. Pojasni, da »utrjevanje kolektivne ljudske volje z namenom poglobljanja demokracije zahteva mobilizacijo afektivne energije prek vpisa v diskurzivne prakse, kar poraja identifikacijo z demokratično vizijo« (Mouffe, 2018, str. 73). Vendar je pri tem treba upoštevati, da je ta libidinalna energija lahko usmerjena v različne smeri ter tako proizvaja različne afekte (*ibid.*). Lahko je

¹ Ta koncept izhaja iz lacanovske psihoanalitične teorije. Predpostavlja, da smo že kot dojenčki soočeni s področjem simbolnega diskurza in s tem naša subjektivnost, določena z navezanostjo na mater, izgubi občutek celosti. To temeljno »praznino biti« skušamo zapolniti z afektivnim vložkom/investicijo v delne objekte (*objet petit a*) (Salter, 2016, str. 123).

mobilizirana v kontekstu demokratično-egalitarne vizije, žal pa je lahko uporabljena tudi za spodbujanje izključevalnega, ksenofobnega, reakcionarnega, desničarskega populističnega kolektivnega ‚projekta‘ (Mouffe, 2018, str. 71, 73). Avtorica ugotavlja, da neoliberalna hegemonija sloni na konstantnem naslavljanju človeških hotenj in med ljudmi spodbuja potrošniške in individualistične afekte (Mouffe, 2018, str. 76–77). Za vzpostavitev alternative neoliberalni hegemoniji mora po Mouffovi leva populistična strategija »ustvariti drugačen režim afektov z vpisom v diskurzivne/afektivne prakse, ki bi prinesle nove oblike identifikacije« (*ibid.*). Mouffe pri vzpostavljanju novih subjektivnosti poseben pomen pripisuje kulturnim in umetniškim praksam, ki imajo zato pomembno vlogo pri politični strategiji levega populizma (Mouffe, 2018, str. 77). Primer takih diskurzivnih/afektivnih praks so številne akcije oz. performansi gibanja MZPP, s katerimi ozaveščajo širše množice o problematiki podnebnih sprememb. Odmeven je bil njihov performans »Zabetonirani«, s katerim so pred lanskim (uspešnim) referendumom o Zakonu o vodah želeli prikazati grožnjo, ki so jo predstavljale nameravane spremembe Zakona o vodah za prihodnost slovenskih voda, priobalnih pasov in mladih, ter mlade pozvati k udeležbi na referendumu.

Mouffe (2020) poudarja, da mora biti zelena demokratična preobrazba izvedena socialno pravično in solidarno, tj. zagotavljati mora ekološko stabilnost za vse, ne zgolj za elito. Opozarja, da je v zadnjih dveh desetletjih z zaostrovanjem podnebne krize socialna pravičnost dobila novo, tj. ekološko oz. bolj specifično podnebno dimenzijo, ki postavlja pod vprašaj dosedanji potrošniški in okoljsko izkoriščevalski družbeno-ekonomski model. Gospodarska rast izgublja pomen stebra družbene stabilnosti. Še več, ta model ogroža samo eksistenco sodobne družbe in še posebej najranljivejše skupine prebivalstva ter prihodnje generacije (*ibid.*).

Za poglobitev/radikalizacijo demokracije je zelo pomembno, da je podnebni/okoljski boj zastavljen v povezavi z drugimi emancipatornimi družbenimi boji in usmerjen k odpravljanju različnih neenakosti (Ostan Ožbolt, 2020, str. 311, 321.). Navsezadnje je tudi boj za okoljsko pravičnost boj proti neenakosti, saj bodo

prihajajoče generacije v prihodnosti prikrajšanje za stabilno okolje in podnebje. To je pomembno tudi zato, ker progresivnost in emancipatorna narava ekološkega boja nista samoumevni. V preteklosti so bili primeri, ko so imele nekatere »naravovarstvene ideje« rasistično konotacijo. Tako nekateri okoljevarstveniki na primer niso spoštovali zemljiških pravic domorodnega prebivalstva, v drugih primerih pa je bil nadzor nad številom prebivalstva sprejet kot nujna politika za zaščito okolja pred prevelikim vplivom človeka (Smith, 1998, str. 34).

Podnebne spremembe in post-politična doba

V drugem delu eseja svojo temo navežem na vsebino Mednarodne poletne šole politične ekologije. Najbolj tematsko zanimivo in vsebinsko sorodno se mi je zdelo predavanje dr. Erika Swyngedouwa z naslovom »Apokalipsa je razočaranje: Uživanje v podnebnih spremembah in mrtva točka podnebnega konsenza« (*The apocalypse is disappointing: Enjoying Climate Change and the Deadlock of the Climate Consensus*).

Swyngedouw (2010, str. 215) svoj argument gradi na predpostavki, da se je hkrati z »utrjevanjem podnebnih sprememb in njihovih posledic kot problematike javne skrbi in politike uveljavilo politično stanje, ki je iz javnega diskurza umaknilo nesoglasje in konflikt ter vzpostavilo t. i. post-politični okvir«. Postpolitični okvir je zasnovan na predpostavki o »neizogibnosti« kapitalizma in tržnega gospodarstva kot temeljev družbeno-ekonomskega reda, kateremu naj ne bi bilo alternative (TINA – *There Is No Alternative*). Prevladujoč način vladanja temelji na vsiljenem izoblikovanju konsenza ter na tehnokratskem in projektnem vodenju/upravljanju, pisanem na kožo populističnim režimom (Swyngedouw, 2010, str. 215).

Swyngedouw (2010, str. 216) poleg tega ugotavlja, da sta okoljsko vprašanje ter problematika podnebnih sprememb in način njunega uokvirjanja v javnosti med pomembnimi pokazatelji procesa »post-politizacije«. Avtor zapiše, da »proces depolitizacije – ali kolonizacije političnega s strani politike oz. tega, čemur Ranciere

reče ‚policija‘ (*the police*) – poteka z umeščanjem narave/okolja ter okoljskih problemov na popolnoma depolitizirane načine in zato terja ponoven razmislek o tem, kaj je politično in kako obnoviti/poglobiti demokratično političnost« (*ibid.*).

Dandanes so okoljski problemi (podnebna kriza ipd.) v javnosti predstavljeni kot vsesplošna grožnja človeštvu z apokaliptičnimi diskurzi, ki jih je Mike Davis (1999) označil kot »ekologijo strahu« (Swyngedouw, 2013, str. 11). To pomeni, da je okolijsko stanje sistematično predstavljeno skozi diskurz strahu in nevarnosti oz. skozi apokaliptični imaginarij. Swyngedouw (2010, str. 17) to ponazori takole:

»Ekologije strahu« se vzdržujejo s posebnim sklopom fantazmagoričnih imaginarijev (Katz, 1995). Ti imaginariji so: svet brez vode oz. s hudim pomanjkanjem le-te; opustošen s čedalje bolj uničujočimi orkani; požgani gozdovi; pogoste hude suše in poplave; taljenje ledu in naraščanje morske gladine; upadanje biotske raznovrstnosti; širjenje puščav itd. Vse te predstave o nepredvidljivi, neobvladljivi, divji naravi spremljajo prav tako skrb vzbujajoče podobe družbe, ki še naprej kopiči odpadke, izpušča CO₂ v ozračje, krči gozdove na Zemlji itd.

Vrnimo se nazaj k post-političnemu teoretskemu okviru. Prikazani apokaliptični imaginariji lahko na simbolni ravni zamegljijo ali pa celo razveljavijo družbene konflikte in antagonizme (Swyngedouw, 2010, str. 219). Razpravljanje o podnebnih spremembah v takem apokaliptičnem kontekstu ustvarja globoko depolitiziran in populističen imaginarij, ki ni artikuliran v smislu možnih socialno-ekoloških alternativ. Poleg tega ohranja status quo tako, da so tehnične, upravljaljske in socio-kulturne spremembe, ki naj bi ublažile stopnjevanje podnebne krize, organizirane znotraj kapitalističnega okvirja. To pomeni, da so te spremembe pravzaprav zastavljene na način, da se ne bi nič zares radikalno spremenilo (Swyngedouw, 2013, str. 13).

Na tej točki pridemo do najbolj zanimivega dela Swyngedouwove teoretizacije. Njegovo izhodišče, o čemer je tudi predaval na MPŠ PE je, da je »negativna želja po apokalipsi, za katero le

redki verjamejo, da se bo zares zgodila /.../, artikulirana v obliki fetišističnega uokvirjanja ogljikovega dioksida (CO₂) kot ‚stvari‘, okoli katere se kristalizirajo okoljske politike, pa tudi konflikti« (Swyngedouw, 2013, str. 13). CO₂ dobi vlogo t. i. *objet petit a* (delnega objekta oz. objekta manka², kot sem pojasnil zgoraj v kontekstu populizma). Ta delni objekt torej nikoli ne doseže neke celosti. Dr. Swyngedouw je v svojem predavanju razložil, kako se omenjena želja in uživanje po navadi navezuje na neko nenavadno delno zadovoljujočo rutino (omenil je sramotenje in ‚tabuiziranje‘ letenja z letali, recikliranje, obsesivno uživanje ekološke hrane ipd.). Poudaril je, da na ta način CO₂ (in drugi toplogredni plini) deluje kot fetišistični objekt: fantazmatsko željo po drugačni družbi fiksira ravnanje s CO₂ kot privilegiranim objektom za uravnavanje/načrtovanje naše prihodnosti. Swyngedouw povzame, da ima CO₂ vlogo *objet petit a*, ki hkrati izraža naše najgloblje strahove in je stvar, okoli katere se artikulira želja po spremembi, po okoljsko in socialno boljšem, pravičnejšem svetu (Swyngedouw, 2013, str. 13). Po Swyngedouwu tako prikriva, da si subjekti v resnici ne želijo drugačne družbeno-ekološke ureditve, temveč na skrivaj uživajo v simptomih (podnebne krize). Avtor je pri tem opozoril na desničarski populizem, ki da ima zelo podobno diskurzivno arhitekturo (ksenofobno-nacionalistični diskurzi proti priseljencem itd.).

Mnogi smo se vprašali, kaj je Swyngedouw mislil s tem »uživanjem v simptomih«. Razložil je (tu se sklicujem na njegovo PPT predstavitev), da se užitek v tem kontekstu »navezuje na nek presežen užitek/zadovoljstvo, lahko pa tudi na bolečino, na tisto nekaj presežnega, intenzivnega... Pri tem gre za neko posebno vrsto agonije, zaradi katere se počutimo bolj žive, bolj polno prisotne in v sozvočju s svojo bitjo. Užitek je torej ta presežek danega in merljivega«.

Swyngedouw je nadalje razložil, kakšno vlogo ima to navidežno uživanje dandanes v političnem delovanju mnogih podnebnih aktivistov. Opaža, da od Ala Gora do Grete Thunberg, aktivistov gibanja Extinction Rebellion ipd., mnogi podnebni aktivisti

² Glynos & Stavrakakis, 2004, str. 208.

in gibanja kot rešitev podnebne krize vidijo nekakšno »uživanje v žrtvovanju«. Po mnenju Swyngedouwa »prakse žrtvovanja« (odrekanje pretirani potrošnji, recikliranje, izogibanje vožnji ipd.) zgolj navidezno utirajo pot do bolj trajnostnega, čistega ter ekološko in socialno pravičnejšega okolja (avtorjevi PPT-diapozitivi). V resnici bi se morali soočiti z družbenimi procesi, zaradi katerih toplogredni plini nastajajo; tj. s socialnimi razmerji, na katerih je zgrajena ekonomska rast, razvoj, neoliberalna kapitalistična tržna konkurenca ipd.

Populistično uokvirjanje podnebnih sprememb

Nadalje zgornji povzetek apokaliptičnih imaginarijev povežem s poglobljanjem političnega populizma, ki je značilen za sedanje post-politično stanje. Ta del je nekakšna sinteza prejšnjih delov.

Swyngedouw (2010, str. 221) ugotavlja, da je spričo stopnjevanja podnebne krize okoljska politika zaznamovana s številnimi populističnimi elementi, značilnimi za post-politično dobo. V nadaljevanju bom navedel nekatere izmed njih.

Prvič, populizem je mogoče prepoznati že v tem, kako je antagonizem med človeško in nečloveško naravo prikazan v prevladujočem političnem diskurzu. Swyngedouw parafrazira Žižka (2006, str. 553), ki pravi, da:

do populizma pride, ko se vrsta partikularnih ‚demokracijskih‘ zahtev (npr. zahteve po čistejšem okolju, po manj izpustih toplogrednih plinov ipd.) združi v verigi ekvivalenc in ta ‚uverženost‘ konstruira ‚ljudstvo‘ kot univerzalni politični subjekt /.../ in tudi vsi drugi partikularni družbeni boji in antagonizmi postanejo del globalnega antagonističnega boja med ‚nami‘ (ljudstvom) in skupnim nasprotnikom (tj. v tem primeru CO₂ in drugi toplogredni plini).

Podnebne spremembe so postale globalna in univerzalna grožnja človeštvu, katere potencialne žrtve smo vsi ljudje (in seveda tudi nečloveški svet). Swyngedouw (2010, str. 221) meni, da v tej univerzalnosti grožnje podnebnih sprememb človeštvu

lahko prepoznamo element populizma v smislu nekakšne ‚homogenizacije‘ ljudstva. Temeljna značilnost populizma je namreč izravnavanje posebnosti oz. partikularnosti raznolikih in pogosto antagonističnih človeških (in nečloveških) ‚nravi‘ in identitet, homogenizacija ideoloških in drugih konstitutivnih družbenih razlik ipd. (*ibid.*).

Poleg tega, kot sta ugotovila že Laclau (2005, str. 87) in Mouffe (2018, str. 5), populistični diskurz deluje tako, da premesti družbeni antagonizem in konstruira nasprotnika/sovražnika. V populističnem diskurzu se sovražnik eksternalizira in reificira v pozitivno ontološko entiteto (npr. CO₂) in njegovo uničenje oz. ‚zmaga‘ nad njim naj bi povrnila ravnovesje in pravičnost (Swyngedouw, 2010, str. 222). Pomemben poudarek pri tem je, da je nasprotnik/sovražnik vedno eksternaliziran in objektiviziran. Swyngedouw to ponazori s CO₂ (v kontekstu depolitizacije podnebnih sprememb) »kot klasičnim primerom fetišiziranega in eksternaliziranega sovražnika, s katerim se je treba spopasti, če želimo doseči trajnostno podnebno prihodnost« (*ibid.*). Takšno »uokvirjanje« CO₂ sistemu omogoča, da odgovornost za vse hujše podnebne spremembe prenese z mehanizmov političnih, ekonomskih in socialnih razmerij produkcije, nadzora in lastništva narave na zunanjega sovražnika, tj. CO₂ (Swyngedouw, 2010, str. 222).

Swyngedouw (2010) omenja še nekatere druge značilnosti populističnega uokvirjanja podnebnih sprememb, ki pa za kontekst tega prispevka niso tako pomembne.

Podnebna kriza in odziv leveice

V zadnjem delu navežem Swyngedouwa nazaj na koncept levega populizma Chantal Mouffe. Medtem, ko ona svoj argument gradi v smislu politične logike in strategije kot odgovora na vzpon desničarskega populizma v zadnjem desetletju in »ekološko vprašanje« omenja bolj v kontekstu poglobljanja oz. »radikalizacije« demokracije, se Swyngedouw bolj osredotoči na ekološko artikulacijo leveice.

Po mnenju Swyngedouwa (2013, str. 15) bi morala levica v svojem odzivu na podnebne spremembe najprej priznati, da

podnebna apokalipsa ni nekaj oddaljenega, ampak je že tu in se je že zgodila. Mnoge je podnebna kriza že močno prizadela (konflikti za vodo na sušnih območjih, prehranska kriza, podnebni begunci itd.). Zato Swyngedouw trdi, »da se nova politika lahko rodi zgolj ob pripoznanju že sedanje apokaliptične realnosti« (*ibid.*).

Drugič, levičarski argument bi moral preseči t. i. politiko okolja (*politics of the environment*), kjer se nečloveško naravo smatra za nekaj zunanjega/eksternaliziranega), in preiti k t. i. politizaciji okolja (*politicizing the environment*). V ta proces bi morali vključiti tudi nečloveško naravo. Swyngedouw (2013, str. 16–17) opozori, da politizacija narave pomeni priznanje zgodovinsko-geografske skonstruiranosti družbe z naravo. Avtor sklene, da je »proces egalitarne družbeno-ekološke produkcije skupnega ključni izziv politike« (Swyngedouw, 2013, str. 17). Apokalipsa je morda že tu, toda namesto da bi obupali, avtor pozove k »pripoznanju emancipatornega potenciala življenja v dobi apokalipse« (*ibid.*).

Zaključek

Namen prispevka je bil predstaviti kakšno vlogo ima populizem pri post-političnem uokvirjanju problematike podnebnih sprememb. Pri tem sem se navezoval na dva odmevna teoretika in kritika t. i. post-politične dobe – Chantal Mouffe in Erika Swyngedouwa.

V prvem delu sem raziskoval, kako lahko problematika podnebnih sprememb botruje politični mobilizaciji po konceptu progresivnega, levega populizma Mouffove. Nato sem predstavil Swyngedouwov pogled na depolitizacijo problematike v post-politični dobi. Pri tem je še posebej zanimivo, kako Swyngedouw to depolitizacijo ponazori na primeru CO₂ kot fetišiziranega in eksternaliziranega sovražnika, ki sistemu omogoča, da odgovornost za podnebno krizo namesto v neenakostih in neenakomerno porazdeljenih razmerjih moči najde v zunanjem sovražniku (CO₂).

Čeprav sta oba avtorja kritika postpolitičnega načina soočanja s podnebnimi spremembami in podnebno krizo, se njuna pristopa nekoliko razlikujeta. Medtem ko se Mouffe ukvarja z idejo možne progresivne, levo populistične mobilizacije za soočenje z

neoliberalnim ekstraktivističnim modelom, Swyngedouwa bolj zanimajo možni načini politizacije problematike v egalitarnem, socialno-ekološkem smislu.

Literatura in viri

- Davis, M. (2002). *Dead Cities, and Other Tales*. New Press/I.B. Tauris.
- Katz, C. (1995). »Under the Falling Sky: Apocalyptic Environmentalism and the Production of Nature«; v A. Callari, S. Cullenberg in C. Biewener (ur.), *Marxism in the Postmodern Age* (str. 276–282). The Guilford Press.
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. Verso.
- Mouffe, C. (2018). *For A Left Populism*. Verso.
- Ostan Ožbolt, I. (2020). Kaj pomeni podnebna pravičnost in kako jo doseči? *Časopis za kritiko znanosti*, 48 (279), str. 308–333.
- Salter, L. (2016). Populism as a fantasmatic rupture in the postpolitical order: integrating Laclau with Glynos and Stavrakakis. *New Zealand Journal of Social Sciences Online*, 11(2), str. 116–132.
- Smith, A. M. (1998). *Laclau and Mouffe: The Radical Democratic Imaginary*. Routledge.
- Smith, A. M. (2003). *The Radical Democratic Imaginary*. Routledge.
- Stavrakakis, Y. (2019). »Populism, the (radical) left and the challenges for future research«, v G. Katsakembis in A. Kioupkiolis (ur.), *The Populist Radical Left in Europe* (str. 194–212). Routledge.
- Swyngedouw, E. (2010). Apocalypse Forever? Post-political Populism and the Spectre of Climate Change. *Theory, Culture & Society*, 27(2–3), str. 213–232.
- Swyngedouw, E. (2013). Apocalypse Now! Fear and Domsday Pleasures. *Capitalism Nature Socialism*, 24(1), str. 9–18.
- Žižek, S. (2006). »Against the Populist Temptation«, *Critical Inquiry* 32(pomlad), str. 551–574.

II. del

Energetika

Opuščanje premoga v evropski uniji z vidika ekološke modernizacije (študija primera Slovenije)

Povzetek: Opuščanje premoga je temeljni sestavni del sodobne politične agende in ključni element boja za obsežno zmanjševanje emisij. V zadnjih desetletjih so se številne evropske države zavezale k opustitvi uporabe premoga. Nekatere od teh držav časovno in tudi politično zaostajajo z implementacijo in financiranjem prehoda. Glavni cilj tega članka je podati kritičen vpogled v zadostnost oziroma nezadostnost trenutnih vladnih politik v primeru opuščanja premoga v Sloveniji ter orisati politične okvire in mehanizme, ki jih določa Evropska unija. V članku so izpostavljeni fundamentalni sestavni elementi procesa opuščanja premoga in pravičnega prehoda na druge, alternativne vire energije. Raziskovalno delo med drugim vključuje analizo ključnih dejavnikov, institucij in akterjev v procesu prehoda.

Ključne besede: Podnebne spremembe, opuščanje premoga, pravičen prehod, zmanjševanje emisij toplogrednih plinov, podnebne politike EU, nacionalne strategije, okvir trojne vpetosti.

Uvod

V zadnjih desetletjih je prišlo do velikih sprememb znotraj politične agende na konkretnem primeru podnebnih ukrepov. »Podnebne spremembe niso več problem prihodnosti. To je problem sedanjosti,« (UNEP, 2021) je postala fraza, ki se nenehno uporablja po celotnem političnem spektru. Medtem ko se pripravljajo predlogi, mednarodni akti in vladni regulativni okviri, se pojavlja resno vprašanje: ali delamo potrebne korake za pravočasno reševanje ekološke krize? V zadnjem poročilu Medvladnega odbora za podnebne spremembe (IPCC) je jasno navedeno, da bo brez hitrega in obsežnega zmanjšanja emisij naš skupni cilj omejitve globalnega segrevanja na 1,5 °C ali celo na 2 °C nedosegljiv (IPCC, 2022).

Postopno opuščanje premoga je v zadnjih letih prednostna tema političnih in akademskih razprav. Premog v Evropski uniji predstavlja »približno petino celotne proizvodnje električne energije. Je tudi pomembno gospodarsko gonilo, ki zagotavlja delovna mesta za približno 230.000 ljudi v rudnikih in elektrarnah v 31 regijah in 11 državah EU.« (EK, 2022) Medtem ko premog ostaja osrednji energent, je prehod na čistejše oblike proizvodnje energije in inovativne tehnologije nujen za izpolnitev zaveze EU za zmanjšanje emisij CO₂. McGlade in Ekins (2015, stran 187) sta določila globalno omejitev pridobivanja fosilnih goriv. Ocenila sta, da bi morala tretjina zalog nafte, polovica zalog fosilnega metana in več kot 80 % trenutnih zalog premoga ostati neizkoriščenih od leta 2010 do 2050, za doseg cilja 2 °C.

Analiza procesa razvoja konkretnih predpisov in politik od stopnje političnih zavez do dejanskega izvajanja je ključnega pomena za razumevanje podnebnih ukrepov. Trendi postopnega opuščanja uporabe premoga kažejo na pomanjkanje močnih političnih načrtov in stabilnih politik. V članku predstavlja širši vidik opuščanja premoga in analizo prehoda v Sloveniji. V raziskovalnem delu članka poskuša poudariti pomen razumevanja vpetosti različnih akterjev in okolij v primeru premogovništva. Z vpetostjo se nanašava na stopnjo, do katere gospodarsko dejavnost usmerjajo negospodarske institucije. Konceptualno-te-

oretično ozadje članka je utemeljeno na konceptualnem okviru trojne vpetosti (TEF).

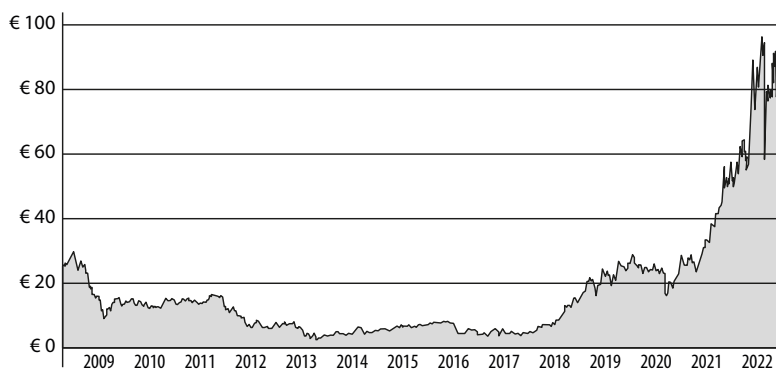
Podnebne in energetske politike v Evropski uniji

Začetek skupne politike EU glede dekarbonizacije lahko umestimo v devetdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so se voditelji Evropske skupnosti (ES) seznanili s prvim poročilom IPCC in se dogovorili, da se bodo emisije toplogrednih plinov v Uniji do leta 2000 stabilizirale na raven iz leta 1990 (Evropski svet, 1990). Od takrat se je znotraj Unije uvedlo več zakonskih svežnjev in instrumentov, povezanih s preходом na sisteme obnovljivih virov energije in postopno opuščanje uporabe premoga (Climate Policy Info Hub, 2022). Podnebno-energetski sveženj iz leta 2008 je bil najobsežnejši politični sveženj, kar jih je EU oblikovala, direktive pa so bile najuspešnejše uveljavljene s tržnim mehanizmom ETS¹ (Erbach in Foukalová, 2022).

ETS zajema približno 45 % emisij toplogrednih plinov v EU, kar pomeni več kot 11.000 obratov za proizvodnjo električne energije (EPA, 2022). V okviru sedanjega sistema se lahko znotraj industrij vsako leto razdeli do 43 % kapice emisij, preostanek pa lahko države članice ali Evropska komisija prodaja za prihodek, z namenom investiranja v OVE. (Sandbag, 2022a). Čeprav ETS velja za enega izmed vodilnih instrumentov evropske podnebne politike, je bila učinkovitost tega mehanizma veliko manjša od pričakovane (Collins, 2019, str. 3). Po letu 2013 je začel veljati linearni faktor zmanjšanja (LRF), ki je opredelil začetek letnega zmanjševanja pravic, zagotovljenih na trgu. Do leta 2018 ta instrument ni zagotavljal dovolj močne spodbude, ki bi vodila k postopni opustitvi premoga, združljivi s ciljem Pariškega sporazuma (Rocha et al., 2017). Cene so se gibale okoli 5 EUR na tono CO₂ (tCO₂) in sistem je prenehal motivirati naložbe v nizkoogljične tehnologije. Z novim reformnim svežnjem in predvidenim začetkom delovanja rezerve za stabilnost trga (MRS) v letu 2019 (EK,

¹ Sistem trgovanja s pravicami do emisij toplogrednih plinov na območju Evropske unije

2022b) so cene začele naraščati in zdaj znašajo približno 78 EUR na tCO₂ (Trading Economics, 2022).

Slika 1: ETS - cena ene tone ogljikovega dioksida od leta 2008 do leta 2022 (Sandbag, 2022)

Empirične ugotovitve kažejo, da se znaten del stroškov dovoljene količine emisij prenese na cene električne energije, kar povzroči višje cene električne energije za potrošnike in dodatne dobičke proizvajalcev električne energije (Joltreau in Sommerfeld, 2019). Tržno ceno električne energije določajo mejni stroški proizvodnje, pri kateri se običajno uporabljajo fosilna goriva (plin), zato cene električne energije vključujejo element stroškov ogljika, kot da bi bila vsa električna energija proizvedena iz fosilnih goriv. To ni škodljivo le za socialno šibke skupine ljudi, temveč tudi za uresničevanje podnebnih ciljev (Quemin, 2022).

Postopno opuščanje termoelektrarn, ki uporabljajo premog, spremlja zapiranje premogovnikov, kar lahko močno vpliva na celotne skupnosti v regijah, ki so gospodarsko odvisne od teh gospodarskih dejavnosti. Obstajajo številni primeri prehodov, ki so imeli izrazito negativen družbenoekonomski učinek (Heilmann in Popp, 2022) in so v osnovi nepravični (Sovacool, 2021), kar lahko privede do odpora in učinka zaklenjenosti v uporabo premoga (Lehotský in Černík, 2019). S procesom opuščanja prehoda ljudje v skupnostih izgubijo službe in s tem možnost za zagotavljanje življenjskih potrebščin v določenem kraju ali regiji, kot tudi svojo identiteto. Ena od redkih možnosti, ki jim preostane, je selitev iz

teh regij. Da bi se lahko izognili takšnim drastičnim posledicam, je treba t. i. pravičen prehod skrbno načrtovati in uresničiti s participativnim procesom več deležnikov, ki vključuje delavce, industrijo in vlado ter obravnava asimetrične odnose med akterji (Arora in Schroeder, 2022) glede rase, razreda (Winkler, 2020), starosti in spola (Walk et al., 2021). Obstajajo primeri skupnosti v mestih in regijah, ki uspešno obvladujejo prehod z izvajanjem politik, ki temeljijo na ustvarjanju novih delovnih mest, preusposabljanju, shemah predčasnega upokojevanja itd. (START, 2021). Evropske države so morale imeti lastne strategije in lastno financiranje za upravljanje takšnih prehodov, od leta 2021 pa se to obravnava tudi na skupni ravni EU v okviru evropskega zelenega dogovora (EK, 2022a). V dogovor je vključen tudi evropski mehanizem pravičnega prehoda (Just Transition Mechanism – JTM), katerega cilj je obravnavati socialno-ekonomske vplive prehoda na nizkoogljično gospodarstvo in probleme okoljske dediščine, z namenom »implementacije novih priložnosti za trajnostni gospodarski razvoj« v najbolj prizadetih regijah in skupnostih (EIB, 2022). JTM zagotavlja finančna orodja v obliki:

- sklada za pravičen prehod (Just Transition Fund – JTF), ki bo v obdobju 2021–2027 vložil 17,5 milijarde EUR v regije, ki so zaradi - prehoda najbolj prizadete,
- programa InvestEU, ki bo podpiral projekte pravičnega prehoda,
- posojilnega instrumenta za javni sektor (PSLF) (EIB, 2022).

Znotraj projekta Teritorialnih načrtov pravičnega prehoda (Territorial Just Transition Plans), ki naj bi bil sprejet po pregledu Evropske komisije, naj bi se iz naložb javnega in zasebnega sektorja zbralo okoli 55 milijard evrov, namenjenih financiranju pravičnih prehodov.

Številne kritike akterjev iz različnih področij so pokazale močno podporo obsežnemu skladu JTF; konservativne vzhodnoevropske vlade, okoljske nevladne organizacije (NVO), zveze sindikatov in velika evropska podjetja so poudarjala, da je velikost sklada JTF premajhna za pravičen in hiter prehod. Predstavni-

ki sindikatov in industrije poudarjajo, da lahko manjši proračun vpliva na konkurenčnost številnih podjetij iz različnih panog. Proti povečanju proračuna so se sicer izrekle nekatere države članice (Nizozemska, Finska, Švedska, Danska, Avstrija itd.), ki imajo pomisleke, da bi se lahko s povečanjem sklada preusmerila sredstva, ki so nujno potrebna za delovanje drugih industrij (Kyriazi in Miró, 2022). Ta dinamika dokazuje, da je socialna razsežnost realnega in celovitega okvira za prehod v trajnostno gospodarstvo in družbo še vedno nezadostno razvita in upoštevana (Cameron in drugi, 2020). Politike so razdrobljene, njihov obseg in namen sta omejena, delavcem, državljanom in skupnostim, na katere bodo te politike vplivale, pa ne omogoča zadostno transparentnega sodelovanja (Akgüç in drugi, 2022).

Teoretični pogled na postopno opuščanje premoga

Za poglobljeno razumevanje in razlago sprememb politik, povezanih s premogom, je treba upoštevati politični vpliv močnih deležnikov in akterjev (Goulder in Parry, 2008). Z razumevanjem te relacije se je v akademski literaturi povečala potreba po vključevanju družboslovja v raziskovalna dela o energiji in prehodih (Caldecott et al., 2017; Diluiso et al., 2021; Sovacool et al., 2015). Ta konceptualni premik sočasno vključuje analize, ki se osredotočajo na vprašanje o destabiliziranju in postopnem nadomeščanju dominantnih režimov fosilnih goriv (Geels, 2014).

Diluiso in drugi (2021, str. 2–3) so v svojem delu identificirali štiri argumente, ki nakazujejo na to, da je opuščanje premoga izjemno zahtevno:

- 60 % vseh termoelektrarn, večinoma zgrajenih na globalnem jugu, je mlajših od 20 let. Elektrarne na premog zahtevajo visoke začetne investicijske stroške, ki jih je treba amortizirati v času obratovanja elektrarne.
- Premogovništvo je globoko zakoreninjeno v kulturi in gospodarstvu specifičnih okolij. Gospodarski in zaposlitveni

učinki politik postopnega opuščanja premoga so zelo lokalizirani, zato je postopno opuščanje premoga ponekod občutljivo vprašanje za tamkajšnje skupnosti.

- Premogovništvo je močan gospodarski deležnik, ki vključuje močne gospodarske interese in lobiranje. Gospodarstva, odvisna od premoga, imajo pogosto skupno institucionalno zasnovo, ki je dovzetna za partikularne interese in korupcijo.

Odpor proti opuščanju premoga lahko kažejo različni akterji: premogovniška podjetja, sindikati, deli civilne družbe, vlagatelji, deležniki in vlada. Motivi za to nasprotovanje lahko izvirajo iz različnih razlogov. Kljub temu je pomembno razumeti, da ti motivi, akterji in koalicije, ki jih oblikujejo, močno vplivajo na rezultate politik v zvezi s proizvodnjo in porabo premoga (Leipprand in Flachsland, 2018; Oei in drugi, 2019; Turnheim in Geels, 2013).

V sodobni akademski literaturi lahko zaznamo močno kritiko stanja postopnega opuščanja premoga v evropskih državah (Brown in Kolle, 2022; Driskell Tate in drugi, 2021; Haas in drugi, 2022). V tem smislu je pomembno upoštevati koncepta politik in moči. S konceptom politične moči poskušamo zajeti strukturne oblike, institucionalno politiko in diskurzivne izraze moči, ki so pomembni za oblikovanje specifičnih struktur za implementacijo politik. Transformacije politik ne načrtujejo in nato izvajajo politiki, temveč so »produkt tekmovanja in interakcije med številnimi strukturami, ki jih podpirajo različni družbeni akterji« (Scoones in drugi, 2015, str. 5). Poleg politik in moči so pomembni elementi, ki vplivajo na energetske prehode, tudi gospodarski razvoj in tehnološke inovacije (Cherp in drugi, 2018).

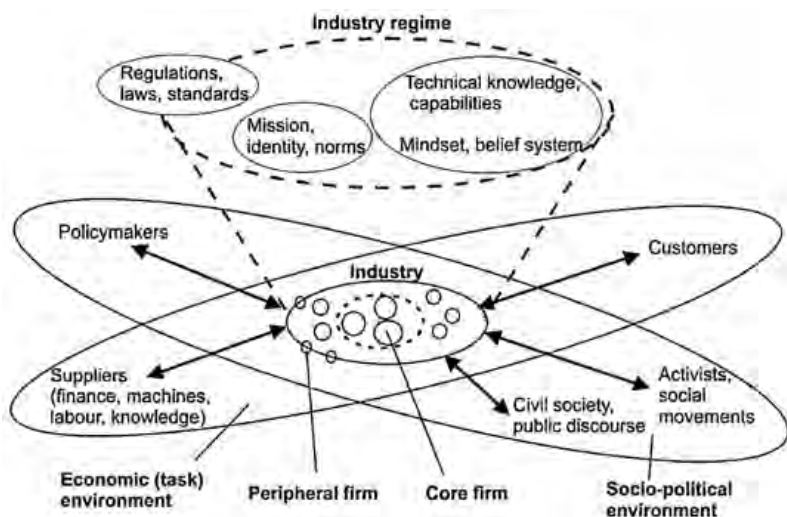
Opisane dejavnike lahko v našo analizo vključimo z uporabo okvira trojne vpetosti (TEF), ki konceptualizira interakcije industrijskih režimov z gospodarskim in družbenopolitičnim okoljem (Geels, 2014). Čeprav sta osrednja elementa koncepta TEF definirana na tehnološki in tržni ravni, lahko z uporabo tega konceptualnega okvirja v razpravo vključimo koncepte politike, države in državljnov.

Okvir trojne vpetosti (TEF)

TEF je konceptualni okvir, ki ga je mogoče najti predvsem v literaturi, ki se osredotoča na družbeno-tehnološke prehode. TEF upošteva sposobnost podjetij, da se odzivajo na svoje okolje in nanj vplivajo s strateškimi ukrepi. Odzivi podjetij v industriji so lahko usmerjeni na zunanja okolja (gospodarsko in družbenopolitično okolje) in tudi na notranja okolja (Geels, 2014). TEF nam omogoča, da raziščemo vplive in okolja, ki določajo specifične ukrepe podjetij ali celotnih industrijskih panog.

Panoge, primerne za analizo z uporabo koncepta TEF, se nerade spreminjajo, imajo velik politični vpliv in so naložbeno obsežne, kar lahko pogosto zaznamo v primeru premogovniškega sektorja (Brauers in Oei, 2020). S pomočjo okvira TEF lahko natančno opredelimo spremembe na institucionalni ravni, hkrati pa lahko v razpravo vključimo strateško vedenje in moč posameznih akterjev.

Okvir TEF nam med drugim omogoča tudi analizo in razumevanje destabilizacij različnih industrijskih režimov. Geels (2014) poudarja, da lahko kljub obstoju industrijskega režima posamezni akterji predstavijo različna vedenja. To pomeni, da je lahko proces usklajevanja pritiskov iz zunanjih okolij na spodbujanje prehodov dolgotrajno. V tem procesu lahko dvoumno družbeno-politično in gospodarsko okolje sproži nepovezane in heterogene odzive podjetij (Kungl in Geels, 2018). V tem smislu lahko akterji, vključeni v industrijski režim, sprejmejo strategije, ki lahko vključujejo upiranje in tudi ohranjanje svojih osnovnih dejavnosti, pa tudi strategije, s katerimi se izumijo popolnoma novi poslovni modeli (Geels, 2014). V večini primerov so študije z uporabo okvira TEF odkrile enotno vedenje akterjev (Brauers in Oei, 2020; Kungl in Geels, 2018). Opredelitev in zlasti razumevanje koncepta vgrajenosti režima v različna okolja nam omogočata, da prepoznamo način ščitenja interesov uveljavljenih akterjev z blokiranjem politik, ki bi industrijo razbremenile od odvisnosti od premoga. Hkrati lahko prepoznamo tudi nevarnosti uporabe premoga in poskušamo poiskati alternative za ta energent.

Slika 2: Okvir trojne vpetosti industrij (Geels, 2014, stran 266)

Načrti za postopno opuščanje premoga v Sloveniji

Opuščanje premoga v Sloveniji je tema, ki v medijih, politični debati in akademski sferi ostaja nezadostno obravnavana. To velja tako za zgodovinski pregled opuščanja rudnikov kot tudi za trenutne načrte prehoda. Zaradi pomanjkanja strokovne literature in javno dostopnih informacij sva raziskovalni del tega članka opravila predvsem na podlagi medijskih objav in na obstoječih primerih državnih načrtov za postopno opuščanje premoga. Teoretično ozadje in raziskava sta sestavljeni iz zgodovinskega pregleda, kontekstualizacije dostopnih podatkov in analize sodobnih družbenih, političnih in gospodarskih okolij na podlagi okvira TEF.

Zgodovina premoga v Sloveniji

Slovenija ima dolgo zgodovino rudarjenja in pridobivanja premoga. V sodobni zgodovini Slovenije sta večino proizvodnih zmogljivosti v državi pokrivala dva premogovnika: Premogovnik Velenje in Ru-

dnik Trbovlje-Hrastnik. Najpomembnejši konkretni primer na področju opuščanja premoga v Sloveniji je bilo zaprtje rudnika Trbovlje-Hrastnik, ki je bilo prvič predstavljeno v okviru referendumu leta 1999. Rezultat referendumu je bila zavrnitev načrta za gradnjo in državno sofinanciranje nove termoelektrarne (Trbovlje 3). Zaprtje rudnika Trbovlje-Hrastnik je bilo uradno potrjeno leta 2000 s sprejetjem krovnega zakona o postopnem zapiranju Rudnika Trbovlje-Hrastnik², ki je bil pozneje večkrat spremenjen.³ Popolno zaprtje premogovnika je bilo načrtovano v letu 2015, vendar se je zaradi pomanjkanja sredstev prostorska in ekološka sanacija prestavila na konec leta 2023 (Janjič, 2021). Proces zapiranja premogovnika torej še poteka, ravno tako lahko jasno vidimo posledice dolgotrajnega procesa zapiranja. Obdobje prehoda ni ocenjeno kot pravično zaradi posledic za prebivalce regije, ki so vključeni v premogovništvo. Kljub dodeljeni državni pomoči je regija izgubila številna delovna mesta, odvisna od premogovništva, kar je povzročilo izseljevanje delovno sposobnih in mladih v večja in gospodarsko aktivnejša mesta (ZRSZ, 2022; SURS, 2022).

Po podatkih statističnega urada Republike Slovenije je konec leta 2014 kar 42,6 % delovno aktivnega prebivalstva zasavske regije odšlo na delo izven domače regije. Razlog za to naj bi bilo predvsem pomanjkanje sredstev za strateške programe zaposlovanja v okviru javnih in zasebnih pobud (Trap, 2014).

Družbenopolitično okolje premogovništva

Premogovnik Velenje še vedno obratuje in oskrbuje termoelektrarno Šoštanj. Rudarsko podjetje in upravljavalec elektrarne sta v lasti državne družbe HSE (Golob, 2017). Termoelektrarna Šoštanj proizvede 36 % potreb po električni energiji v Sloveniji. Leta 1983 je bilo v premogovniku zaposlenih 5443 delavcev, elektrarna je

² Zakon o postopnem zapiranju Rudnika Trbovlje-Hrastnik in razvojnem prestrukturiranju regije; 2000; Uradni list RS, št. 26/05 – uradno prečiščeno besedilo, 43/10, 49/10 – popr., 40/12 – ZUJE, 25/14, 46/14, 82/15, 84/18 in 204/21

³ Zakon o dopolnitvah Zakona o postopnem zapiranju Rudnika Trbovlje-Hrastnik in razvojnem prestrukturiranju regije (ZPZRT-H), 2021

proizvedla 4077 GWh in porabila 5.244.070 ton lignita. (Žerdin, 2019, str. 14). Leta 2015 je bil zgrajen nov del termoelektrarne (Blok 6), drugi starejši generatorji pa so bili razgrajeni. Leta 2016 je bilo v premogovniku zaposlenih 2.224 delavcev, elektrarne so proizvedle 4117 GWh in porabile 3.282.304 ton lignita. Očitne izboljšave so bile dosežene glede emisij SO₂, NO_x in prahu, glede CO₂ pa je bil napredek nezadosten.

Savinjsko-šaleška regija (SAŠA), v kateri sta premogovnik in termoelektrarna, je del Savinjske statistične regije in obsega območje desetih občin z 61.397 prebivalci (RA-SAŠA, 2022).

Nedržavni akterji

Ko govorimo o procesih opuščanja premoga in prehodu na trajnostne oblike proizvodnje energije, moramo upoštevati vplive številnih akterjev. V primeru opuščanja premoga v Sloveniji lahko identificiramo naslednje akterje: javne predstavnike države in predstavnike lokalnih oblasti (občin) (RA-SAŠA, 2022a), delavce in njihove sindikate.^{4,5} Čeprav so premogovniki in termoelektrarne v državni lasti, podjetja zastopajo svoje lastne interese. Širše regionalne družbene strukture so močno odvisne od delovnih mest v obravnavanih sektorjih.

Poleg omenjenih akterjev lahko zaznamo tudi skepticizem drugih industrij in državljanov, ki so zaskrbljeni zaradi sprememb do zdaj razmeroma stabilne razpoložljivosti in cene električne energije (Agencija za energijo Republike Slovenije, 2021). Kljub temu se zaradi vzročne povezanosti med emisijami CO₂ in podnebnimi spremembami v slovenski družbi krepijo pritiski za implementacijo popolnega opuščanja uporabe fosilnih goriv. Glavni akterji, ki so sprožili pogovor in spodbudili prehod, so okoljska gibanja⁶ in nevladne organizacije (Lukšič, 1998).⁷

⁴ Sindikat delavcev rudarstva in energetike Slovenije

⁵ Sindikat delavcev dejavnosti energetike Slovenije

⁶ Gibanje Mladi za podnebno pravičnost

⁷ Več informacij je na voljo v podatkovni zbirki Odprti podatki Slovenije (Ministrstvo za javno upravo, 2022).

Poleg že navedenih akterjev je potrebno izpostaviti tudi pomembno vlogo medijev in raziskovalnega dela, ki močno vplivata na javno mnenje in na zakonodajalce. Za namen tega raziskovalnega dela sva s preprosto kvantitativno raziskovalno metodo definirala in analizirala pojavnost izrazov, povezanih s procesom opuščanjem premoga, na internetu. Z analizo spletnih iskalnikov in rezultatov iskanja v različnih časovnih obdobjih sva pridobila konkretne podatke o javno dostopnih podatkih, povezanih s procesom opuščanja premoga.

Najzanimivejši rezultati so bili vidni v primeru analize besedne zveze *pravičen prehod s premoga*, kjer sva analizirala izključno medijske spletne objave. Po pregledu člankov in objav, dostopnih v spletni obliki, sva ugotovila:

- v člankih v obdobju med 2000 in 2010 ni bilo omembe procesa pravičnega prehoda,
- v člankih v obdobju med 2010 in 2020 je bilo 42 omemb procesa pravičnega prehoda,
- v člankih v obdobju od 2020 do avgusta 2020 je bilo 85 omemb procesa pravičnega prehoda.

Med letoma 2000 in 2020 je bilo v medijskih objavah zaznanih veliko število omemb prehoda, ki pa niso vključevale pravičnega procesa. Opaženo dinamiko je mogoče pojasniti z vse večjim pritiskom in politizacijo državljanov, nedržavnih in državnih akterjev v kontekstu očitnih posledic podnebnih sprememb (Wetts, 2020). Ta dinamika vključuje širjenje informacij in iskanje rešitev novinarjev (Schmidt et al., 2013) in raziskovalcev (Tai in Robinson, 2018). Pri konkretnem primeru Slovenije sta razpravi o pravičnem prehodu v medijih in akademski sferi, v primerjavi z drugimi državami, premalo razviti.

Vloga države

V preteklosti je imela država pomembno vlogo v sektorjih proizvodnje in distribucije energije. Glavne proizvodne zmogljivosti termoelektrarn, hidroelektrarn ter jedrskih in plinskih elektrarn

so v državni lasti. Delež obnovljivih virov energije (OVE) v proizvodnji električne energije se ni veliko spremenil, saj se je delež uporabe teh virov energije med letoma 2005 in 2021 povečal le za 8 % (z 28,7 % v letu 2005 na 36,7 % v letu 2021) (Agencija za energijo Republike Slovenije, 2021).

Tudi delež OVE v končni porabi energije se ni veliko spremenil, saj se je z 19,8 % leta 2005 v letu 2021 povečal na 25 % (Agencija za energijo Republike Slovenije, 2021). Čeprav je bila nacionalna shema za električno energijo, proizvedeno iz OVE, uveljavljena z Energetskim zakonom leta 2009 in leta 2014 spremenjena v EZ-1 z uvedbo konkurenčnega postopka izbire upravičencev do podpore (Agencija za energijo Republike Slovenije, 2014), je napredek za zdaj nezadosten.

Poleg tega so bili pristopi več slovenskih vlad pri postopnem zapiranju zadnjega delujočega premogovnika nezadovoljivi. Leta 2017 je slovenska vlada začela pripravljati celovite nacionalne strategije za dolgoročno energetske bilanco Slovenije. »Referenčni scenarij« je bil sprejet v skladu s širšo evropsko zavezo o zmanjšanju toplogrednih plinov za 80 % v letu 2050 in predvideva postopno opuščanje premoga do leta 2054 (Ministrstvo za infrastrukturo, 2017). Na ta cilj so vplivali zlasti razpoložljivost premoga v samem rudniku (leta 2017 so bile zaloge ocenjene na 124 milijonov ton, elektrarna pa je do leta 2054 načrtovala porabo 90 milijonov ton; Umanotera, 2010) ter različni pomisleki glede gospodarskega stanja in odvisnosti regije od premogovništva. Omenjeni načrt in njegova časovnica veljata za zelo sporna, saj so kritiko glede tega scenarija podale nevladne organizacije, okoljska gibanja in tudi Evropska unija (Focus, 2017).

Konec leta 2020 je konzorcij pod vodstvom ministrstva za infrastrukturo razkril Nacionalno strategijo za premogovništvo in prestrukturiranje v skladu z načeli pravičnega prehoda s tremi scenariji:

- Ambiciozni scenarij s časovnim okvirom postopnega opuščanja premoga do leta 2033. Ta scenarij podpira okoljske in podnebne cilje, ki si jih je država zastavila v okviru podnebne in energetske politike.

- Finančno vzdržni scenarij s časovnim načrtom postopnega opuščanja premoga do leta 2038. Po mnenju konzorcija je to najbolj uravnotežena obravnava vseh štirih elementov pravičnega prehoda: energije, okolja, gospodarstva ter človeških virov in socialne infrastrukture.
- Fleksibilni scenarij s časovnim načrtom postopne odprave premoga do leta 2042. Ta scenarij daje prednost postopnemu gospodarskemu prilagajanju regije in predvideva minimalna razpoložljiva sredstva (Ministrstvo za infrastrukturo, 2020).

Strategija je bila oblikovana ob upoštevanju tržnih cen sistema EU za trgovanje z ogljikom (ETS). Cene ogljikovih dovoljenj so leta 2018 dosegle 25,01 EUR/tCO₂ in so matični energetske družbe HSE povzročile 58 milijonov EUR letnih izgub (Focus, 2021). Leta 2020 so cene znašale 29,9 EUR/tCO₂, izgube pa so dosegle 280 milijonov EUR (Termoelektrarna Šoštanj, 2021). Neodvisne raziskave kažejo, da bi do leta 2030 skupne neto izgube znašale 870 milijonov EUR (Brown, 2021).

Vloga Evropske unije

Direktive in uredbe, zajete v podnebnih in energetskih politikah Evropske unije, niso bile učinkovite in v večini ne vključujejo mehanizmov odgovornosti (Nasiri et al., 2022). To je še posebej pomembno v primerih, ko posamezne države zavirajo proces prehoda ali ga popolnoma ignorirajo. Države, ki so zelo odvisne od premoga in imajo uveljavljene industrije in proizvodne zmogljivosti, večinoma nimajo političnih, družbenih in gospodarskih zmogljivosti za implementacijo prehoda (Sartor, 2018). Slovenija zaradi majhnega deleža OVE v svoji energetski sliki ni imela pobude za ambicioznejše cilje, EU pa ni imela dovolj političnih orodij, da bi lahko Slovenijo prisilila ali finančno spodbudila k procesu prehoda. Kljub temu je vloga EU še vedno zelo pomembna pri spodbujanju prehoda na uporabo obnovljivih virov energije. Julija 2021 je Evropska komisija predlagala zakonodajni sveženj

podnebne in energetske pobude Pripravljeni na 55 (Fit for 55), ki vključuje širok nabor ukrepov za dodatno podporo podnebnim ciljem Unije. Direktiva o obnovljivih virih⁸ je določila višji cilj za proizvodnjo 40 % energije iz OVE do leta 2030, vendar je bil splošni podnebni cilj še vedno precej pod 65 %, to je spodnjo dovoljeno mejo po mnenju številnih znanstvenikov (EEB, 2021).

Strategija notranjega in zunanjega odziva

Države in uveljavljene politične sile imajo svojo notranjo logiko in so še vedno primarno usmerjene v ohranjanje suverenosti (Markinda, 1996). Tako je bilo v primeru prvih ukrepov za zaježitev pandemije Covida 19 (Brosemer et al., 2020) in tako je tudi v primeru vojne v Ukrajini, ko je geopolitična realnost, ki je kulminirala v pomanjkanju energentov (zlasti plina), prisilila države, da so izbirale med ohranjanjem zmogljivosti proizvodnje fosilnih goriv in samozadostnosti ali podvojitvijo OVE (Nevitt, 2022). Ta dinamika omejuje politične odločitve EU v določenih smereh in zaradi tega je vpliv EU omejen. Kljub temu je Evropska komisija maja 2022 z načrtom REPowerEU pohitrila in omogočila dodatno financiranje za izvajanje načrta Pripravljeni na 55. Ravno tako je povečala cilj direktive o obnovljivi energiji na 45 % do leta 2030 ter sprožila sklop politik in mehanizmov, ki se osredotočajo na diverzifikacijo dobave plina državam članicam (EK, 2022c).

Čeprav se je liberalizacija evropskega energetskega trga začela v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, v Sloveniji država še vedno nadzoruje večino podjetij, sredstev in strateških zmogljivosti za prehod na uporabo OVE (Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, 2011). Konec leta 2020 je bil oblikovan eden izmed najobsežnejših načrtov za pravičen prehod s premoga in prestrukturiranje premogovniških regij. V začetku leta 2022 je slovenska vlada sprejela nacionalno strategijo opuščanja premoga, ki določa, da bo Slovenija najpozneje do leta 2033 prenehala upo-

⁸ Predlog DIREKTIVA EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA o spremembi Direktive (EU) 2018/2001 Evropskega parlamenta in Sveta, Uredbe (EU) 2018/1999 Evropskega parlamenta in Sveta in Direktive 98/70/ES Evropskega parlamenta in Sveta glede spodbujanja energije iz obnovljivih virov ter razveljavitvi Direktive Sveta (EU) 2015/652, 2021

rabljati premog za proizvodnjo električne energije (Ministrstvo za infrastrukturo, 2021).

Po slovenskih parlamentarnih volitvah leta 2022 je vladajoča koalicija pod vodstvom Roberta Goloba (Gibanje Svoboda) izjavila, da podpira časovni načrt postopnega opuščanja premoga do leta 2033. V strategiji sicer ni podrobno opisane finančne in implementacijske plati pravičnega prehoda za delavce in njihove družine, na katere bo prehod neposredno vplival.

Vloga nedržavnih akterjev

Leta 2021 sta Sindikat delavcev dejavnosti energetike (SDE) in Sindikat premogovnika Velenje (SPES) poudarila potrebo po dodatnem razvoju scenarijev pridobivanja premoga in procesa zapiranja premogovnika Velenje ter vpliva na termoelektrarno Šoštanj z vidika delovanja slovenskega elektroenergetskega sistema in povečevanja energetske revščine v Sloveniji. Z empiričnimi podatki in dialogom so skušali prepričati deležnike, da bi bilo leto 2042 za regijo SAŠA in Slovenijo najprimernejše za popolno opustitev uporabe premoga. Kasneje so opustili sodelovanje v delovni skupini z različnimi deležniki, ki so jo koordinirala ministrstva (Hočevár, 2021). Kot razlog so navedli dejstvo, da je strategija, ki jo pripravlja država, brez konkretnih podrobnosti o tem, kako bo prehod potekal. Posebej so bili zaskrbljeni za zaposlene v premogovniku, za katere ocenjujejo, da jih bo do leta 2030 manj kot polovica upravičenih do pokojnine (do leta 2042 naj bi bil delež 70-odstoten).

V začetku leta 2022 je Slovenija začela izvajati strategijo za zaprtje premogovnikov do leta 2030. Sindikat delavcev rudarstva in energetike Slovenije (SDRES) je izrazil zaskrbljenost, ker je država spremenila časovni okvir zapiranja z leta 2054 na leto 2033. Počutili so se izključene iz načrtov, ravno tako pa so izrazili pomisleke glede konkretnih načrtov za nove zaposlitvene možnosti v regiji (Celje.info, 2022).

Civilna sfera, ki jo sestavljajo nevladne okoljske organizacije, se je na novico o novem časovnem okviru odzvala kritično. Poudarili so, da v strategiji manjka komponenta pravičnega prehoda.

Med drugim so izpostavili, da je časovni načrt že v osnovi nezdržljiv s Pariškim sporazumom (RTV, 2022). Predstavniki občine Velenje strategije ne podpirajo in so prepričani, da lokalne skupnosti niso dovolj sodelovale pri načrtovanju scenarijev prehoda. Najbolj jih skrbi neambiciozen načrt ustvarjanja novih delovnih mest, ki predvideva ustvarjanje nekaj tisoč delovnih mest do leta 2050, vendar šele po letu 2033 (Celje.info, 2022). Ko so leta 2021 odprto pismo ministrstvu za infrastrukturo podpisali različni župani, so vsi trije sindikati, pa tudi premogovnik, poudarili, da njihove številne pobude niso vključene v strategijo (Pirc, 2021).

Podjetja v državni lasti se zavedajo, da je prehod potreben in želijo dolgoročno preusmeriti svoje finančne in človeške vire, vendar imajo še vedno svoje trenutne interese, ki jih argumentirajo na podlagi ohranjanja energetske varnosti države (HSE, 2020). To še posebej velja za energetske razmere leta 2022, predvsem glede cen energije na mednarodnih trgih (Appunn, 2022). Pri omenjenih podjetjih opozarjajo na premajhno osredotočenost na domače zaloge energije in na nevarnost pomanjkanja zaposlitev in šolanja za naslednje generacije rudarjev, če bi se energetska varnost v Sloveniji poslabšala in bi bilo potrebno pridobiti dodatne količine premoga (Premogovnik Velenje, 2022).

Zaključek

Reševanje problemov v sferi ekološke modernizacije in zlasti pravičnega prehoda h končanju uporabe fosilnih goriv se je izkazalo za zelo zahtevno. Za razvijanje in implementacijo uspešnega prehoda je pomembno, da se v procese odločanja vključijo vsi vidiki in raziskovalna področja. Pravični prehod je neposredno povezan s podnebnimi politikami, ki predstavljajo zapleteno in heterogeno mešanico zakonodajnih in političnih implementacij. Kljub pomembnosti te teme so informacije in raziskave še vedno razdrobljene na različnih raziskovalnih področjih, podatki pa težko dostopni. To raziskovalno delo v razpravo o pravičnih prehodih vnaša konceptualni vpogled v podroben sistem odnosov med številnimi komponentami, okolji in akterji.

Proces opuščanja premoga v Sloveniji je počasnejši od preostalih držav EU, ki načrtujejo postopno opuščanje premoga pred letom 2030. Na proces prehoda so vplivali in še vplivajo različni dejavniki. Čeprav so bili v preteklih letih zasnovani različni načrti za reševanje problematike rabe premoga, so vladne zaveze premajhne. Ugotovila sva, da trenutnim nacionalnim strategijam primanjkuje sredstev, zlasti za financiranje projektov za obnovljive vire energije. Ravno tako obstajajo vidna nesoglasja med vlado, civilno sfero in delavci v energetske sektorju. Naraščajoči pritiski, ki jih izvajajo različni ključni akterji v sferi družbenopolitičnega okolja, se lahko v tem primeru končajo z destabilizacijo industrijskega in političnega režima glede proizvodnje in uporabe premoga. Doseganje boljše nacionalne strategije je močno povezano z zunanjimi in domačimi pritiski. Analiza kaže, da bodo ti pritiski potrebni, saj je večina vpetih akterjev še vedno naklonjena uporabi premoga.

V članku poskušava poudariti, da se mora akademska razprava o podnebnih zavezah in politikah v primeru pravičnega prehoda osredotočiti na interdisciplinarno delo. Ugotavlja, da je treba pravičen prehod skrbno načrtovati in uresničiti s participativnim procesom, ki vključuje lokalno skupnost, delavce, industrijo in vlado. Okvir za prehod na trajnostno gospodarstvo je v smislu socialne razsežnosti nezadostno razvit. To se kaže predvsem v razdrobljenosti politik, pomanjkanju transparentnega sodelovanja nedržavnih akterjev, delavcev in lokalnih skupnosti z državo.

Literatura in viri

- Agencija Republike Slovenije za energijo. (2014). *Podpore za proizvedeno elektriko*. Dostopno prek <https://www.agen-rs.si/izvajalci/ove-ure/obnovljivi-viri-in-soprodukcija/podpore-za-proizvedeno-elektriko>.
- Agencija Republike Slovenije za energijo. (2021). *Poročilo o stanju na področju energetike v Sloveniji 2021*. Dostopno prek <https://www.agen-rs.si/web/portal/-/porocilo-o-stanju-na-podrocju-energetike-v-sloveniji-v-letu-2021>.
- Akgüç, M., Arabadjieva, K., in Galgóczi, B. (2022). *Why the EU's patchy 'just transition' framework is not up to meeting its climate ambitions*. ETUI, The European Trade Union Institute. Dostopno prek <https://www.etui.org/publications/why-eus-patchy-just-transition-framework-not-meeting-its-climate-ambitions>.

- Appunn, K. (2022, 7. februar). »The energy crunch – What causes the rise in energy prices?«, *Clean energy wire*. Dostopno prek <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/energy-crunch-what-causes-rise-energy-prices>.
- Arora, A., in Schroeder, H. (2022). How to avoid unjust energy transitions: insights from the Ruhr region. *Energy, Sustainability and Society* 12 (19). Dostopno prek <https://energysustainoc.biomedcentral.com/articles/10.1186/s13705-022-00345-5>.
- Brauers, H. in Oei, P.Y. (2020). The political economy of coal in Poland: Drivers and barriers for a shift away from fossil fuels. *Energy Policy* 144. Dostopno prek <https://www.sciencedirect.com/journal/energy-policy/vol/144/suppl/C>.
- Brosemer, K., Schelly, C., Gagnon, V., Arola, K. L., Pearce, J. M., Bessette, D., in Schmitt Olabisi, L. (2020). »The energy crises revealed by COVID: Intersections of Indigeneity, inequity, and health«, *Energy research & social science* 68. Dostopno prek <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7338883/#:~:text=Energy%20sovereignty%20is%20a%20critical,the%20most%20vulnerable%20among%20us>.
- Brown, S. (2021). *Projecting potential future profitability of TEŠ from 2021 to 2030*. EMBER. Dostopno prek https://focus.si/wp-content/uploads/2021/05/EMBER_Projecting-potential-future-profitability-of-TE%C5%A0-from-2021-to-2030_april-2021.pdf.
- Brown, S., in Kolle, K. (2022). *Limited Utility: The European energy companies failing on net zero commitments*. Europe Beyond coal campaign. Dostopno prek <https://beyond-coal.eu/2022/01/25/limited-utility-the-european-energy-companies-failing-on-net-zero-commitments/>.
- Caldecott, B., Sartor, O., in Spencer, T. (2017). *Lessons from previous „Coal Transitions“: High-Level Summary for Decision Makers*. IDDRI and Climate Strategies. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/319059729_Lessons_from_previous_Coal_Transitions_High-Level_Summary_for_Decision_Makers.
- Cameron, A., Claeys, G., Midões, C., in Tagliapietra, S. (2020) *How good is the European Commission's Just Transition Fund proposal?* Bruegel. Dostopno prek <https://www.bruegel.org/policy-brief/how-good-european-commissions-just-transition-fund-proposal>.
- Celje.info. (2022, 18. januar). *Napovedano zaprtje Premogovnika Velenje naletelo na deljene odzive*. Dostopno prek <https://www.celje.info/gospodarstvo/napovedano-zaprtje-premogovnika-velenje-naletelo-na-deljene-odzive/>.
- Cherp, A., Vinichenko, V., Jewell, J., Brutschin, E., in Sovacool, B. (2018). »Integrating techno-economic, socio-technical and political perspectives on national energy transitions: a meta-theoretical framework«, *Energy Research & Social Science* 37, 175–190.
- Climate Policy Info Hub. (2022). *European Climate Policy – History and State Play*. Dostopno prek https://climatepolicyinfohub.eu/european-climate-policy-history-and-state-play.html#footnote1_knjygij.
- Collins, C. (2019). *Beyond Coal: Phase-Out Policies in the EU and Implications for the United States*. The Climate Institute New York. Dostopno prek <http://climate.org/wp-content/uploads/2019/05/Beyond-Coal-Phaseout-policies-in-the-EU-and-implication-for-the-United-States.pdf>.
- Diluiso, F., Walk, P., Many, N., Cerutti, N., Chipiga, V., Workman, A., Ayas, C., Cui, R., Cui, D., Song, K., Banisch, L., Moretti, N., Callaghan, M., Clarke, L., Creutzig, F., Hilaire, J., Jotzo, F., Kalkuhl, M., Lamb, W., in Minx, J. (2021). *Coal transitions—*

- part 1: a systematic map and review of case study learnings from regional, national, and local coal phase-out experiences.* Environmental Research Letters 16. Dostopno prek https://www.researchgate.net/publication/355564639_Coal_transitions-part_1_a_systematic_map_and_review_of_case_study_learnings_from_regional_national_and_local_coal_phase-out_experiences.
- Driskell Tate, R., Shearer, C., in Matikinca, A.** (2021). *Deep Trouble: Tracking Global Coal Mine Proposals*. Dostopno prek <https://globalenergymonitor.org/report/deep-trouble-tracking-global-coal-mine-proposals/>.
- Environmental Protection Agency (EPA).** (2022). *EU Emissions Trading System*. Dostopno prek <https://www.epa.ie/our-services/licensing/climate-change/eu-emissions-trading-system/>.
- Erbach, G., in Foukalová, N.** (2022). *Review of the EU ETS 'Fit for 55' package*. European Parliamentary Research Service. Dostopno prek [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698890/EPRS_BRI\(2022\)698890_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698890/EPRS_BRI(2022)698890_EN.pdf).
- Evropska komisija (EK).** (2022). *Coal regions in transition*. Dostopno prek https://energy.ec.europa.eu/topics/oil-gas-and-coal/eu-coal-regions/coal-regions-transition_en#documents.
- Evropska komisija.** (2022a). *Just Transition Mechanism*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en.
- Evropska komisija.** (2022b). *Market Stability Reserve*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/clima/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/market-stability-reserve_en.
- Evropska komisija.** (2022c). *REPowerEU: A Plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3131.
- Evropski Svet (ES).** (1990). *Presidency conclusions. Annex II: The Environmental Imperative, SN 60/1/90*. Dostopno prek https://www.consilium.europa.eu/media/20562/1990_june_-_dublin_eng_.pdf.
- European Environmental Bureau (EEB).** (2021). *EEB's main asks for the Fit for 55 Package: A Package fit for the planet and fair to society*. EEB. Dostopno prek <https://eeb.org/wp-content/uploads/2021/07/EEB-Mains-asks-FitFor55.pdf>.
- European Investment Bank (EIB).** (2022). *Supporting the Just Transition Mechanism – comprehensive proposal of the EIB Group*. Dostopno prek <https://www.eib.org/en/publications/supporting-the-just-transition-mechanism>.
- Focus, društvo za sonaraven razvoj.** (2017). *Vlade opuščanje premoga ne zanima – Odziv na predlog Energetskega koncepta Slovenije*. Dostopno prek <https://focus.si/vlade-opuscanje-premoga-ne-zanima-odziv-na-predlog-energetskega-koncepta-slovenije/>.
- Focus, društvo za sonaraven razvoj.** (2021). *Finančna analiza TEŠ: do leta 2030 predvidoma 870 milijonov evrov izgube*. Dostopno prek <https://focus.si/financa-analiza-tes-do-leta-2030-predvidoma-870-milijonov-evrov-izgube/>.
- Geels, F. W.** (2014). »Reconceptualising the Co-evolution of firms-in-industries and their environments: developing an inter-disciplinary Triple embeddedness framework«, *Research Policy* 43 (2), 261–277. Dostopno prek <https://www.research.manchester.ac.uk/portal/files/27320765/POST-PEER-REVIEW-PUBLISHERS.PDF>.

- Golob, L.** (2017, 18. avgust). »Premogovnik ni več delniška družba«, *Delo*. Dostopno prek <https://old.delo.si/gospodarstvo/podjetja/premogovnik-nic-vec-delniska-druzba.html>.
- Goulder, L. H., in Parry, I. W. H.** (2008). »Instrument choice in environmental policy«, *Review of Environmental Economics and Policy* 2 (2), 152–174.
- Haas, T., Herberg, T., in Löw-Beer, D.** (2022). »From carbon democracy to post-fossil capitalism? The German coal phase-out as a crossroads of sustainability politics«, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 18(1), 384–399.
- Heilmann, F., in Popp, R.** (2022). *How (not) to Phase out Coal. Lessons from Germany for Just and Timely Coal Exits*. Briefing paper E3G. Dostopno prek <https://coaltransitions.org/publications/how-not-to-phase-out-coal/>.
- Hočvar, B.** (2021, 14. julij). »Sindikati so zapustili operativno skupino za slovo od premoga«, *Finance*. Dostopno prek <https://oe.finance.si/8977634/Sindikati-so-zapustili-operativno-skupino-za-slovo-od-premoga>.
- Holding Slovenske elektrarne (HSE).** (2020, 24. december). *Pozdravljamo strategijo izstopa iz premoga, ki temelji na zanesljivi oskrbi*. Dostopno prek <https://www.hse.si/sl/pozdravljamo-strategijo-izstopa-iz-premoga-ki-temelji-na-zanesljivi-oskrbi/>.
- Intergovernmental Panel on Climate Change.** (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press. Dostopno prek <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/>.
- Janjič, B.** (2021, 23. december). »Rudnik Trbovlje-Hrastnik naj bi dokončno zaprli leta 2023«, *Naš stik*. Dostopno prek <https://www.nas-stik.si/novice/podrobnosti-novice/rudnik-trbovlje-hrastnik-naj-bi-dokoncno-zapri-leta-2023>.
- Joltreau, E., in Sommerfeld, K.** (2019). *Why does emissions trading under the EU Emissions Trading System (ETS) not affect firms' competitiveness? Empirical findings from the literature*. Dostopno prek <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14693062.2018.1502145>.
- Kungl, G., in Geels, F. W.** (2018). »Sequence and alignment of external pressures in industry destabilisation: Understanding the downfall of incumbent utilities in the German energy transition (1998–2015)«, *Environmental Innovation and Societal Transitions* 26, 78–100.
- Kyriazi, A., in Miró, J.** (2022). *Towards a socially fair green transition in the EU? An analysis of the Just Transition Fund using the Multiple Streams Framework*. Comparative European Politics. Dostopno prek <https://link.springer.com/article/10.1057/s41295-022-00304-6#Sec3>.
- Lehotský, L., in Černík, M.** (2019). »Brown coal mining in the Czech Republic - lessons on the coal phase-out«, *Research Centre of Slovak Foreign Policy Association* 28(3/4), str. 45–63. Dostopno prek <https://www.jstor.org/stable/26905905>.
- Leipprand, A., in Flachsland, C.** (2018). »Regime destabilization in energy transitions: the German debate on the future of coal«, *Energy Research & Social Science* 40, 190–204.
- Lukšič, A.** (1998). »Okoljske nevladne organizacije v Sloveniji: Prve portretne poteze«, *Teorija in praksa* 3, 887–894. Dostopno prek <http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip19985Luksic.pdf>.

- Makinda, S. M.** (1996). »Sovereignty and International Security: Challenges for the United Nations«, *Global Governance*, 2(2), 149–168. Dostopno prek <http://www.jstor.org/stable/27800134>.
- McGlade, C., in Ekins, P.** (2015). »The geographical distribution of fossil fuels unused when limiting global warming to 2 °C«, *Nature* 517, 187–190.
- Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo.** (2011). *Sektorska politika – Energetika*. Dostopno prek https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/strokovne_podlage/sektorska_politika_energetika_objava.pdf.
- Ministrstvo za infrastrukturo.** (2017). *Projekcija dolgoročne energetske balance: Povzetek strokovnih podlag za projekcijo dolgoročnih energetskih bilanc za Energetski koncept Slovenije*. Dostopno prek https://www.energetika-portal.si/fileadmin/dokumenti/publikacije/eks/razprava_jun_2017/eks_priloga1.pdf.
- Ministrstvo za infrastrukturo.** (2020). *Nacionalna strategija za izstop iz premoga in prestrukturiranje premogovnih regij v skladu z načeli pravičnega prehoda*. Dostopno prek https://www.cnvos.si/media/filer_public/fa/86/fa8672a2-1c5f-40fb-aeaf-0714b2f15656/strategija_osnutek_cpvo.pdf.
- Ministrstvo za infrastrukturo.** (2021). *Nacionalna strategija za izstop iz premoga in prestrukturiranje premogovnih regij v skladu z načeli pravičnega prehoda*. Dostopno prek <https://www.energetika-portal.si/dokumenti/strateski-razvojni-dokumenti/nacionalna-strategija-za-izstop-iz-premoga-in-prestrukturiranje-premogovnih-regij/novica/n/zakljuceno-vsebinjenje-v-okviru-cpvo-za-nacionalno-strategijo-za-izstop-iz-premoga-4458>.
- Ministrstvo za javno upravo.** (2022). *Seznam društev/nevladnih organizacij, ki delujejo v javnem interesu na področju okolja*. Dostopno prek <https://podatki.gov.si/dataset/podeljevanje-statusa-drustvom-ki-delujejo-v-javnem-interesu/resource/146d100c-8b8b-402a-818a-e5948fabd27a>.
- Nasiri, E., Rocha-Meneses, L., Inayat, A., in Kikas, T.** (2022). »Impact of Policy Instruments in the Implementation of Renewable Sources of Energy in Selected European Countries«, *Sustainability* 14(10). Dostopno prek <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/10/6314>.
- Oei, P.Y., Brauers, H. in Philipp, H.** (2019.) Lessons from Germany's hard coal mining phase-out: policies and transition from 1950 to 2018. *Climate Policy*, 20(8), 963–979.
- Nevitt, M.** (2022). *Climate Security, Energy Security, and the Russia-Ukraine War*. Just Security forum. Dostopno prek <https://www.justsecurity.org/81440/climate-security-energy-security-and-the-russia-ukraine-war/>.
- Pirc, M.** (2021, 7. junij). *Slovenija zapira zadnji premogovnik, Velenjčani zahtevajo upoštevanje lokalnih vidikov*. MMC RTV SLO. Dostopno prek <https://www.rtvsl.si/lokalne-novice/stajerska/slovenija-zapira-zadnji-premogovnik-velenjcani-zahtevajo-upostevanje-lokalnih-vidikov/583266>.
- Premogovnik Velenje.** (2022, 18. avgust). *Potrebe TEŠ po premogu presegajo odkopne zmognosti Premogovnika Velenje*. Dostopno prek <https://www.rlv.si/2022/08/18/potrebe-tes-po-premogu-presegajo-odkopne-zmognosti-premogovnika-velenje/>.
- Program Združenih narodov za okolje (UNEP).** (2021). *Emissions Gap Report 2021: The Heat Is On – A World of Climate Promises Not Yet Delivered*. Dostopno prek <https://wedocs.unep.org/20.500.11822/36990>.

- Quemin, S.** (2022). *Raising climate ambition in emissions trading systems: The case of the EU ETS and the 2021 review*. Dostopno prek <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0928765522000173>.
- Radiotelevizija Slovenija (RTV).** (2022, 17. januar). *Napoved zaprtja Teša razburila velenjske rudarje, občino, sindikate*. MMC RTV SLO. Dostopno prek <https://www.rtv.slo.si/gospodarstvo/napoved-zaprtja-tesa-razburila-velenjske-rudarje-obcino-sindikate/608866>.
- Razvojna agencija savinjsko-šaleške regije (RA-SAŠA).** (2022). Dostopno prek <http://ra-sasa.si/sasa-regija/>.
- Razvojna agencija savinjsko-šaleške regije (RA-SAŠA).** (2022a). Dostopno prek <http://ra-sasa.si/svet-zupanov-sasa/>.
- Rocha, M., Parra, P.Y., Sferra, F., Schaeffer, M., Roming, N., Ancygier, A., Ural, U. in Hare, B.** (2017). *A Stress Test For Coal In Europe Under The Paris Agreement*. Climate Analytics. Dostopno prek https://climateanalytics.org/media/eu_coal_stress_test_report_2017.pdf.
- Sandbag.** (2022). Carbon price viewer. Dostopno prek <https://sandbag.be/index.php/carbon-price-viewer/>.
- Sandbag.** (2022a). *EU ETS Revenues: Who receives what? The trillion-euro question*. Dostopno prek <https://sandbag.be/index.php/2022/02/09/eu-ets-revenues-who-receives-what-the-trillion-euro-question/>.
- Sartor, O.** (2018). *Implementing coal transitions: Insight from case studies of major coal-consuming economies. IDDRI and Climate Strategies*. Dostopno prek <https://www.iddri.org/en/publications-and-events/report/implementing-coal-transition-insights-case-studies-major-coal>.
- Scoones, I., Leach, M. in Newell, P.** (ur.). (2015). *The Politics of Green Transformations. Pathways to Sustainability*. Routledge.
- Schmidt, A., Ivanova, A. in Schäfer M. S.** (2013). Media attention for climate change around the world: A comparative analysis of newspaper coverage in 27 countries. *Global Environmental Change* 23(5), 1233–1248. Dostopno prek <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S095937801300126X>.
- Secretariat Technical Assistance to Regions in Transition (START).** (2021). *Good practice examples of regional and sub-regional strategies in coal regions in transition*. Dostopno prek https://energy.ec.europa.eu/good-practice-examples-regional-and-sub-regional-strategies-coal-regions-transition-karlovy-vary_en.
- Sovacool, B. K., Ryan, S. E., Stern, P. C., Janda, K., Rochlin, G., Spreng, D., Pasqualetti, M. J., Wilhite, H., in Lutzenhiser, L.** (2015). »Integrating social science in energy research«, *Energy Research & Social Science* 6, 95–99.
- Sovacool, B. K.** (2021). »Who are the victims of low-carbon transitions towards? Towards a political ecology of climate change mitigation«, *Energy Research and Social Science* 73. Dostopno prek <https://coaltransitions.org/publications/who-are-the-victims-of-low-carbon-transitions-towards-a-political-ecology-of-climate-change-mitigation/>.
- Statistični urad Republike Slovenije. (SURS).** (2022). Slovenske statistične regije in občine v številkah.. Dostopno prek <https://www.stat.si/obcine/sl/Region/Index/5>.

- Tai, T. C., in Robinson, J. P. W.** (2018). »Enhancing Climate Change Research with Open Science«, *Frontiers in Environmental Science* 6(115), 1–5.
- Termoelektrarna Šoštanj.** (2021). *Letno poročilo*. Dostopno prek https://www.te-sostanj.si/wp-content/uploads/2021/09/03_TES_letno_porocilo_2020_slo_SPLET.pdf.
- Trading Economics.** (2022). *EU carbon permits*. Dostopno prek <https://tradingeconomics.com/commodity/carbon>.
- Trap, M.** (2014). *Zaposleni in reševanje krize v izbranem podjetju*. Dostopno prek http://www.ediplome.fm-kp.si/Trap_Maja_20140922.pdf.
- Turnheim, B., in Geels, F. W.** (2013). »The destabilisation of existing regimes: confronting a multi-dimensional framework with a case study of the British Coal Industry (1913–1967)«, *Research Policy* 42, 1749–1767.
- Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj.** (2010). *TEŠ 6: slovenska prihodnost? Nova razvojna vizija Slovenije, podnebna politika EU in projekt izgradnje šestega bloka Termoelektrarne Šoštanj*. Dostopno prek https://www.umanotera.org/upload/files/Forum_TE__6__porocilo.pdf.
- Walk, P., Braunger, I., Semb, J., Brodtmann, C., Oei, P.-Y., in Kemfert, C.** (2021). »Strengthening Gender Justice in a Just Transition: A Research Agenda Based on a Systematic Map of Gender in Coal Transitions«, *Energies* 14(18). Dostopno prek <https://coaltransitions.org/publications/strengthening-gender-justice-in-a-just-transition-a-research-agenda-based-on-a-systematic-map-of-gender-in-coal-transitions-2/>.
- Wetts, R.** (2020). »In climate news, statements from large businesses and opponents of climate action receive heightened visibility«, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117 (32) 19054–19060. Dostopno prek <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1921526117>.
- Winkler, H.** (2020). »Towards a theory of just transition: A neo-Gramscian understanding of how to shift development pathways to zero poverty and zero carbon«, *Energy Research & Social Science*. Dostopno prek <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7518974/>.
- Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje (ZRSZ).** (2022). *Stopnja registrirane brezposelnosti*. Dostopno prek https://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/stopnja_registrirane_brezposelnosti.
- Žerdin, F.** (ur.). (2019). *Razmislek o prihodnosti energetike v Šaleški dolini*. Zbornik predavanj regijske konference. Velenje. Mestna občina Velenje, Občina Šoštanj, Javni zavod Center za razvoj terciarnega izobraževanja SAŠA Velenje, Savinjsko-šaleška gospodarska zbornica. Dostopno prek http://crti.si/dat/Zbornik_Razmislek_o_prihodnosti_energetike.pdf.

Črt Poglajen, Alenka Lena Klopčič,
Domen Žalac, Denis Maraž

Analiza trajnostnosti in demokratizacije slovenskega energetskega sektorja

Povzetek: Trajnostnost v ospredje postavlja nove vrednote, nov fokus in nove odnose med družbenimi akterji, pa tudi nove načine odločanja, ki iz tega izhajajo. Če želimo razumeti, kakšna bi morala biti slovenska energetska arena, da bi se zanjo lahko reklo, da je trajnostna, moramo najprej razumeti vrednote, fokuse in odnose med družbenimi akterji, ki znotraj nje delujejo danes, pa tudi težave, s katerimi se energetskega sektorja srečuje. Razumevanje ekonomskega in tehničnega dela problema, ki mu država v tem trenutku posveča daleč največ časa in energije, ne more zajeti razumevanja političnih temeljev energetike kot sektorja. Politični temelji pa so za uspešno ekološko tranzicijo ključni. Zato se bomo v prispevku osredinili na delovanje institucij, v katerih se oblikuje slovenska energetska politika, in na osnovne odločevalske procese. S tem bomo postavili pomemben temelj za nadaljnjo študijo izbranega področja.

Ključni pojmi: trajnostnost, energetskega sektorja, energetska arena, participacija, država, javnost, deliberativna demokracija, legalna demokracija, Slovenija, EU.

Uvod

Trajnostnost je zaradi podnebnih sprememb ob koncu 20. stoletja postala ključno razvojno načelo, energetika pa ena od osrednjih točk javnega interesa. Gre namreč za področje, brez katerega si učinkovitega sociotehničnega razvoja ne moremo predstavljati, sočasno pa sodi med največje onesnaževalce okolja. Če ne bomo ustavili izpustov toplogrednih plinov, ki jih povzročata proizvodnja in potrošnja energije, bo namreč temperatura v prihodnjih sedemdesetih letih zrasla za od 1,4 do 5,8 stopinje Celzija (glede na leto 1990), to pa bo imelo izrazite posledice tako na dvigovanje gladine oceanov kot tudi na izsuševanje velikega dela kopna. Zaradi tega je energetska politika čedalje bolj povezana z okoljsko politiko, posledično pa se nanjo vežejo tudi podobne zahteve po demokratizaciji odločanja, kot je to praksa v okoljevarstvu.

Ena od temeljnih zahtev trajnostnosti je, »da prebivalci in skupnosti sodelujejo v razvoju čiste energije – in sicer od tega, da so solastniki obnovljivih virov energije, do tega, da so del nadzora distribucijskih procesov na lokalni ravni in odločanja o tem, kako investirati v razvoj energetske infrastrukture« (Welton, 2018, 583).

V prispevku nas bo zanimalo predvsem to, kako je v Republiki Sloveniji postopek vpeljevanja trajnostnosti vplival na strukturo institucij in na potek sprejemanja energetske politike. Teza, iz katere smo se po neformalnem pogovoru z akterji energetske arene odločili, da bomo izhajali, je, da slovenski energetski sektor na ravni delovanja institucij in odločanja niti ni izvedel niti ne namerava izvesti postopka demokratizacije. Osredinil se je na razmislek o tehničnih rešitvah, pri tem pa ni razmisleka o obsežnejšem vključevanju javnosti v procese odločanja, kaj šele, da bi pripravil konkretne predloge o tem, kako participacijo razširiti.

Preden opredelimo temeljne pojme, ki smo jih vključili v tezo, je pomembno, da razčlenimo modela legalne in deliberativne demokracije oziroma temeljni različici razumevanja odnosa med državo, državljanom in razvojnim momentom družbe. Poleg tega pa še ekološko modernizacijo kot tisti okoljski diskurz, ki ima v evropski politiki trenutno največjo težo. Na ta način bomo po

analizi slovenskega energetskega sektorja in slovenske energetske arene lažje razumeli širši politološki kontekst ugotovitev.

Modeli demokracije in delovanje političnih institucij

Če želimo razumeti logiko delovanja političnih institucij in procesov odločanja znotraj slovenskega energetskega sektorja, je pomembno, da pred praktičnim delom raziskave na kratko pojasnimo teoretske osnove demokratičnih sistemov. David Held, eden največjih svetovnih teoretikov demokracije, je izpostavil, da je specifik delovanja države, odnosa med državo in javnostjo ter reševanja konfliktov med akterji z zelo različnimi pogledi, prepričanji in interesi mogoče vsebinsko pojasniti z modeli demokracije. Ob primerjavi temeljnih vzorcev odnosov in odločanja je oblikoval 13 modelov demokracije, se pravi 13 različnih tipov demokratičnega vladanja s 13 različnimi organizacijskimi, relacijskimi in filozofskimi temelji in 13 različnimi razumevanji prioritet.

Izhajajoč iz temeljev, ki jih je s svojim delom postavil Held, bi modela legalne in deliberativne demokracije lahko označili kot trenutno prevladujoča. Model legalne demokracije gradi na zapuščini starejšega »modela protektivne demokracije« in »modela elitistično kompetitivne demokracije«, model deliberativne demokracije pa na zapuščini pluralizma in »modela participativne demokracije« (glej: Held, 2007, 13). S tem do razlik prihaja tako na ravni razumevanja optimalne oblike in vloge države kot na ravni razumevanja odnosa med državo in državljanom ter institucijami.

Model legalne demokracije zagovarja načela *laissez faire* oziroma minimalne države, model deliberativne demokracije pa model močne države. Pod vplivom teoretikov, kot sta Fukuyama in Nozick, je znotraj modela legalne demokracije trg razumljen kot ključno področje družbenega in osnovna mera za oceno uspešnosti razvoja, kot temeljni cilj politike pa je bilo spoznano sprejemanje odločitev, ki so potrebne za delovanje trga. Kot temelje za uspešno demokratizacijo odločanja bi po tem razumevanju lahko opredelili: jasno ločitev izvršilne, zakonodajne in pravosod-

ne veje oblasti, vladavino prava in minimalni intervencionalizem države (Held, 2007, 218). V konceptu deliberativne demokracije je – namesto tega – kot ključni cilj učinkovitega delovanja države prepoznano aktivno vključevanje skupnosti v oblikovanje rešitev, ki se na skupnost nanašajo. Država tako ni prepoznana zgolj kot akter, ki zagotavlja red in sprejema odločitve, ampak tudi kot akter, odgovoren za polno vključevanje vseh delov družbe v proces odločanja o zadevah, ki bodo zadele vse. Pri tem pa ima ključno vlogo tako znotraj soočanja mnenj kot znotraj oblikovanja rešitev. Se pravi vloga tistega, ki upravlja družbeni diskurz, podaja skupna pravila, odreja teme in skrbi za to, da so na voljo vsa potrebna znanja in informacije, ki so za diskurz pomembne.

Pri razumevanju sposobnosti in kapacitet državljana za sodelovanje pri oblikovanju kompleksnih družbenih odločitev legalna demokracija temelji predvsem na izhodišču, ki ga je v razumevanju družbe zagovarjal Max Weber. Trdil je, da je parlamentarna demokracija edini ustrezen temelj za obrambo liberalne kulture, parlament pa edini prostor za razvoj sistematične in utemeljene politične diskusije, a je izpostavljal, da so poslanci lahko le tisti posamezniki, ki imajo sočasno potrebne kapacitete za predstavljanje ljudi, čas in jasno izraženo željo po sistematičnem sodelovanju pri sprejemanju politike. Takih posameznikov pa je, kot je poudaril, sorazmerno malo (Weber, 1972, 34). Dano prepričanje je v 20. stoletju nadgradil Schumpeter, ki je negativen odnos do državljanov stopnjeval in trdil, da je volilno telo po svoji naravi šibko in da so intelektualne in politične sposobnosti povprečnega državljana nizke. Zato demokracija po njegovem prepričanju ne pomeni in ne more pomeniti sistema, v katerem bi lahko ljudje vladali v kakršnem koli pomenu besede »ljudje« in kakršnem koli pomenu besede »vladali«. »Demokracija tako pomeni le, da imajo ljudje možnost potrditve ali zavrnitve človeka, ki jim bo vladal« (Schumpeter 1976, 235). Odgovornost politike pa je, da vlada. Razumevanje odnosa med državo in državljanom, ki ga zagovarja model deliberativne demokracije, je radikalno drugačen od pravkar opisanega. Poudarja, da je državljan za sprejemanje odločitev v sferi javnega enako kvalificiran kot za sprejemanje odločitev v

sferi zasebnega. Da pa bi se lahko aktivno vključil v odločanje, je potrebno poskrbeti za ustrezno informiranost, diskurz in vključujoč način odločanja. Kot poudarja Offe, je v demokratičnem sistemu ključno prav soočanje mnenj v urejenem, vodenem in aktivnem diskurzu (Offe v Held 2007, 243). In prepričanje, da posameznikovi pogledi na svet niso nespremenljivi. Da jih, če so soočeni z dobro argumentiranimi stališči, lahko tudi spremeni. Pri čemer pa je potrebno, da razume poglede in stališča drugih. In da se seznani z izzivi skupnosti, strokovno pripravljenimi podatki in mogočimi alternativami (Fishkin, 1991, 144). Zagovorniki obeh demokratičnih modelov zagovarjajo obstoječe temelje parlamentarizma, do razlik pa prihaja pri razmisleku o transformaciji oblikovanja odločitev. Izhajajoč iz osnovne logike, ki smo jo opisali, je po modelu legalne demokracije obstoječa institucionalna struktura povsem primerna, posamezna orodja participacije pa služijo zgolj kot nadzor oziroma dopolnilo; model deliberativne demokracije pa diskurzivne arene razume kot prvi pogoj nadgradnje obstoječih modelov odločanja. Po Fishkinovi analizi političnega odločanja je za nadgradnjo obstoječih sistemov potrebno najprej izbrati ustrezen okvir za delovanje deliberativnega diskurza, po tem pa še način izbire državljanov, podjetij, strok in nevladnih organizacij, ki bodo vključene v oblikovanje posamezne politike (Ackerman in Fishkin v Held, 2007, 259).

Razlike med tem, kako prevladujoča modela demokracije razumeta vlogo države, kapacitete državljana ter odnos med državo in državljanom, si je pomembno zapomniti, ker pojasnjujejo okvir, znotraj katerega delujejo tako okoljski diskurzi kot tudi sama razumevanja trajnostnosti.

Ekološka modernizacija

Teorija ekološke modernizacije sodi med najsodobnejše teoretske pristope, ki osmišljajo odnos med razvojem, naravo in družbo. Izhaja iz prepričanja, da se gospodarska rast in zaščita okolja ne izključujeta. Da lahko družba nadaljuje svoj razvoj, če radikalno preoblikuje tako proizvodnjo kot tudi potrošnjo. Osrednja pripo-

vedna linija oziroma načelo, v skladu s katerim naj bi se družba razvijala, je prepričanje, da je ekonomijo treba narediti okolju prijazno oziroma, gledano s strani ekonomije, da se preprečevanje onesnaževanja okolja izplača. Onesnaževanje je namreč razumljeno kot znak neučinkovitosti, slabega izkoriščanja virov in nezadostnega vodenja proizvodnih procesov. Stroški, ki jih bo zaradi onesnaževanja družba morala v prihodnje plačati, bodo, kot opozarjajo zagovorniki ekološke modernizacije, večji, kot so sedaj. Kar pomeni, da je takojšnje ukrepanje upravičeno ne le okoljsko in politično, temveč tudi ekonomsko. Znotraj stroke je potrebno dolgoročno načrtovanje razvoja, ki bo na novo osmisli tako koncept rasti kot tudi koncept delovanja družbe (Dryzek, 2018, 201).

V primerjavi s starejšimi okoljskimi diskurzi, ki kot pomembnega akterja navajajo državo oziroma gospodarstvo, kot podpornega pa po večini stroko in v določeni meri gospodarstvo, ekološka modernizacija zahteva široke diskurzivne arene, sestavljene iz štirih glavnih tipov akterjev – države oziroma pristojnih institucij, gospodarstva, stroke in nevladnih organizacij (oziroma civilne družbe).

Država ima znotraj ekološke modernizacije vlogo moderatorja oziroma akterja, ki mora zagotavljati uravnoteženost, celovitost in dinamičnost diskusije in je pod nadzorom demokratičnih institucij, vsi drugi akterji pa so enakopravni. Pomembno je, da se odločitve dejansko sprejemajo na demokratičen način. Kar bi na primeru sprejemanja politik znotraj slovenske energetske arene pomenilo, da so o alternativah, o katerih odloča vlada, člani aren kontinuirano in poglobljeno obveščeni in da imajo pravico sodelovati pri oblikovanju odločitev od začetne do sklepne faze, v kateri vlada sprejme določeno politiko oziroma predlog posameznega zakona posreduje Državnemu zboru. V skladu z načeli ekološke modernizacije mora biti cilj političnih aren dvojen: v oblikovanje odločitev je treba vključiti vse pomembne akterje, javnost jasno in razumljivo informirati tako o možnih alternativah politik oziroma zakonov kot tudi o razlogih za izbiro končno sprejete politike oziroma sprejetega zakona (Smith, 2003, 80).

Politične arene bi morale biti vezane na posamezen sektor, ne na pripravo konkretnega zakona ali sektorske politike, kot je to praksa danes. Njihovo delo bi moralo biti usmerjeno k odločevalcem in javnosti. Pri komunikaciji navzven bi politične arene morale ponuditi večplasten pogled na posamezne zakonske ali politične predloge, v komunikaciji navznoter pa bi politične arene morale zagotavljati pravico do okoljske obveščenosti, informiranosti o vseh posegih, ki pomenijo tveganje za okolje, sodelovanja pri izdelavi okoljskih standardov, strokovne interpretacije okoljskih tveganj in okoljske odgovornosti vlade (Eckersley, 2004).

V primerjavi z zelenim radikalizmom ekološka modernizacija radikalne rekonstrukcije demokratičnega sistema ne zahteva, zahteva pa posodobljenje institucij predstaviške +demokracije. Predvsem predstavnikov izvršilne veje oblasti. Institucije morajo oblikovati stalne politične arene znotraj vseh resorjev, in tako postati precej bolj reflektivne (Dryzek, 2018, 205). To pomeni, da v skladu z zahtevami ekološke modernizacije ni dovolj, da na podlagi lastne presoje sprejmejo neko odločitev in o tem obvestijo javnost, ampak da poglede različnih javnosti upoštevajo skozi celotno pripravo določene politike – se pravi od zbiranja uvodnih mnenj do priprave končnega predloga. Kar pomeni, da morajo upoštevati temeljna načela deliberacije oziroma koncepta deliberativne demokracije.

Oprelitev nosilnih pojmov

Da bi se v tretjem poglavju lahko lotili praktičnega proučevanja trajnostnosti znotraj slovenskega energetskega sektorja in tako na osnovno raziskovalno vprašanje odgovorili karseda jasno, je pomembno, da pred tem razčlenimo trajnostnost kot osnovno razvojno načelo in demokratizacijo kot osnovni princip trajnostnega delovanja institucij, pred tem pa še energetskega sektorja kot proučevano področje in energetskega sektora kot tisti del energetskega sektorja, v katerem se srečujejo predstavniki države, gospodarstva, stroke in različnih javnosti.

Energetski sektor

Slovar slovenskega knjižnega jezika »sektor« opredeljuje kot »področje« oziroma »panogo«, izhajajoč iz klasifikacije, ki je opredeljena v Globalnem industrijskem standardu, pa »energetski sektor predstavlja kompleksno omrežje, sestavljeno iz medsebojno povezanih podjetij, ki skrbijo za proizvodnjo energije in oskrbo z njo« (GICS – energy sector clasification). Združeni narodi so področje znotraj Agende 2030 postavili v enega od 17 temeljnih ciljev trajnostnega razvoja, Evropska unija pa je na tem področju naredila še korak dlje, ko je energetska tranzicijo znotraj evropskega zelenega dogovora kot ključno povezala z večino od osmih temeljnih razvojnih ciljev, ki so bili sprejeti, da bi zmanjšali količino izpusta toplogrednih plinov (Machin, 2019, 208). Med nosilne prioritete je dokument namreč sistematično vključil tako proizvodnjo energije (oskrba s čisto in varno energijo po dostopnih cenah) kot tudi potrošnjo energije (zavezanost industrije k čistemu in krožnemu gospodarstvu, gradnja in prenova z učinkovito uporabo energije in virov, pospeševanje prehoda na trajnostno in pametno mobilnost).

Če opredelitev globalnega industrijskega standarda prenese-mo v slovenski prostor, energetski sektor zajema organizacije, kot so Sistemski operator omrežja – ELES, Operator trga z energijo – Borzen, Sistemski operator distribucijskega omrežja z električno energijo – SODO, Energetska borza BSP ter posamezna podjetja, ki se ukvarjajo s proizvodnjo in distribucijo energije. Za celovito razumevanje področja pa je pri orisu energetskega sektorja k tej opredelitvi vsekakor potrebno dodati še ključne institucije, ki oblikujejo energetske politike, nadzirajo njihovo izvajanje in skrbijo za celovito delovanje področja. To so: Ministrstvo za infrastrukturo (MZI), Ministrstvo za okolje in prostor (MOP), Vlada in Državni zbor (Odbor za infrastrukturo, okolje in prostor). Pri nadzoru izvajanja politik je v ta sklop potrebno vključiti še Agencijo za energijo kot samostojni organ, ki naj bi odločevalce povezal z javnostmi, t. i. energetska areno. Med institucije, ki so najslabše urejene in so zaradi tega najpogostejše kritizirane, bi lahko umestili energetska areno.

Energetska arena

Energetska arena je ena temeljnih diskurzivnih aren, diskurzivne arene pa so prostori političnega delovanja, v katerih se oblikuje, implementira in nadzira rešitve posameznih političnih problemov (Tkalec, 2016, 81). Kot samo ime pove, so diskurzivne arene prostor, znotraj katerega se soočijo pogledi različnih akterjev, njihov cilj pa je pomoč odločevalcem, da bi čim bolje razumeli in obravnavali kompleksnost posameznih političnih problemov (Kitschelt v Lukšič, 2002, 1023-1024). Ob zahtevah, ki jih pred družbo postavlja trajnostnost, je energetska arena ena od najpomembnejših diskurzivnih aren, za naš razmislek pa je pomembna, ker edina omogoča neposredno sodelovanje nedržavnih akterjev, kot so podjetja, ki se ukvarjajo s proizvodnjo, dobavo in distribucijo energije, podjetja, ki predstavljajo velike potrošnike energije, raziskovalne institucije, člani stroke, nevladnih organizacij, lokalnih skupnosti in občje javnosti, z državnimi akterji (Dryzek, 2018, 201).

Delovanje in struktura energetske arene sta odvisna od modela demokracije, ki ga posamezna družba zagovarja. Diskurzivne arene so lahko institucionalizirane in natančno vodene, lahko pa so tudi odprte, nestrukturirane in v celoti prepuščene moči posameznih akterjev. Lahko so razumljene kot legitimacijski instrument, lahko so razumljene kot tisti del procesa, v katerem se na predloge lahko odzove javnost, lahko pa so razumljene tudi kot temeljni del odločanja. V primerjavi z modelom legalne demokracije, ki areno razume kot široko in povezujočo zgolj v nekaterih fazah sprejemanja politik, razume deliberativna demokracija enakomerno povezovanje akterjev kot temeljno načelo celotnega procesa. Veliko pozorneje opredeljuje tako pravila diskurza kot potrebne postopke in soočenja mnenj (Goold in Diebel, 2012, 3). Tovrstne deliberativne energetske arene v Evropi niso prevladujoče, obstajajo pa že na Danskem, Norveškem in v Nemčiji. Lieb pravi, da bi morale diskurzivne arene v prihodnje postati četrta veja oblasti oziroma vzvod, prek katerega imajo državljani pravico sodelovati pri oblikovanju zakonov, ki jih zadevajo in ki jih morajo spoštovati znotraj vseh sektorjev (Dryzek, 2010, 31).

Trajnostnost

Za učinkovito uvedbo trajnostnosti je po Vogtu potrebno narediti preboj na ravni ekologije, politike, demokracije kulture bivanja in osnovnega razumevanja sveta. Če bi na tej točki dodali še prispevek zagovornikov sociotehničnih prehodov, bi v analizo trajnostnosti morali dodati še vpliv tehnološkega napredka (Hofman, 2005, 73); za preverjanje naše teze pa je pomembneje, da trajnostnost opredelimo predvsem na politični, se pravi družbeni ravni.

Komisija o okolju in razvoju je pod vodstvom norveške premierke Gro Harlem Brundtland trajnostnost opredelila kot temeljno razvojno načelo oziroma kot: »razvoj, ki zadošča potrebam sedanjosti, ne da bi ob tem ogrožal sposobnosti prihodnjih generacij, da bi storile isto« (Our Common Future, 1987). Medvladni panel za podnebne spremembe je pojem leta 2007 operacionaliziral in ga opredelil kot »odgovornost države, da vodi usklajevanje razvoja družbe, da zagotavlja možnost participacije širokega kroga deležnikov, spodbuja raziskave in razvoj, se osredotoča na ukrepe, ki so jasni in uresničljivi, ter integrira ekonomske, socialne in okoljske cilje« (Meadowcraft, 2009, 325). To razumevanje je sprejela tudi Evropska komisija, ki je leta 2019 v Evropskem zelenem dogovoru poudarila, da bo zasledovanje trajnostnostnih ciljev zahtevalo »obsežne javne naložbe in okrepljena prizadevanja, da se zasebni kapital usmeri v podnebne in okoljske ukrepe« (EZD, 2019, 2), da pa so razvojne politike lahko uspešne le, »če ima javnost možnost dejavno sodelovati pri njihovem oblikovanju« (EZD, 2019, 2). Demokratizacija postopkov odločanja je tako eno temeljnih izhodišč za razvoj trajnostnosti, demokratizacija energetike pa eden izmed ključnih temeljev energetske transformacije.

Na tem mestu lahko torej poudarimo, da bi država za doseganje trajnostnosti morala biti nesporni vodja energetskega sektorja, ki obveščanje javnosti izvaja na kontinuiran, razumljiv in pregleden način, v odločanje in vključujoč diskurz pa vključuje predstavnike stroke, gospodarstva, civilne družbe in javnosti (Welton, 2018, 585).

Analiza slovenskega energetskega sektorja in slovenske energetske arene

Delovanje in trajnostnost slovenskega energetskega sektorja lahko proučujemo z dveh strani. Pod drobnogled lahko vzamemo zakonodajo, ki področje ureja, ali pa akterje, ki v areni sodelujejo in imajo izkušnjo s tem, kako zakonodaja deluje v praksi. Da bi prišli do celovite presoje tega, v kolikšni meri energetski sektor na ravni delovanja institucij in sprejemanja odločitev sledi temeljnim zahtevam trajnostnosti, se bomo posvetili obema stranema analize. V prvem, drugem in tretjem delu bomo analizirali izbrane zakone, ki urejajo delo znotraj energetskega sektorja, v četrtem delu pa bomo dodali polstrukturirane intervjuje z akterji energetske arene in na ta način proučili delovanje zakonov še s praktične ravni.

Temeljna načela slovenskega energetskega sektorja

Načela so opredeljena v uvodnih delih energetskih zakonov. Predstavljajo prioritete in odnos, ki ga imajo odločevalci do obravnavanih tem in akterjev, s katerimi se srečujejo. Za naš razmislek so pomembna, ker postavljajo temeljni okvir tako za odnose znotraj energetskega sektorja kot za odnose znotraj energetske arene.

Analizirali bomo Energetski zakon, Zakon o varovanju okolja in Zakon o urejanju prostora, na postopkovni ravni pa bomo proučili tudi Resolucijo o normativni dejavnosti, ki opredeljuje pripravo zakonskega predloga do obravnave v Državnem zboru in Pravilnik Državnega zbora, ki opredeljuje obravnavo zakonskega predloga, potem ko predlog Državni zbor prevzame. Omenili bomo še Zakon o energetski politiki, ki je v tem trenutku še v postopku priprave, bo pa vsekakor vplival na principe delovanja znotraj energetskega sektorja.

Energetski zakon (EZ-1) med 13 nosilnih načel, ki vodijo uravnavanje in razvoj energetskega sektorja, umešča »načelo enakega obravnavanja« (10. člen), »načelo javnosti« (12. člen) in »načelo okoljske trajnosti« (19. člen), posredno pa v ta sklop prišteva še

»načelo celovitosti« (14. člen) in »načelo spodbujanja« (15. člen). Načelo enakega obravnavanja pred odločevalce postavlja zahtevo, da postopki, ki so povezani z gradnjo zmogljivosti, z oskrbo z energijo ali rabo energije, enakopravno obravnavajo vse udeležence v postopku. Načelo javnosti zajema zavezo, da je javnost vključena v postopke sprejemanja politik, strategij, programov in načrtov, ki se nanašajo na oskrbo in rabo energije, ter da je javnost vključena v postopke izdajanja splošnih pravnih aktov, ki se nanašajo na rabo energije. Načelo okoljske trajnosti pravi, da morajo državni organi pri sprejemanju politik, strategij, programov, načrtov, splošnih in konkretnih pravnih aktov ter izvedbi ukrepov upoštevati okoljska bremena v celotnem življenjskem ciklu. Načelo celovitosti sicer navaja, da morajo država in lokalne skupnosti upoštevati vplive na doseganje ciljev s področja energijske učinkovitosti, obnovljivih virov in okoljske sprejemljivosti, ne navaja pa, ali in kako pri nadzoru tega vključiti nevladne organizacije in druge javnosti. Načelo spodbujanja še najjasneje opredeljuje prioritete države pri angažiranju javnosti, ker v treh točkah opredeli dolžnost države in lokalnih skupnosti pri zagotavljanju energetske učinkovitosti, uporabi okolju prijaznejših naprav, tehnologij in opreme ter pri informiranju, ozaveščanju in izobraževanju. Obvez po spodbujanju večje participativnosti javnosti pa ni.

Zakon o varovanju okolja (ZVO1) »načelo trajnostnega razvoja« (4. člen) med 13 načeli postavlja na prvo mesto, na vključevanje in participativnost javnosti pa se nanašajo še: »načelo sodelovanja« (6. člen), »načelo spodbujanja« (12. člen) in »načelo javnosti« (13. člen). K načelom, ki jih opredeljuje tudi Energetski zakon in so za našo diskusijo pomembna, dodaja še »načelo varstva pravic« (14. člen) in »načelo dopustnosti posegov v okolje« (15. člen). Vsebina prvih štirih načel je podobna kot pri Energetskem zakonu, treba pa je poudariti, da je v načelu spodbujanja energija navedena kot posebno pomembna kategorija varovanja okolja. V opredelitvi načela varovanja pravic pa je navedeno, da lahko državljanke ali državljani oziroma združenja ali organizacije pred sodiščem zahtevajo zaustavitev posega v okolje, če presodijo, da poseg povzroča čezmerno obremenjevanje. Za zaščito javnosti

je tu posebej opredeljen varuh človekovih pravic. V opredelitvi načela dopustnosti posega v okolje pa je jasno opredeljeno, da so posegi dopustni le, če ne povzročajo čezmernih obremenitev.

Zakon o urejanju prostora (ZUreP-3) – podobno kot Zakon o varovanju okolja – trajnostnost med sedmimi načeli postavlja na prvo mesto. Ob »načelu trajnostnega prostorskega razvoja« (6. člen) pa sta za naš razmislek pomembni predvsem načeli »sodelovanja javnosti« (11. člen) in »usklajevanja interesov« (9. člen). Načelo sodelovanja javnosti zajema zavezo, da je javnost vključena v postopke sprejemanja politik, strategij, programov in načrtov, ki se nanašajo na urejanje prostora, ter da je javnost vključena v postopke izdajanja splošnih pravnih aktov, ki se nanašajo na rabo energije. Načelo usklajevanja interesov pa zajema obvezo, da morajo tisti, ki izvajajo naloge urejanja prostora, upoštevati javni in zasebni interes ter da mora usklajevanje interesov potekati z odgovornim sodelovanjem med udeleženci.

Zakon o energetske politiki (ZeP) bistvenih novosti na področju vključevanja in participacije javnosti ne predvideva. Med temeljnimi načeli, ki urejajo energetske politiko, dosledno sledi tistim, ki jih je opredelil že sam Energetski zakon.

Resolucija o normativni dejavnosti (ReNDej) in Poslovnik državnega zbora (PoDZ-1) pa načela obravnavata na drug način od opisanih zakonov. Načela participacije ne obravnavata, podobno kot ne obravnavata načela vključevanja javnosti.

Delovanje slovenskega energetskega sektorja

Zakonodaja postopek sprejemanja politik oziroma ukrepov deli na tri faze oziroma 12 korakov. Če analizo prenesemo na energetske raven, lahko vidimo, da na Ministrstvu za infrastrukturo najprej pripravijo analizo stanja, se odločijo za sprejetje konkretnega predpisa, pripravijo delovno gradivo, izvedejo javno razpravo in predlog medresorsko uskladijo. Tako usklajeno gradivo posredujejo na Vlado, kjer predlog obravnavajo na delovnih telesih in na seji vlade, pred oddajo Državnemu zboru pa naredijo še sklepni pregled. V Državnem zboru gre predlog zakona čez trojno obrav-

navo, pri čemer se v prvem krogu poslanci seznaniijo z zakonom, v drugem krogu izvedejo razpravo o posameznih členih, v tretjem krogu pa o predlogu glasujejo. Zadnji korak, ki ga predvideva procedura sprejemanja postopka, je (morebitna) vložitev veta.

Civilna družba in zainteresirane javnosti se lahko angažirajo le v četrtem koraku prve faze, ko jih Ministrstvo za infrastrukturo in Ministrstvo za okolje in prostor pozoveta, naj se odzovejo na pripravljeno delovno gradivo. To pomeni, da so člani javnosti vključeni zgolj v eni fazi, da so informacije, ki jih imajo na voljo, zelo omejene in da v diskusiji nimajo enakomerne možnosti sodelovanja kot tisti akterji, ki jih vlada na razpisu vključi v konzorcij.

Člani civilne družbe in javnosti lahko svoje mnenje podajo tudi v prvem koraku tretje faze, ko predlog obravnavajo v Državnem zboru. To je zgolj možnost. Do njihovega angažiranja namreč pride samo, če se Odbor za infrastrukturo, okolje in prostor odloči, da potrebuje bodisi dodatno mnenje bodisi javni posvet na temo, ki jo obravnava. Ni pa to na noben način nujno, niti o tem ne more odločati nihče drug kot člani Državnega zbora.

Delovanje slovenske energetske arene

Po pregledu zakonodaje in pogovoru s ključnimi akterji lahko ocenimo, da energetska arena v Republiki Sloveniji ni jasno opredeljena. Energetski zakon, Zakon o varovanju okolja, Zakon o urejanju prostora in predlog Zakona o energetske politiki pojma sploh ne omenjajo. Akterje, ki lahko ali ki morajo sodelovati pri sprejemanju energetske politike, omenjeni zakoni sicer opredeljujejo, ne opredeljujejo pa ne obsega potrebne participacije ne tega, kako se posamezni akterji v delovanje energetske arene vključujejo. Poleg tega ministrstvo nima ne vodil za to, koga v energetske arene vključiti, ne kadrov, ki bi bili sposobni voditi deliberacijo (v pomenu, ki smo ga opredelili), ne sredstev za to, da bi na ustrezen način obveščali javnost in jo tako dejansko vključili v oblikovanje politik. V diskusijo so na vsebinski ravni aktivneje vključeni predvsem tisti akterji, za katere ministrstvo presodi, da imajo primerne strokovne, gospodarske ali okoljske interese.

Drug korak, v katerem se javnost lahko pridruži diskusiji o predlogu zakona, je umeščanje v prostor, ki prav tako obsega več koordinacij in soočenj z javnostjo. So pa te koordinacije po naravi in delovanju sorodne koordinacijam na ravni vsebinskega usklajevanja. To pomeni, da je javnost v proces odločanja pripuščena zgolj na eni ravni in da se do njenih predlogov država lahko opredeli ali pa tudi ne. Pri oblikovanju osnutka akta, ki se nanaša na energetske področje, so vključeni predstavniki konzorcija, ki ga oblikuje Ministrstvo za infrastrukturo, v oblikovanje končnega predloga zakona so prav tako vključeni člani zaprte skupine, predlog zakona po tem obravnava Odbor za infrastrukturo, okolje in prostor, sprejme pa ga Državni zbor. Na primeru NEPN-a predstavniki Ministrstva za infrastrukturo pojasnjujejo, da je javnost poklicana k odzivu na osnutke zakonov in da je za javno obravnavo na voljo 30 dni.

Pogledi akterjev slovenske energetske arene

V intervjujih z akterji slovenske energetske arene smo najprej odprli vprašanje »gatekeeperja« oziroma tistega akterja, ki znotraj energetske arene vključuje in izključuje akterje, pa tudi teme, o katerih se bo razpravljalo. Predstavniki države so poudarili, da je gatekeeperje po njihovi presoji mogoče ločiti v dve skupini. V prvi, pomembnejši skupini so ministrstva oziroma direktorati, ki se znotraj ministrstev ukvarjajo z elektroenergetskim sektorjem, v drugi skupini pa stanovska združenja in mediji – tisti akterji, ki lahko izpostavljajo posamezne teme v javnosti in jim dajejo težo. Pogledi gospodarstva so bili pri opredelitvi gatekeeperja različni. Nekateri sogovorniki so poudarili, da so znotraj elektroenergetske arene to domenski strokovnjaki, drugi, da so to ministrstva, spet tretji, da so gatekeeperji predstavniki močnih energetskih podjetij, ki imajo pred sabo povsem jasen interes. So pa vsi sogovorniki soglašali v prepričanju, da je država tista, ki mora ustvariti komunikacijsko platformo in poskrbeti za to, da ne prihaja do omejevanja diskurza (do česar – po njihovem prepričanju – lahko pride hitro, če gatekeeper oziroma moderator v svoji vlogi ni suveren).

Vprašanju gatekeeperja so se znotraj stroke posvetili trije od petih sogovornikov. Predstavnica biotehnologije je izpostavila, da so v vlogi najpomembnejših gatekeeperjev dejansko direktorji energetskih podjetij in da imajo oni moč izključevanja akterjev iz arene ter da imajo ministrstva predvsem administrativno vlogo. Strokovnjak s področja elektrotehnike je dejal, da je znotraj elektroenergetske arene več področij in zavoljo tega tudi več gatekeeperjev. Strokovnjak s področja politologije pa je izpostavil, da to področje ni povsem jasno. Da se zdi, da je gatekeeper sicer ministristvo, da pa je povsem mogoče, da imajo pri posameznih vsebinskih vprašanjih to vlogo tudi posamezni področni strokovnjaki. Predstavniki nevladne organizacije gatekeeperja ni opredelil.

Ob razmisleku o razmerjih moči med akterji znotraj energetske arene nas je zanimalo, kdo je po mnenju sogovornikov znotraj energetske arene najmočnejši oziroma ključni akter in kdo bo to po njihovem mnenju postal v prihodnje. Predstavniki države so dejali, da so trenutno najmočnejši proizvajalci energije in distribucijska podjetja. Izpostavili so Holding Slovenske elektrarne (HSE) in GEN energijo ter sistemska operaterja prenosnega omrežja (Eles in Plinovode). Med pomembnimi akterji so omenili še manjše disperzirane vire obnovljive energije, pa tudi stanovska združenja, kot je Energetska zbornica Slovenije, in medije, ki ustvarjajo vpliv na javno mnenje.

Predstavniki gospodarstva na vprašanje, kdo je ključni akter znotraj energetske arene, niso dali enotnega odgovora. Njihovi pogledi so se med seboj razlikovali tako po skupini kot po številu akterjev, ki naj bi bili ključni. Nekateri sogovorniki so med ključne akterje uvrščali konkretne institucije oziroma gospodarske subjekte, drugi pa so v to skupino umestili zbir različnih akterjev. Nekateri so prednost dali podjetjem, drugi državi, spet tretji potrošnikom. Konkretni odgovori na uvodno, odprto vprašanje, kdo so po njihovem ključni akterji, so bili: »Ključni akterji so nosilci vodilnih funkcij pri podjetjih, ki sestavljajo elektroenergetsko areno«; »Ključni akter je regulator oziroma Agencija za energijo«; »Ključni akterji so operaterji sistema omrežja in trga« (SODO in Borzen); »Ključni akterji so veliki in mali odjemalci« (proizvodna podjetja in gospodinjstva). Med odgovori pa

je bil tudi odgovor, da so ključni akterji najmočnejši člani elektroenergetske arene skupaj (se pravi tako proizvajalci energije, distributerji, regulatorji in operaterji trga).

Na vprašanje, kako se bo pomen akterjev znotraj energetske arene spreminjal v prihodnje, so predstavniki države poudarili, da je to odvisno predvsem od distribucijskih in proizvodnih družb. Se pravi od tega, kako se bodo distribucijske in proizvodne družbe v prihodnje prestrukturirale. Prihoda »popolnoma novih« akterjev pa zaradi visoke strukturiranosti slovenske elektroenergetike ne predvidevajo, tako da bosta prevladujočo vlogo tudi v bodoče po njihovi oceni ohranila oba energetska stebra (HSE in GEN). Večina sogovornikov s področja gospodarstva pa je na vprašanje, kdo bo postal pomemben deležnik znotraj energetske arene, odgovorila, da bo to javnost. V prihodnje bo, kot so poudarili, z njo potreben bolj neposreden in predvsem bolj strukturiran dialog. Sogovorniki so poudarili, da je komunikacija akterjev elektroenergetske arene z javnostjo v tem trenutku (pri nas) problematična in da bi bilo ravno zaradi razvoja diskurza na tej ravni potrebno k sodelovanju v večji meri povabiti tudi strokovnjake iz družboslovja. Kot izredno pomemben je bil izpostavljen tudi koncept tako imenovanega energetske ozaveščenega državljana oziroma državljana, ki je energetske opismenjen, odgovoren in se zanima za razvoj energetskega sektorja.

Pogledi stroke na to, kdo je znotraj elektroenergetske arene ključni akter, so bili različni, so pa bolj usklajeni, kot so bili usklajeni pogledi gospodarstva. Tako sogovornik s področja politologije kot tudi sogovornik s področja energetike sta poudarila, da je ključne akterje mogoče razdeliti v tri skupine: proizvajalci energije, povezani v grozde, distributerji in organizacije, ki omogočajo transferje, ter organizacije, ki zastopajo interese potrošnikov (kot primer slednje sta tu omenila Gospodarsko zbornico Slovenije). Sogovornik s področja ekonomije je kot ključne akterje navedel proizvajalce energije in organizacije, ki omogočajo transferje, sogovornica s področja biotehnologije pa je kot ključne omenila proizvajalce energije. Razmislek o novih akterjih znotraj energetske cone so vključili v kontekst ekologije in poudarili, da se bo morala arena odpreti in k odločanju pripustiti precej večje število akterjev, če bo želela pri-

pomoči k odpravi problemov, s katerimi se srečuje razvoj energetike. Predstavniki nevladnega sektorja pa zaradi lastnosti in razmerij moči v energetske areni ne pričakuje novih akterjev.

Predstavniki države so ob razmisleku o problemih znotraj energetske arene izpostavili predvsem javno percepcijo energetike. Poudarili so, da so vprašanja, ki se vežejo na elektroenergetiko, večini državljanov tuja in da jih ljudje zaradi tega odpravljajo na področje imaginarnega. Da bi to spremenili, je po njihovih besedah treba izpeljati akcijo splošnega ozaveščanja in izobraževanja, ki bodo temo ljudem približala. Predstavniki gospodarstva so kot največji problem slovenske energetske arene izpostavili neusklajenost diskurza med različnimi deležniki. Kot destruktivno so označili predvsem branjenje lastnih interesov, ne glede na interese drugih akterjev, pa tudi ponavljajočo se čustvenost pri podajanju pogledov in pomanjkljivo prilagajanje strokovnih gradiv jeziku široke javnosti, ki je poklicana k opredelitvi svojih stališč do posameznega projekta. Kot problematično so izpostavili tudi okornost institucij, ki bi morale diskurz moderirati, pa tudi pomanjkanje časa za razpravo in odziv na zakonske spremembe, s čimer predvsem nevladne organizacije in javnosti (pogosto pa tudi podjetja) izgubijo možnost polne participacije v dialogu.

Predstavniki stroke so kot problematično izpostavili predvsem pomanjkanje celostnega komunikacijskega sistema in nedomišljeno (pomanjkljivo) ozaveščanje javnosti o vprašanjih, povezanih s področjem. Ob tem po njihovem prepričanju manjka tudi neka konsistentna strateška vizija, ki bi nakazovala, kako država načrtuje razvoj elektroenergetskega sektorja v prihodnje. Zaradi tega prihaja do konfuznih, pogosto nasprotujočih si mnenj in stališč o posameznih rešitvah, pa tudi do odločitev, ki niso usklajene. Energetske agencije, ki bi morale spodbujati interes javnosti in energetske pismenosti, ostajajo – kot so izpostavili predstavniki stroke – neaktivne. Izrazili so tudi prepričanje, da je oblikovalcem politik in predstavnikom gospodarstva v interesu, da ljudje čim manj vedo. Pa tudi, da se tiste akterje, ki med ključnimi prioritetami nimajo gospodarskih ciljev, vnaprej izključi iz komunikacije. Opozarjajo tudi na močan vpliv posameznih lobijev in na to, da se posamezne odločitve znotraj

pogovora o elektroenergetiki sprejemajo brez potrebnega (interdisciplinarnega) dialoga in vključevanja javnosti. Kot izrazita problema predstavnik nevladnih organizacij vidi predvsem zelo opazno nesorazmerje moči znotraj elektroenergetske arene – in posledično sprejemanje ter izvajanje odločitev – ter zanemarjanje družbene komponente elektroenergetskega sektorja.

Vprašanja o energetske demokraciji se predstavniki države niso dotaknili, so pa opozorili, da bi pri oblikovanju politik znotraj energetike morale biti aktivnejše tako članice Evropske unije kot tudi njihovi državljani. Tudi gospodarstveniki vprašanju demokratizacije energetske arene niso namenjali neposredne pozornosti. So pa izpostavili dejstvo, da država akterje premalo spodbuja k sodelovanju in da imajo predstavniki t. i. energetske nomenklature pri vplivu na oblikovanje politik izrazito prednost, kar potrjuje domnevo, da predstavniki gospodarstva ločevanje akterjev in distinkcijo med njimi razumejo kot problematično.

Po mnenju stroke je demokratizacija eden izmed prvih pogojev uspešne ekološke modernizacije in učinkovitega prilagajanja odločevalskega procesa naraščajoči potrebi po električni energiji ter radikalnejših tehnoloških inovacijah, ki so znotraj procesa potrebne. Za povečanje robustnosti sistema, kot poudarjajo, pa je demokratizacijo treba vpeljati tako na raven javnega diskurza kot tudi na raven strokovnega diskurza; pomembno bi bilo, da bi pri razreševanju konkretnih problemov v večji meri sodelovala družboslovje in humanistika. Ob razmisleku o političnem odločanju se je med predstavniki stroke pojavil razmislek o tem, ali je bolje, da je energetska sfera v javni ali v zasebni lasti. Sogovorniki, ki gledajo s politološkega, okoljskega oziroma etičnega zornega kota, so prepričani, da je dobro, da je infrastruktura skupaj z nadzorom javna, tisti pa, ki na vprašanje gledajo z ekonomskega zornega kota, poudarjajo, da je dobro, da je na ravni operaterja država ključni akter, da pa je k investicijam treba spodbujati zasebni kapital in javno-zasebna partnerstva (predvsem na ravni trga z električno energijo). Do posameznih razlik v pogledih je prišlo predvsem pri razmisleku o tem, v kolikšni meri naj država iniciativo prepusti zasebnemu sektorju. Predstavnik nevladnih organizacij je

pri razmisleku o demokratizaciji energetskega sektorja opozoril na dejstvo, da trenutno ni ne preglednosti ne pravih predstav o sodelovanju posameznih akterjev znotraj postopka oblikovanja političnih odločitev, kar onemogoča procese v izhodišču samem. Pri nekaterih temah je oboje sicer dobro dokumentirano, pri nekaterih pa ne, pri čemer je proces sprejemanja odločitev pogostejše nejasen pri tistih odločitvah, ki se nanašajo neposredno na velika državna podjetja, v manjši meri pa, ko gre za druge teme.

Zaključek: Ali sta slovenski energetski sektor in energetska arena demokratizirani?

Po opravljeni analizi slovenskega energetskega sektorja lahko tezo, s katero smo raziskavo začeli, v celoti potrdimo. Država vztraja pri zaprtem sprejemanju energetskih politik, participacijo javnosti pa omogoča na zelo omejenem delu odločevalskega procesa. To je, kot smo nakazali uvodoma, v nasprotju s temeljnimi načeli demokratizacije in trajnostnosti.

Zakoni, ki opredeljujejo delovanje sektorja, med nosilna načela sicer umeščajo tudi načelo javnosti, načelo enakega obravnavanja, načelo spodbujanja, načelo sodelovanja, načelo okoljske trajnosti, načelo dopustnosti posega v okolje, načelo usklajevanja interesov, načelo trajnostnega prostorskega razvoja in načelo celovitosti, so pa oblikovani na način, ki tako na ravni infrastrukture znotraj energetskega sektorja kot tudi na ravni odločevalskega procesa omogoča ohranitev statusa quo in zelo podobnih praks, kot so bile v uporabi pred okoljsko krizo in razvojem koncepta trajnostnosti. Se pravi odločanja na ravni: gospodarstvo-država (v manjšem delu tudi stroka).

Do podobnega sklepa lahko pridemo tudi ob izvedbi diskurzivne analize intervjujev z akterji energetske arene. Prvi pogoj uspešnega sodelovanja gospodarstva, stroke, civilne družbe in javnosti v oblikovanju energetske politike namreč je, da so jasno komunicirana tako pravila delovanja energetske arene kot tudi odnosi znotraj nje. Da se ve, da je država gatekeeper oziroma tisti akter, ki modrira diskusijo in soočanje različnih stališč, da se ve, kdo, kje in kako

lahko sodeluje, in da obstaja skupen razmislek o tem, kateri problemi so tisti, ki jih je potrebno odpraviti najprej. Brez tega ni mogoče pričakovati, da se bosta razvila aktivna participacija in vključujoč proces odločanja. Iz odgovorov akterjev slovenske energetske arene pa je razvidno, da pravila niso ne jasna ne dobro komunicirana. Da se ne ve, ne kdo je gatekeeper ne koga je potrebno vključiti v kateri del odločevalskega procesa (Welton, 2018, 585) ter da so povsem različno razumljeni tudi problemi in prioritete sektorja.

Izhajajoč iz raziskave pravne ureditve, politične prakse in pogleda akterjev lahko torej sklenemo, da brez odločnejše politične intervence znotraj energetike demokratizacije institucionalne strukture in načina odločanja ne gre pričakovati. Energetska politika namreč, kot opozarja Jossop, ostaja na ravni subpolitičnega. To pomeni, da »so politične institucije kot anemični administratorji, ki razvoja v danem okviru niso ne načrtovale ne bile sposobne strukturirati« (Lukšič, 2001, 9), odločanje pa je dejansko predstavljeno v slabo opredeljeno in zategadelj nejasno področje, znotraj katerega se kot akterji srečujejo predvsem predstavniki gospodarstva, stroke in države, predstavniki civilne družbe in javnosti pa so umaknjeni v položaj opazovalcev. To sicer zadošča zahtevam modela legalne demokracije in starejših okoljskih diskurzov (na primer ekološkemu racionalizmu, administrativnemu racionalizmu in demokratičnemu pragmatizmu), ne pa zahtevam trajnostnosti, modela deliberativne demokracije in ekološke modernizacije, ki jih evropski zeleni dogovor postavlja kot temelje za razvoj energetike.

Dodatek o intervjujih in intervjuvancih

V pripravi prispevka smo izvedli 12 polstrukturiranih intervjujev in enega strukturiranega. Pri tem smo v razmislek vključili 4 sogovornice in 9 sogovornikov. V prvi vrsti smo bili pozorni na to, da so bili sogovorniki izbrani v skladu z osnovnimi načeli ekološke modernizacije, zato smo jih razporedili v štiri temeljne skupine: predstavniki države (1), predstavniki gospodarstva (2), predstavniki stroke (3) in predstavniki nevladnih organizacij (4). Na ravni stroke smo v razmislek vključili energetike, ekonomiste,

politologe, pravnike, biotehnike, komunikologe in filozofe. Pri diskurzivni analizi intervjujev pa smo uporabili podoben metodološki okvir, kot so ga leta 2018 uporabili Lukšič, Hočevar in Maraž. Za izhodišče smo vzeli koncept Margaret Archer, ki je segmente polisi procesa prva obravnavala vzporedno in se na ta način izognila zdrsu v strukturalizem, pa tudi v intencionalizem ali ozko začrtane dialektične pristope (Archer, 1996). Analizo smo izpeljali v štirih korakih, ki sta jih postavila Ruth Wodak in Michael Meyer (Lukšič in drugi, 2018). Po izdelavi transkriptov (data collection) smo podatke selekcionirali (data reduction), jih analizirali (data analysis) in predstavili (display).

Intervjuvani

Predstavniki države: Blaž Košorok (Ministrstvo za infrastrukturo, državni sekretar), intervju narejen februarja 2021; Tina Sršen (Ministrstvo za infrastrukturo, vodja Sektorja za pravne in mednarodne energetske zadeve), intervju narejen decembra 2021; Anton Pelko (Državni zbor, sekretar Odbora za infrastrukturo, okolje in prostor), intervju narejen decembra 2021.

Predstavniki gospodarstva: Uroš Kerin (ELES, pomočnik direktorja), intervju narejen novembra 2020; Mateja Čuk Orel (odvetniška pisarna Čuk Orel, nadzornica v Elektru Maribor), intervju narejen februarja 2021; Mojca Drevenšek (Consensus, specialistka za komunikacijo), intervju narejen februarja 2021; Vekoslav Korošec (Združenje za inženiring – GZS, predsednik), intervju narejen februarja 2021.

Predstavniki stroke: Lučka Kajfež Bogataj (Center za biometeorologijo Biotehniške fakultete, direktorica; strokovnjakinja okoljevarstvene stroke), intervju narejen februarja 2021; Andrej Lukšič (Inštitut za ekologijo, direktor; strokovnjak politološke stroke), intervju narejen februarja 2021; Igor Papič (Fakulteta za elektrotehniko, redni profesor; strokovnjak elektroenergetske stroke), intervju narejen februarja 2021; Marko Jaklič (Ekonomska fakulteta, redni profesor; strokovnjak ekonomske stroke), intervju narejen

februarja 2021; Luka Omladič (Inštitut za aplikativno etiko, raziskovalec; strokovnjak filozofije), intervju narejen februarja 2021.

Predstavniki nevladnih organizacij: Tomislav Tkalec (Focus, raziskovalec).

Literatura

- Archer, Margaret A.** (1995): *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Biedenweg, Kelly, Martha C. Monroe in Annie Oxarart** (2013): »The Importance of Teaching Ethics of Sustainability«, *International Journal of Sustainability in Higher Education* 14(1): 6–14.
- Blacksher, Erika, et al.** (2012): »What Is Public Deliberation?«, *Hastings Center Report* 42(2): 14–16.
- Bohman, James:** »The Coming of Age of Deliberative Democracy«, *The Journal of Political Philosophy*: let. 6, št. 4, 1998, str. 400–425.
- Commission on Environment, World. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future Towards Sustainable Development 2. Part II. Common Challenges Population and Human Resources 4.**
- Conard, Bruce R.** (2013): »Some Challenges to Sustainability«, *Sustainability (Switzerland)*, 5(8): str. 3368–3381.
- Dryzek, John S.** (2018): *The Politics of Earth: Environmental Discourses*, Oxford University Press, Oxford.
- Eckersley, Robyn** (2019): Zelena država, IČKZ, Ljubljana.
- Fishkin, James S.** (1991): *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*, Yale University Press, New Haven.
- Hajer, Maarten A.** (2002): *The Politics of Environmental Discourse Ecological Modernization and the Policy Process*, Clarendon Press, Oxford.
- Held, David** (2007): *The Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge.
- Hofman, Peter S.** (2005): *Innovation and institutional change*, Universiteit Twente, Enschede.
- Goold, Susan Dorr** (2012): *What Is Public Deliberation?*, The Hastings Center, New York.
- Jessop, Bob** (2014): »Repoliticising Depoliticisation: Theoretical Preliminaries on Some Responses to the American Fiscal and Eurozone Debt Crises«, *Policy and politics* 42(2): 207–223.
- Kemp, René, Jan Rotmans in Derk Loorbach** (2007): »Assessing the Dutch Energy Transition Policy: How Does It Deal with Dilemmas of Managing Transitions?«, *Journal of Environmental Policy and Planning* 9(3–4): 315–331.
- Lukšič, Andrej** (2001): »Rizične tehnologije kot izziv za premislek o odločevalskih formah«, *Teorija in praksa*, let. 38, 3/2001, str. 412–422.
- Lukšič, Andrej, in Maja Bahor** (2011): »Zelena politična teorija in državljanstvo«, *Teorija in praksa*, letnik 48, str. 1166–1183.

- Machin, Amanda** (2019): *Deliberating Bodies: Democracy, Identification, and Embodiment*, University of Witten/Herdecke.
- Meadowcroft, James** (2007): »Who Is in Charge Here? Governance for Sustainable Development in a Complex World«. *Journal of Environmental Policy and Planning* 9(3–4): 299–314.
- Orr, David A.** (2002): »Four Challenges of Sustainability«, *Conservation Biology*, let. 16, št. 6, 1457–1460.
- Ponthieu, Eric**: *The Climate Crisis, Democracy and Governance: Transition in Ten Steps: Action Points for Governments (Springerbriefs in Climate Studies)*, Springer, Bruselj.
- Schumpeter, Joseph A.** (1976): *Capitalism, Socialism and Democracy*, Allen and Unwin, London.
- Smith, Adrian** (2004): »The governance of sustainable socio-technical transitions«, *Research Policy* 34 (2005), str. 1491–1510.
- Tkalec, Tomislav** (2016): »Politološki aspekti decentralizacije proizvodnje električne energije«, doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani.
- Vogt, Markus, in Weber, Christopher** (2019): »Current Challenges to the Concept of Sustainability«, *Global Sustainability* 2, Cambridge University Press, Cambridge.
- Weber, Max** (1972): *Politics as a vocation*, Oxford University Press, New York.
- Welton, Shelly** (2018): »Grasping for Energy Democracy«, *Michigan Law Review*, let. 116, št. 4., University of South Carolina School of Law.

Spletni viri

- Energetski zakon** (2014), Uradni list RS, št. 60/19 – uradno prečiščeno besedilo, 65/20, 158/20 – ZURE, 121/21 – ZSROVE, 172/21 – ZOEE in 204/21 – ZOP, dosegljivo prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6665>; dostop 14. 2. 2022.
- Evropski zeleni dogovor** (2019), Evropska komisija, 52019DC0640 - EN - EUR-Lex, dosegljivo prek: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=celex:52019DC0640>; dostop 11. 2. 2022.
- Global Industry Standard Classification**, dosegljivo prek: [fd3a7bc2-c733-4308-8b27-9880dd0a766f](https://www.msci.com/) (msci.com); dostop 14. 2. 2022.
- Predlog Zakona o energetski politiki** (2021), Ministrstvo za infrastrukturo, dostopno prek: <https://e-uprava.gov.si/drzava-in-druzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=13051>; dostop 14. 2. 2022.
- Resolucija o normativni dejavnosti** (2009), Uradni list RS, št. 92/07 – uradno prečiščeno besedilo, dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5516>; dostop 11. 2. 2022.
- Zakon o urejanju prostora** (2017), Uradni list RS, št. 61/17, 199/21 – ZUREP-3 in 20/22 – odl. US, dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7341>; dostop 15. 2. 2022.
- Zakon o varstvu okolja** (2004), Uradni list RS, št. 39/06 – uradno prečiščeno besedilo, dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1545>; dostop 15. 2. 2022.

Davorin Žnidarič, Andrej Lukšič

Zasavje in trajnostnost: v smeri večje pravičnosti in enakosti v regiji

Povzetek: V članku avtorja postavljata v ospredje razvojno vprašanje Zasavja kot regije, ki je doživela v zadnjih tridesetih letih padec iz skupine bolj razvitih v skupino nerazvitih regij v Sloveniji. Delovna mesta so se zapirala, socialni problemi so se poglobljali, neenakost je rasla, prav tako revščina, regija se je starala, mladi so se izseljevali, novih delovnih mest ni bilo dovolj, ohranjalo pa se je industrijsko onesnaževanje okolja, posledice prejšnjega pa se niso temeljito sanirale, zdravstveno stanje prebivalstva se je temu ustrezno slabšalo. Ključno vprašanje nadaljnega razvoja regije je, kako obrniti negativni trend. Avtorja zagovarjata idejo o trajnostnosti (refleksivna ekološka modernizacija) in demokratizaciji komunikacijskega in odločevalskega procesa ter vzpostavitve zelene javne sfere, kar bi omogočalo do sedaj odrinjenim civilnodružbenim akterjem in interdisciplinarnim pogledom vstop v razprave o prihodnosti (oblikovanje vizije razvoja) in kasneje odločanje o ukrepih v razvojnih polisi v regiji in občinah, ki jo sestavljajo.

Ključni pojmi: Zasavje, trajnostnost, refleksivna ekološka modernizacija, okoljska onesnaženost.

Uvod

V razvitih državah obstajajo območja, ki so zaradi neustreznih lokalnih in državnih polisi vse bolj ekonomsko, družbeno in okoljsko stagnirala, omejevale pa so se tudi osnovne človekove pravice prebivalcem teh območij, kar se je najbolj manifestiralo v onesnaževanju njihovega življenjskega okolja. Med ta območja sodijo tudi postrudarska industrijska območja, kamor lahko uvrščamo tudi Zasavje. Če je bilo v preteklosti mogoče obremenjevanje okolja naprtiti hotenju po razvoju in okoljsko problematičnim tehnologijam in tudi neznanju o posledicah tovrstnih ravnanj in tehnologij na naravo in človeka, pa so se danes razmere povsem spremenile.

Okoljska zavest prebivalcev se po eni strani dviguje, zaradi česar prihaja do javnega prevpraševanja razvojnih vizij, pojavljajo pa se tudi nove okoljsko bolj sprejemljive tehnologije in produkcije blaga ter storitev. Razlike v prostoru pa se kljub temu niso zmanjšale; domala povsod po svetu smo priča, da se v razvojnih polisi lažje uveljavljajo ozki parcialni interesi, ki se legitimirajo z neoliberalno ideologijo, kar povzroča, da se na drugi strani najbolj prizadeti temu upirajo po načelu »ne na mojem dvorišču in tudi ne kjer koli drugje« in tako branijo svoja življenjska območja.

V Zasavju kot rudarsko industrijskem območju se je v obdobju industrializacije Slovenije desetletja postavljala v glavnem le težka industrija s tehnologijo, ki je bila okoljsko problematična, v postindustrijskem obdobju pa se kljub zapiranju energetske, premogovniških postrojenj in tudi obratov težke industrije stanje ni bistveno spremenilo; v regijo so vstopali drugi lastniki s prav tako okoljsko problematično industrijo (npr. najbolj poznan je Lafarge).

Zaradi pomanjkanja alternativne vizije razvoja regije – ki bi bila utemeljena na konceptu trajnostnosti in na okoljski ter ekološki etiki – in z inertnim vztrajanjem na industriji, ki so jo drugod po Evropi že opuščali in nadomeščali s čistejšo, utemeljeno na tehnologiji, ki je za okolje, naravo ter prebivalce bolj sprejemljiva, so se razlike v regiji dejansko povečevale in ne zmanjševale; povečale pa so se zato tudi socialne težave, brezposelnost, revščina in odseljevanje.

Zasavje kot energetska industrijska regija

Zasavje je danes najmanjša statistična regija¹ v Sloveniji. Do leta 2015 so v regijo spadale samo tri občine,² ki so se vse od najdbe rjavega premoga v začetku 18. stoletja razvijale v izrazito energetska industrijska območja.

Intenzivno izkoriščanje premoga kot energenta iz neposredne bližine (domačega bazena) je omogočalo, da so se po eni strani na majhnem ter geografsko in vremensko specifičnem območju³ postavljali številni industrijski objekti, po drugi pa se je električna energija distribuiralna v druge regije po vsej Sloveniji za potrebe industrializacije.

Raba premoga z veliko vsebnostjo žvepla in kovin (PTE-jev⁴) ter raba z današnje perspektive okoljsko neustreznih tehnoloških sistemov je povzročila negativne okoljske⁵ ter z njimi povezane zdravstvene težave. Lokalne okoljske težave so najprej reševali z izgradnjo 365 m visokega dimnika pri TET⁶ (leta 1976 je bil najvišji dimnik v Evropi), vendar se je kasneje izkazalo, da je bila to neustrezna tehnološka rešitev, saj se je okoljsko onesnaževanje nadaljevalo na širšem območju; prišlo je le do alokacije okoljskega problema, ne pa do ustrezne končne rešitve.

¹ Zasavsko statistično regijo so do 1. 1. 2015 združevale samo tri občine: Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik, po omenjenem datumu so k obstoječim občinam priključili še Litijo. Čeprav se je površina regije povečala za skoraj enkrat, je kljub temu regija še vedno najmanjša med vsemi v državi tako po površini kot po številu prebivalcev.

² Ker so občino Litija regiji priključili šele leta 2015, kot Zasavje obravnavamo samo tri občine, Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik, Litija pa je iz celovite obravnave izvzeta in je v nekaterih segmentih povzeta zgolj kot primerjava s prvotnimi občinami (op. avtorja).

³ Specifične vremenske razmere se kažejo v neprevetrenosti ter dolgotrajnem kroženju zraka v ozkih in s hribi obkroženih dolinah v zimskem času in inverzivnih pojavih.

⁴ PTE je okrajšava za Potencialno Toksične Elemente, ki lahko v prekomernih koncentracijah v živih bitjih predstavljajo nevarnost za njihovo rast in razvoj.

⁵ Negativne okoljske posledice, se kažejo v degradiranih površinah na površju in pod zemljo, povezane so z rudarsko in energetska dejavnostjo ter niso zadovoljivo sanirane. Problem predstavljajo PTE-ji v zemljinah in dodatno obremenjevanje površin s pepelom (iz Krškega). Pepel ni ustrezno vgrajen v prostoru, saj se dovaža in odlaga v prašnem stanju, ob vetrovih pa se razširja v okolico. Nereševanje okoljskih problemov in v primeru rudniških površin v Trbovljah tudi dodatnega obremenjevanja predstavlja breme za današnje in prihodnje rodove.

⁶ TET je kratica za Termoelektrarno Trbovlje, ki je trenutno (2022) v stanju pripravljenosti, drugače pa zaposluje zgolj nujno potrebno vzdrževalno osebje.

Po osamosvojitvi leta 1991 je postopoma prihajalo do zapiranja rudarske in energetske dejavnosti⁷ ter tovarn, ki so močno obremenjevale okolje; v času tranzicije je to zapiranje omogočalo relativno izboljšanje zraka, povzročilo pa je družbene pretrese⁸, ki so bili v primerjavi z drugimi regijami v Sloveniji (Žnidarič, 2016) veliko bolj intenzivni.

Tranzicija in sprememba lastništva

V času tranzicije je bila izvedena še sprememba družbenoekonomskega sistema, ki pa v regijo ni prinesla izboljšav; razmere na ekonomskem, družbenem in okoljskem področju se niso izboljšale, prej poslabšale.

Tako se je v času privatizacije preoblikovala lastniška struktura številnih podjetij, kot so STT, Mehanika, Iskra, Sijaj; ta so prešla v privatne roke in večina novih lastnikov je delovala po neoliberalnem konceptu, namreč ustvariti čim večji kratkoročni profit, kar je šlo na račun okolja in delavcev; na koncu je to vodilo v odpuščanje delavcev in v zapiranje tovarn; brezposelnost v regiji je porasla, socialni problemi so se začeli kopičiti, pojavljati pa se je začela vse večja neenakost.

Od večjih zaposlovalcev sta v državni lasti takrat ostala le še TET in RTH, oba pa sta po letu 2010 v stečaju in v postopku ukinitve poslovanja; obe podjetji sta vprašanje zaposlenosti reševali na mehkejši način, in sicer z upokojevanjem, samozaposlovanjem ali prerazporejanjem delavcev, ostalim »podpornim dejavnostim« pa se tudi tu ni posvečalo ustrezne skrbi.

Pričakovanja prebivalcev, da se bodo razmere v regiji z uvedbo novega družbenoekonomskega sistema spremenile na bolje, so kmalu zamenjala razočaranja, regija pa je čedalje bolj nazadovala.⁹ Prav tako se ni veliko ukrepalo glede degradacije površin

⁷ Rudarska dejavnost se je zaradi manjše porabe rjavega premoga zmanjševala.

⁸ Družbene posledice, kot so povečevanje neenakost med prebivalci, staranje prebivalstva, izseljevanje mladih in perspektivnih kadrov, psihosocialne težave, se povečujejo. V regiji ni zaposlitev za brezposelne kritične skupine, ki izgubljajo stik z družbo (Žnidarič, 2016).

⁹ Regija je v preteklosti prav zaradi premogovništva in energetike ter nanju vezane industrije po BDP-ju zaostajala le za osrednje slovensko regijo, ki ima vseskozi najvišji BDP, zdaj pa je

in reševanja nakopičenih okoljskih problemov, zdravstvena in družbeno-socialna kriza pa se je z leti le še bolj zaostrovala.¹⁰

Tako je dolgoletni trend izgube delovnih mest, izseljevanja mladih v večje centre in staranja prebivalstva po eni strani in po drugi okoljskega onesnaževanja ob nerešenih okoljskih problemih iz preteklosti pripeljal regijo na zadnje mesto med regijami v Sloveniji glede na večino statističnih kazalcev (SURS,¹¹ 2019).

Tranzicija in spremembe odločevalskih procesov

Zamenjava družbenopolitičnega sistema je skupaj s spremembo lastništva spremenila tudi odločevalske procese. Če smo imeli v preteklem socialističnem sistemu družbeno lastnino in vsaj navidezno¹² upravljanje delavcev, so se v času po tranziciji razmerja v odločevalskih procesih glede neposrednih proizvajalcev popolnoma spremenila.

Z uvedbo lastniških certifikatov podjetij, ki so v največji meri končali v rokah posameznikov in elit, se je spremenila lastniška struktura prej »družbenih« podjetij, ki so prešla v roke novih lastnikov, novodobnih kapitalistov. Upravljalvske pravice so prešle v njihove roke, prav tako profit, delavcem pa so se zaradi teženj po čim večjem profitu zniževale plače in krnile pravice do sindikalnega delovanja z omejevanjem vloge sindikatov (razen redkih izjem) ter

Zasavje že nekaj let daleč na zadnjem mestu. Če se v drugih regijah ekonomski kazalci že obračajo v pozitivno smer, so v Zasavju še vedno usmerjeni v negativno nazadovanje (po večini kazalcev je regija na zadnjem mestu ali v spodnji polovici, Žnidarič, 2016).

¹⁰ Statistični podatki kažejo, da je Zasavska regija po številu rakavih obolenj že leta na vrhu med vsemi regijami v Sloveniji (Onkološki inštitut, 2008, 2019). Zaradi izgube delovnih mest, staranja prebivalcev in okoljske krize se po podatkih o prisilnih socialne pomoči (CSD Zasavje in Rdeči križ) socialni problemi stopnjujejo, saj se število prosilcev vsako leto povečuje.

¹¹ SURS je kratica Statističnega urada Republike Slovenije.

¹² Pod pojmom navidezna družbena lastnina označujemo stanje, ko so v tovarnah kljub vodilni vlogi enopartijskega sistema in vpliva komunistične elite delavci v obliki delavskih svetov in sindikatov imeli (vsaj navidezno) vlogo odločevalcev. Politika podjetij je bila delegirana s pomočjo delavskih svetov in drugih organov, ki so bili zgolj izvrševalci (političnih) odločitev, ki so bile sprejete v vrhovih komunistične partijske elite. Neoliberalna politika je soodločanje izničila oziroma omejila. V neoliberalizmu se je spremenila tudi sindikalna vloga. Vpliv sindikata se v današnjem času poskuša vztrajno zmanjšati, prav tako se zmanjšujejo socialne pravice, ki za kapitaliste predstavljajo zgolj strošek, ki jim zmanjšuje dobičke.

zmanjševale socialne pravice. Namesto samoupravljanja so delavci (v večini primerov) dobili vlogo mezdnih delavcev brez soupravljaljskih pravic, kar je značilno za klasično obliko kapitalistične produkcije.

Posledice sprememb

Gledano iz družbeno socialnega in okoljskega vidika so te spremembe v Zasavju vodile v vse večjo neenakost, revščino in nepravilnost znotraj regije in med regijami.

Zaradi zapiranja tovarn in izgube delovnih mest in zaradi tega, ker se niso pojavile nove tovarne z nadomestnimi delovnimi mesti, se je v regiji razprostrla socialna neenakost, revščina in nepravilnost.

V regiji so se ob ostalih še posebej izrazito nakopičile okoljske nepravilnosti, saj se je zaradi dolgoletnega obremenjevanja s prašnimi delci in PTE-ji v njih degradiranost in obremenjenost okolja le stopnjevala; iz dolgotrajnega onesnaževanja zraka izhaja celo vrsta zdravstvenih težav prebivalstva.

Neenakost in nepravilnost lahko ugotovimo tudi v odnosu do ostalih regij v Sloveniji; nepremičnine so se bolj pocenile kot drugod, reševanja nastalih problemov so se v nerudarskih industrijskih regijah bolj zavzeto lotevali, tudi s podporo državne oblasti.

Trendi v regiji so sedaj naslednji: regija se stara, mladi se izseljujejo, ker ni ustreznih delovnih mest, socialni problemi se poglobljajo, še posebej so socialno izpostavljeni upokojeanci, ki ne izhajajo iz rudarske ali energetske dejavnosti, saj se soočajo z nizkimi pokojninami, ki ne omogočajo dostojnega življenja.

Zasavje (Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik) skozi osnovne statistične podatke

Razmere v treh osnovnih¹³ občinah lahko obravnavamo skozi tri dimenzije, in sicer skozi gospodarsko, okoljsko in skozi družbeno socialno.

¹³ Pojem osnovnih občin uporabljam zaradi dejstva, ker so do 1. 1. 2015 regijo zajemale zgolj tri občine ob Savi navzdol, Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik. Po letu 2015 se je regiji priključila še Litija, ki se po večini statističnih kazalcev razlikuje od povprečja osnovnih Zasavskih občin.

Če je bila regija zaradi premoga in industrije ter številnih podpornih dejavnosti po BDP-ju med najuspešnejšimi v bivši skupni državi, tudi na račun onesnaževanja lokalnega okolja, se danes nahaja na samem dnu lestvice.

Tabela 1: BDP v Sloveniji in Zasavju od 1995 do 2020 (Vir: SURS in Žnidarič, 2021)

Mesto	Regija	1995	2008	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	SLOVENIJA	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1	Jugovzhodna Slovenija	88,7	95,9	95	96,1	96	95	98,3	97,9	99,7	99,7
2	Osrednje slovenska	138	142,2	141,6	140	141,3	141,2	141,1	141,1	140,8	144,2
3	Spodnje posavska	80,9	83,2	86,3	85,2	83,5	82,8	83,2	82,9	84	87,7
4	Podravska	81,6	83,5	82,4	82,6	82,7	82,1	80,9	80,8	81,5	81,5
5	Obalno-kraška	108,5	107	98,2	97,5	100,2	101,8	102,1	102,5	98,8	92,2
6	Koroška	79,6	76,7	79,1	80,1	80,8	80,6	79,6	81	80,7	79,6
7	Goriška	99,3	95,4	90,4	90,5	91,7	91,8	91,9	90,2	89,4	87,6
8	Gorenjska	89,2	85,3	85,2	87,5	87,9	88,2	88,9	89,8	89,7	84,7
9	Savinjska	93	88,8	90,2	90,9	92,1	92	91,5	90,5	90,5	89,1
10	Notranjsko-kraška	78,7	71,1	69,7	71,7	73,8	73,6	72,1	71,7	69,7	68,9
11	Pomurska	74,9	63,4	69,5	67,8	66,5	67,6	67,2	67,6	67,8	69,2
12	Zasavska	84,8	66,4	62,5	60,2	53,8	53,3	52,4	52,4	53	54,6
Zasavje- mesto med regijami		7	11	12	12	12	12	12	12	12	12

BDP in status regije v primerjavi s preostalimi regijami v državi

Podatki v tabeli 1. kažejo na stagnacijo regije, ki še vedno nazaduje po večini statističnih kazalcev. V primerjavi z drugimi regijami dosega Zasavje malo več kot polovico državnega povprečja, kar potrjuje tezo o neustreznih razvojnih ukrepih v regiji; tako na lokalni kot še posebej na državni ravni ni bila v zadnjih desetletjih

sprejeta ustrezna razvojna politisi, ki jo glede na ostale regije terja specifika dosedanjega razvoja rudarsko-energetske regije.

Tri področja razvoja

Neustrezna ravnanja so vidna na vseh področjih, najbolj pa na okoljskem, socialnem in gospodarskem področju.

Na okoljskem področju se problemi iz preteklosti niso reševali; veliko število industrijskih objektov, ki so obratovali na majhnem in vremensko ter geografsko specifičnem območju, je spuščalo v prostor različna onesnaževala; v največji meri je šlo za rabo rjavega premoga v proizvodnji električne energije v TET, kasneje pa tudi za sežiganja odpadkov v cementarni Lafarge, kar je močno obremenjevalo bližnjo in širšo okolico. V Trbovljah so se okoljska obremenjevanja zaradi neokoljske države lokalnih političnih struktur v zadnjih letih še stopnjevala, in sicer z dodatnim dovažanjem in neustreznim deponiranjem nevarnih odpadkov na področju površin RTH.

Tabela 2: Poraba premoga, izpusti in proizvedena energija v TE Trbovlje v obdobju med 1980 in 1999 (vir: TET, Jeran in Žnidarič, 2021)

Leto	Elektrika (MWh)	Premog (t)	SO ₂ (t)	NO _x (t)	CO ₂ (t)	Prah (t)
1980	487.303	600.284	23.434	1.669	586.925	534
1981	426.646	477.711	20.517	1.328	467.080	470
1982	485.321	598.813	23.339	1.665	585.487	645
1983	543.596	673.633	26.141	1.873	658.642	789
1984	605.610	687.485	29.123	1.911	672.186	870
1985	449.529	574.061	23.844	1.596	561.286	781
1986	476.501	519.074	22.915	1.443	507.523	710
1987	617.150	705.679	30.880	1.962	689.975	1.283
1988	374.185	415.137	17.994	1.154	405.899	985
1989	659.480	713.222	31.714	1.710	697.350	1.403
1990	552.534	597.210	25.607	1.606	583.920	1.047
1991	509.481	554.562	21.899	1.323	542.221	800
1992	650.396	746.127	28.661	2.071	729.523	943
1993	621.183	631.321	23.380	1.805	617.272	1.404

1994	662.962	662.962	28.637	1.997	648.208	1.758
1995	614.083	704.826	25.576	1.530	689.141	1.259
1996	531.767	528.798	22.835	1.203	593.796	503
1997	ni podatka	ni podatka	31.244	1.550	727.040	374
1998	ni podatka	ni podatka	33.372	1.478	765.036	252
1999	ni podatka	ni podatka	30.229	1.650	647.087	260
skupaj	9.267.727	10.390.905	521.341	32.504	12.375.597	17.070
povprečje	545.160	611.230	26.067	1.625	618.780	854

S pomočjo tabele 2 lahko dobimo vpogled predvsem v eno-
 rmno okoljsko obremenjevanje TET, ki je predstavljal največjega
 onesnaževalca okolja v regiji in širše. Zaradi neustreznih tehno-
 loških sistemov (z današnjega vidika), teženj po čim večji proi-
 zvodnji električne energije in čim večjih profitih je termoelek-
 trarna obremenjevala okolje tudi po letu 2004, ko je Slovenija kot
 samostojna država vstopila v EU, in tudi po letu 2006, ko je bila
 vgrajena razžvepljevalna naprava.¹⁴

Tabela 3: Delež emisij največjih onesnaževalcev okolja v letu 2005 (vir:
 Inštitut za energetiko, 2007)

Podjetje/emisije	SO ₂ (t)	NO _x (t)	TDa (t)	TDb(t)
LAFARGE	1.080,5	1.079,3	6,9	62,0
TET	20.408,7	1.625,8	352,3	352,3
Skupno	23.557,2	3.501,6	516,7	571,8

Dva največja onesnaževalca v regiji sta TET z izpusti SO₂ in
 prašnimi delci, ki so nosilci težkih in drugih za okolje problema-
 tičnih kovin (glej tabelo 4), in Cementarna Trbovlje, kasneje La-
 farge cement, s sežiganjem nevarnih odpadkov, predvsem potem,
 ko so podjetje prevzeli francoski lastniki; oba sta z ogromnimi
 izpusti v zrak najprej onesnaževala lokalno okolje, kasneje (pri-
 mer TET) pa tudi širšo okolico.

V obdobju do leta 1976 je zaradi nizkega dimnika in zaprte
 doline z velikanskimi emisijami v lokalnem prostoru prevladoval

¹⁴ Do takrat so iz TET skupaj s prašnimi delci kot nosilci PTE-jev letno emitirali v prostor več
 kot 26.000 ton žvepla (Krasnik, 2004).

TET; po izgradnji 365 m visokega dimnika ob termoelektrarni pa se je onesnaževanje razširilo tudi na druga območja in tudi v območja sosednjih držav (Žnidarič, 2014); onesnaževanje se z dimnikom ni omejilo niti zmanjšalo, se je pa premestilo iz lokalnega na širše okolje.

Glede na rožo vetrov je TET predstavljala nevaren in za zdravje ljudi največji problem za območja v smeri sever–jug oziroma za območje krajevnih skupnosti Dobovec, v primeru inverzije pa za celotno kotlino ter mesto Trbovlje; v manjši meri v smeri zahod–vzhod, kjer je prišlo do večjih obremenitev na Kolku v hrastniški občini.

V obdobju, ko je Cementarno Trbovlje prevzela multinacionalna Lafarge, pa se je onesnaževanje še povečevalo, predvsem zaradi sežiga nevarnih odpadkov, in sicer do trenutka, ko je uspelo civilnodružbenemu gibanju in posameznikom z nasprotovanjem ustaviti sosežiganje.

To pa ni bilo edino onesnažilo, ki so ga TET, Lafarge in drugi »manjši« obremenjevalci spuščali v okolje. Mnoge kovine, kasneje PTE-ji, ki so bile s premogom vnesene v kotle TET, so prav tako končale v okolju; v tabeli 4 lahko vidimo, katere kovine in v kakšnih količinah so bile vnesene v kotle TET v letu 1989 in 1993.

Tabela 4: Količine kovin, vnesenih v kotle TET s premogom v letih 1989 in 1993 (vir: Uhan, 1993, in Poličnik, 2008)

kovine (PTE)	kemijska oznaka	količine v tonah, leto vnosa 1989	količine v tonah, leto vnosa 1993
svinec	Pb	17,7	4,7
krom	Cr	52,3	9,2
nikelj	Ni	29,3	11,9
baker	Cu	35,5	8,1
cink	Zn	18,5	20,9
kadmij	Cd		0,7

Pred izgradnjo razžvepljevalne naprave v TET so se te kovine sproščale v ozračje in danes predstavljajo velik problem; zaradi neustreznih filtrirnih sistemov so se v zrak sproščale ogromne

količine prašnih delcev in kovin, ki so se potem nalagale na površini zemlje; razpolovna doba nekaterih izmed navedenih kemičnih elementov je nekaj stoletij in jih je zato mogoče v zemljinah še vedno odkriti; pridelovanje in uživanje hrane na zemlji, ki vsebuje omenjene kovine, pa predstavlja veliko prehransko in zdravstveno tveganje za vse prebivalce degradiranih območij v regiji, kar so potrdile tudi opravljene študije (ERICO in drugi).

Tabela 5: Primerjava rakavih obolenj v Zasavju v letih 1971 in 2005 (vir: Onkološki inštitut in Žnidarič, 2021)

leto	1971	2005
moški	64	248
ženske	64	136
skupno	128	384

Tabela 6: Podatki o rakavih obolenjih po občinah (vir: Onkološki inštitut Ljubljana, 2008, in Žnidarič, 2021)

2005	Število obolenj
Hrastnik	60
Trbovlje	108
Zagorje ob Savi	80

Podatki o rakavih obolenjih v Zasavju pritrjujejo tezi, da so glavni vzrok zdravstvenih težav v regiji predvsem okoljsko neustrezna ravnanja v preteklosti. V različnih študijah o navadah prebivalcev in njihovem zdravstvenem stanju so že pred desetletjem potrdili to tezo, in sicer tako dr. Vudrag z velenjskega inštituta ERICO kot tudi dr. Batič s sodelavci ter drugi strokovnjaki z Biotehnične fakultete.

Nereševanje okoljskih problemov, kot so PTE-ji v tleh, odpadki različnih oblik v zemljinah in na njih, izpusti plinastih onesnažil s prašnimi delci v prostor, onesnaževanje vodotokov ipd., je povzročilo splošno zmanjšanje kvalitete življenjskega prostora in bivanja v njem. Poleg logističnih problemov in dostopa do avtocestnega križa je tako degradirano okolje pripeljalo do novih številnih negativnih posledic; zniževala se je cena nepremičnin,

izseljevali so se perspektivni kadri, kopičila se je zdravstvena, gospodarska, socialna neenakost, kar je povzročalo apatijo in občutek nemoči med prebivalstvom regije.

Negativna podoba regije in splošno razpoloženje sta vplivala potem še na nove razvojne možnosti; vključevanje domačih in tujih investorjev je bilo oteženo in tako se je krog nerazvoja regije sklenil, poglobljanje neenakosti glede na druge regije v Sloveniji pa se je povečevalo.

Edina svetla priložnost na obzorju za razvoj regije se je zdela pobuda nekaterih gospodarsko-političnih struktur, ki so zagovarjale sežigalništvo.¹⁵ Kljub negativnim vplivom na okolje¹⁶ se je tem strukturam zdel posel z odpadki in sežigalništvom ustrezen izhod iz gospodarske in socialne krize v regiji, kljub temu da je to pomenilo nadaljevanje onesnaževanja in pritiskov na okolje (Vudrag, 2008; Onkološki inštitut, 2008). Takšno razvojno rešitev je podprla tudi država; posamezna ministrstva (na čelu z MOP-om), inšpekcijske službe, najvišji državni organi in drugi politični akterji so podpirali to idejo in tujemu kapitalu (podjetju Lafarge cement) v zadnjih dvajsetih letih omogočili sežiganje nevarnih odpadkov, to prav gotovo ni prispevalo k izboljšanju vrednosti okoljskih kazalcev v regiji. Ta zgodba se je v Trbovljah pred leti končala; s skupnimi močmi so občani dosegli, da se je sosežiganje ustavilo. Podobna zgodba s sosežigom pa se je ponovila v Anhovem (2020); enak način, enake zgodbe, enake posledice, enaki scenariji in trpljenje ljudi, ki se borijo za to, da bi živeli v zdravem in čistem okolju.

¹⁵ Sežigalnice in sežigalništvo so druga najslabša možnost ravnanja z odpadki, takoj za odmetavanjem odpadkov v naravo. V Sloveniji so se kmalu našli sogovorniki sežiganja odpadkov po principu NIMBY. Zaradi omenjene neaktivnosti in nizke okoljske zavesti prebivalcev glede posledic obremenjevanja v prostoru so lobiji v Zasavju sežigali odpadke (Lafarge, Cementarna Trbovlje), obstajale so tudi težnje, da bi se odpadki sežigali tudi v TET. Trenutno pa se odpadki »termično obdelujejo« v Celju in Anhovem. V Celju je sežigalništvo zavito v izraz »termična obdelava odpadkov«. V Anhovem pa »sosežig« predstavlja dodatno težavo prebivalcem, ki imajo zdravstvene probleme zaradi težav s proizvodnjo azbesta. Azbestoza skupaj s sežigalništvom trenutno negativno zdravstveno in okoljsko družbeno problematiko samo še poslabšuje. V Anhovem je problematična tudi sama lokacija tovarne, ob Triglavskem narodnem parku in v dolini reke Soče (zaradi turistične in vodne dejavnosti).

¹⁶ Negativna dejstva so potencialno toksični elementi (težke kovine) v zemljinah, zdravstvena problematika, degradacije v površinah in na njih, ekonomska in družbena socialna stagnacija.

Na gospodarsko-socialnem področju se je po spremembah družbenoekonomske ureditve revščina in neenakost v regiji le še povečevala. Nekoč druga gospodarsko najuspešnejša regija v Sloveniji¹⁷ je zaradi različnih razlogov postopoma postala najbolj nerazvita v Sloveniji; regija v celoti je nazadovala glede na večino¹⁸ (statističnih) kazalcev.

Tabela 7: Gospodarsko-socialni pogled stanja v Zasavju (vir: RTH in Žnidarič, 2021)

Količina nakopanega premoga v tonah na leto		Količina nakopanega premoga v tonah na dan v letih		Število zaposlenih v RTH	
Leto	ton	leto	ton	leto	št.delavcev
2000	603.000	2000	3.000	2000	1.300
2005	594.000	2005	2.500	2005	850
2010	420.000	2010	1.650	2010	450

Po letu 1991 so se razmere na gospodarskem in socialnem področju v regiji drastično spremenile z menjavo družbenega in ekonomskega sistema in izgubo jugoslovanskih trgov; številni delavci so izgubili zaposlitev. Največji zaposlovalci so bili Rudnik Trbovlje-Hrastnik, Mehanika Trbovlje, Ipoz, STT, Iskra, Peko, Svea, kasneje pa tudi TET in Lafarge cement, če naštejemo le nekatera največja podjetja. Ta podjetja so na tisoče delovnih mest izgubila zaradi tega, ker se niso znala ustrezno prilagoditi novonastalim gospodarskim razmeram, in tudi zaradi napačnih poslovnih odločitev.

Izgubo delovnih mest so v teh podjetjih različno kompenzirali in s tem po svojih močeh blažili socialno krizo. Če so v TET, RTH in Lafargeu z odpravninami in prekvalifikacijami ustrezno prezaposlovali svoje delavce, tega ni mogoče trditi za druga podjetja, ki so preprosto odpuščala odvečne delavce in jih prepustila državi in soci-

¹⁷ Zasavje (Zagorje ob Savi, Trbovlje in Hrastnik) je do osemdesetih let prejšnjega stoletja zaradi rudarjenja, energetike in industrije veljalo za drugo najuspešnejšo regijo po ekonomskih merilih, takoj za Osrednje slovensko regijo. Rast in status uspešne regije sta mu omogočila domači energent in industrija, ki je zaposlovala večino prebivalcev regije in njene okolice. V Rudniku pa se je zaposlilo še večje število priseljencev iz držav bivše Jugoslavije.

¹⁸ BDP je v Zasavju že leta najmanjši v državi, rakava obolenja pa so pogostejša kot drugod po Sloveniji.

alnim transferjem. Primer bivše Mehanike iz Trbovelj je pokazal, da so se čez noč spremenila lastniška razmerja; brez vednosti delavcev so se vzpostavili paralelni sistemi v tujini, ki so izčrpavali matično podjetje; delavci matičnega podjetja so na koncu izgubljali delo, znašli so se na borzi dela brez odpravnin in možnosti za nadaljnje delo.

Zaradi vse nižjih plač in vse večje brezposelnosti se je večalo število prosilcev denarne socialne pomoči; ta ni bila več omejena le na brezposelne, ampak tudi na revne zaposlene; osnovni življenjski stroški, predvsem za hrano, električno energijo in ogrevanje, so se enormno povečali predvsem v mestih; razlogi za to niso bili le spremenjeni zunanji pogoji, pač pa tudi notranji, npr. neustrezno vodenje podjetij in vpletanja lokalnih politikov v njihovo poslovno delovanje.

V takšnih gospodarskih in socialnih razmerah ljudje seveda iščejo boljše priložnosti, in izseljevanje iz regije in iskanje možnosti za bolj zdravo in boljše življenje drugje ni nekaj presenetljivega. Spodnja tabela kaže desetletni trend migracije iz regije po občinah.

Tabela 8: Število prebivalcev v treh (osnovnih) Zasavskih občinah (vir: SURS in Žnidarič, 2021)

Leto/mesto	Zagorje ob Savi	Trbovlje	Hrastnik	Litija
2008	17.136	17.571	10.155	14.443
2009	17.095	17.525	10.120	14.640
2010	17.076	17.376	10.031	14.830
2011	17.013	17.134	9.959	14.923
2012	17.004	16.938	9.833	14.949
2013	16.880	16.814	9.647	15.024
2014	16.763	16.562	9.499	15.002
2015	16.705	16.461	9.350	15.051
2016	16.655	16.282	9.314	15.215
2017	16.566	16.149	9.210	15.332
2018	16.476	16.041	9.191	15.342
2019	16.453	16.037	9.140	15.429
2019 - 2008	- 683	- 1.534	- 1.015	+ 986

V tabeli 7 so prikazani podatki o številu prebivalcev v obdobju med letoma 2008 in 2019, ki kažejo, da se je v vseh treh občinah število prebivalcev zmanjšalo. Razlogi za to so bili že omenjeni: brezposelnost, pomanjkanje delovnih mest, selitev mladih iz regije zaradi iskanja boljših življenjskih in delovnih pogojev in drugo. V desetih letih se je populacija v regiji zmanjšala s 44.862 v letu 2008 na 41.630 v letu 2019; največ v Trbovljah in najmanj v Zagorju ob Savi, glede na delež prebivalstva pa se je v Hrastniku populacija zmanjšala za 10 %, sledijo Trbovlje z 8,7 % in s 3,9 % Zagorje ob Savi.

Neenakost, revščina in družbene razlike v regiji so se v obdobju po osamosvojitvi tako samo še poglobljale, razloge za to pa je treba iskati tako zunaj kot znotraj regije. Zdi se, da je bil največji problem za nadaljnji razvoj regije izguba delovnih mest, ki se niso nadomeščala z novimi, in pa nadaljnje onesnaževanje okolja; to je vodilo ljudi v regiji v vse večjo revščino in socialno stisko, ki so jo nekateri reševali z izseljevanjem iz regije.

Ali obstaja alternativni koncept razvoja Zasavja?

Zasavje s takšnim konceptom razvoja ne more več nadaljevati, če želi zaustaviti izseljevanje, katerega razlogi so okoljsko onesnaženje in gospodarska stagnacija. V regiji so se že formirale okoljske iniciative, ki hočejo preprečiti nadaljnje onesnaževanje, obstoječo onesnaženost pa z ustreznimi polisi ukrepi zmanjševati; pojavile so se tudi gospodarske iniciative, ki ne temeljijo več le na produkciji, ki bi zanemarjala svoje socialne in okoljske vplive. Regijska politika bi se v prihodnje morala opreti na te iniciative in hkrati s sodelovanjem z državnimi institucijami in skupaj z evropskimi poskrbeti za bolj pravično tranzicijo te včasih zelo razvite energetske industrijske regije.

Razvojni koncept, ki se v EU ponuja po letu 2019 kot ustrezen, je koncept trajnostnosti. Dryzek (2018) pod ta koncept uvršča tako trajnostni razvoj kot ekološko modernizacijo.

Če si ekonomisti trajnostni razvoj razlagajo kot nadaljevanje izkoriščanja naravnih virov (Kirn, 2014), si ga okoljisti razlagajo

kot zmanjšanje pritiskov na naravo in naravne vire ter kot povečevanje vloge zdravega in čistega okolja (Plut, 2014). Med tema dvema pogledoma obstaja pomembna razlika in v javni sferi se to sprevrže v konflikt med razvojniki in okoljisti, ki ga je treba v odločevalskih institucijah spremeniti v razvojno odločitev (Lukšič in Bahor, 2011). Razvojna odločitev pa lahko na eni strani pomeni nadaljevanje izkoriščanja človeka in narave, kar se z obstoječo družbenoekonomsko ureditvijo dogaja, ali pa pomeni omejevanje tega izkoriščanja ter usmeritev v izgradnjo družbene in okoljske odgovornosti, ki skozi razvojne polisi uveljavljala večjo pravičnost in zmanjševanje družbene in okoljske neenakosti.

Za ustrezno »zelenenje družbe« potrebujemo razvojne polisi, ki bodo poleg omejevanja porabe naravnih virov, sprememb potrošniške mentalitete, uvajanja krožnega gospodarstva, večje prehranske in energetske samooskrbe ipd. usmerjene k zmanjševanju lastne (individualne) porabe naravnih virov, ki zaradi večanja populacije na globalni ravni še vedno narašča; potrebujemo pa tudi polisi, ki bodo zmanjšale neenakost in revščino in vsem prebivalcem omogočile dostojno življenje (Kirn, 2014, Plut, 2014, Low in Gleeson, 2021).

Seveda pa večje pravičnosti ni mogoče graditi samo v regiji, graditi jo je treba tudi na globalni ravni z ekonomsko-finančno prerazporeditvijo bogastva (od bogatih k revnim), s prevzemanjem odgovornosti razvitih oziroma največjih držav onesnaževalk za nastale družbene in okoljske razmere in tudi z zmanjšanjem državne suverenosti na račun skupne globalne okoljske politike (Eckersley, 2004, Low in Gleeson, 2021).

Senzibiliziranje javnosti za politično pravičnost je nujen pogoj za enakopravnejšo okoljsko in družbeno participacijo, ki bi sedaj izključenim akterjem omogočala vstop v odločevalski proces in odprla možnost za potencialno drugačno prihodnost; participacija je nujen predpogoj sprememb, vendar se še ne udejanja na ustrezen način in na vseh ravneh.

Koncept ekološke modernizacije, predvsem Beckova in Lowova reflektivna varianta, omogoča postopno transformacijo kapitalistične družbe v bolj pravično družbo. Če rečemo drugače, zeleni ka-

pitalizem bi lahko ob ustrezni in resnično zeleni politiki sprememb predstavljal korak v smeri drugačnega sistema, ki bi dajal ustrezne poudarke okoljskim vsebinam, hkrati pa ne bi smel postati zgolj krinka za nadaljevanje potrošništva in izkoriščanja naravnih virov. Za učinkovit in ustrezen prehod te vrste pa primanjkuje politične volje »glavnih«¹ akterjev, umanjkala je tudi močna civilnodružbena podpora temu projektu, ki bi odločevalce na različnih ravneh silila v to smer. Do ustreznih in v okolje in družbo usmerjenih sprememb – tako na lokalni kot globalni ravni – ne bo prišlo brez tistih, ki zagovarjajo ekonomsko solidarnost, zmanjšanje potrošništva, ponovno rabo materialov, uveljavljanje resnično zelenih konceptov v praksi, ki ne bodo zeleni samo zaradi marketinških potez kapitala ipd. Tako oblikovane polisi morajo torej temeljiti na zadovoljevanju potreb družbe in ne na profitu in zadovoljevanju interesov kapitala, ki so največkrat v nasprotju z interesi javnosti in ljudi.

Za ta prehod je treba ustvariti pogoje tudi na regijski ravni, da bo mogoče sprejemati razvojne polisi, ki bodo vodile v skupnostne projekte, in ne v projekte proti skupnosti, kot je bila praksa v primeru Zasavja, ko je šlo za konflikt med Lafargeem in EKO Krogom; tam se je del javne oblasti obrnil stran od potreb prebivalstva po zdravem okolju in zagovarjal interese kapitala in nadaljnje onesnaževanje z argumentom, da rešuje socialno krizo v regiji.

Da ne bi več prihajalo do takšnih »izsiljevalskih«² situacij, kjer bi tako lokalna kot državna oblast delovala v nasprotju z dolgoročnim interesom skupnosti za pravičen zeleni razvoj, je treba v prihodnje omogočiti večji vpliv javne sfere na razvojna vprašanja, zgraditi sistemsko vključevanje civilnodružbenih organizacij v odločevalske procese, kjer se bo o prihodnjem razvoju odločalo na osnovi (interdisciplinarno) strokovno oblikovanih razvojnih alternativ (kar bi onemogočalo dosedanje prakso ignoriranja ali negiranja znanstvenih spoznanj in ugotovitev v odločevalskih procesih). Le takšno delovanje zagotavlja uveljavljanje pravičnejše in bolj enake družbe.

Skupnostne polisi in večanje vloge organizirane civilne družbe pri odločanju o njih so poteze, ki omogočajo prehod v ustrežnejši družbenoekonomski sistem. Spremembe v hierarhiji osebnostnih in skupnostnih vrednot, ki določajo razmerja do okolja,

narave, prostora in soljudi, bodo zoževale prostor za uveljavljanje kapitalskih interesov in omogočale uveljavljanje skupnostnih interesov pri oblikovanju bolj ekološko socialnih polisi.

Zasavje ima zaradi dolgoletne rudarske tradicije, ki je slone-la na tovarištvu, samopomoči, sodelovanju, solidarnosti ipd., ustrezne vrednotne temelje, na katere se lahko ljudje oprejo pri nadaljnjem razvoju in spreminjanju regije. Najprej si bodo morali omogočiti večjo socialno in ekonomsko varnost in pogoje za dostojno življenje s tem, da se bodo tudi po izvoljenih predstavnikih zavzemali za spremembe lokalnih in državnih polisi, ki bodo omogočile vsaj podoben status, kot ga imajo tiste regije, ki se z energetske industrijske dediščino – predvsem pa njenimi posledicami in problemi – ne soočajo.

Zaključek

Brez korenitih ekonomsko-političnih sprememb, brez sprememb človeških navad in ravnanja z naravnimi viri, še posebej pa odnosa do narave bo človeška družba v prihodnosti podvržena številnim ostrim konfliktom in trenjem. V prvi vrsti se bodo konflikti zaostрили med tistimi, ki naravne vire še imajo, in tistimi, ki so jih že porabili; pa tudi med tistimi (večina prebivalcev planeta), ki bodo doživljali vse večje stiske in trpljenje zaradi neenakosti in revščine, in tistimi, ki bodo imeli vsega dovolj.

Če hoče človeštvo preživeti na tem planetu, bo treba preseči ozke parcialne interese (v prvi vrsti kapitala in tistih polisi, ki njegov interes za profit podpirajo), egoizem posameznikov in različne oblike nadvlad ter namesto tega uveljaviti skupno usmerjenost v javno dobro (Kirn, 2014; Lukšič, 2002); to je sicer mogoče doseči kljub neenakemu razvojnemu nivoju in standardu med državami samo z uveljavljanjem koncepta globalne demokracije (Low in Gleeson, 2021), ne pa z uvajanjem »zelenega absolutizma« na globalni ravni.

Za premagovanje ovir pri vzpostavitvi v okolje in družbo usmerjenega sistema in uveljavljanje resnične ekološke in zelene družbe pa so po Eckersley (2004 v Lukšič in Bahor, 2011, str. 1180) poleg ozelenitve liberalne demokracije (zeleni kapitalizem) pot-

rebne tudi uvedbe novih institucij, načel, postopkov odločanja in participacije, ki vključuje ne samo zgolj komunikacijo in empatijo z nečloveško živo in neživo naravo, ampak tudi njen enakopraven status, ki ga sedaj narava zaradi človekove nadvlade še nima. To velja za vse ravni odločanja. Na državni in lokalni ravni se je tako treba usmeriti na oblikovanje polisi skupnosti in zavezništev regij in držav, s čimer bi se lažje dosegala čim večja samooskrba, večja participacija ljudi pri odločanju, večji vpliv javnosti; odgovornost do okolja in socialnih neenakosti pa bi se povečala in sprejemale bi se polisi, ki bi odpravljale te probleme. Za ta miselni in konceptualni preskok pa so potrebne hitre in učinkovite spremembe tudi na individualni in skupinski ravni (Žnidarič, 2022).

Obstoječe politike trajnostnosti so prav zaradi številnih neuresničenih pričakovanj in v večini primerov samo parcialnih učinkov potrebne nadgradnje v smeri uveljavljanja eksistencialnih interesov ljudi, ki morajo zahtevati spremembe v lokalnih in državnih političnih, zakonodajnih in izvršilnih strukturah zato, da bi se zmanjšale neenakosti in onesnaževanje, sočasno s tem pa bi državljani dobili ponovno zaupanje v demokratične »državne« strukture, ki so – vsaj zdi se tako – edino orodje, ki ga imajo v tem trenutku človeške skupnosti na razpolago za učinkovito kolektivno ukrepanje.

Okoljska, gospodarska in socialna kriza človeštvo zavezuje k zmanjševanju potrošnje in onesnaževanja, večji energetski in prehranski samooskrbi ter čuvanju naravnih virov, predvsem vode, zemlje in zraka, ki predstavljajo nujni naravni pogoj življenja. V regijah, kot je Zasavje, ki so zaznamovane s številnimi kompleksnimi problemi zaradi industrijske dediščine, pa je treba združiti in nadgraditi dobre prakse iz domačega in tujega okolja, da bi bili kos bolj ekološkemu in socialno pravičnemu razvoju.

Literatura in viri

Aristotel (1989). *Retorika*. Naprijed, Zagreb.

Bračko, K. (2021). Cene gradbenih materialov v nebo: Preverili smo, kaj so razlogi za enormno naraščanje. Maribor.info. Dostopno prek: <https://mariborinfo.com/novica/slovenija/cene-gradbenih-materialov-v-nebo-preverili-smo-kaj-so-razlogi-za-enormno>.

- Dražek, M.** (2008). *Aristotelova pravičnost v teoriji vodenja podjetja*. Magistrsko delo. UL, Fakulteta za družbene vede.
- Dryzek, J.** (2018). *Politika Zemlje. Okoljski diskurzi*. IČKZ, Ljubljana.
- Eckersley, R.** (2019). *Zelena država. Premišljanje demokracije in suverenosti*. IČKZ, Ljubljana.
- Ekosola** (2021). *Gozd in gozdarstvo v Sloveniji*. Zavod za gozdove Slovenije, Slovenski državni gozdovi d.o.o., Gozdarski inštitut Slovenije, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Dostopno na: <https://ekosola.si/wp-content/uploads/2021/03/GozdingozdarstvomSloveniji-predstavitevza%C5%A1ole.pdf>.
- EPA.** (2021). Environmental Justice. Dostopno na: <https://www.epa.gov/environmentaljustice>.
- Gosar, A.** (1935). *Za nov družabni red (sistem krščanskega socialnega aktivizma). Prvi zvezek, UVOD IN OSNOVE*. Založba Sv. Mohorjeva v Celju.
- Gosar, A.** (1935). *Za nov družabni red (sistem krščanskega socialnega aktivizma). Drugi zvezek, CILJI IN POTA*. Založba Sv. Mohorjeva v Celju.
- Green Planet** (2015). *Water Crisis: Is Australia Running Out of Water?* Dostopno na: https://www.greenplanetplumbing.com.au/water-crisis-is-australia-running-out-of-water/?keyword=&matchtype=&device=c&gclid=Cj0KCQiAmKiQBhCIARIsAKtSj-kFjH0qsoz-jmIV_orH-i10GyWRbVkcXttuSVxQbvEI0005I6aXsaAgSyEALw_wcB.
- Kirn, A.** (2012). *Družbeno ekološki obrat ali propad*. Ljubljana: Znanstvena založba FDV.
- Kirn, A.** (2014). Ekosocializem kot alternativa. *Teorija in praksa* 51(6), 1021–1056.
- Klein, N.** (2009). *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma*, Mladinska knjiga. Zbirka Premiki, Ljubljana.
- Krasnik, I.** (2004). TET z zamudo priključen v omrežje. *Dnevnik*, 21. 7. 2004. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/89478>.
- Lukšič, A. A.** (2002). Vloga države pri zagotavljanju nacionalnih interesov. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*, str. 1017–1027.
- Lukšič, A. A., Bahr, Maja.** (2011). Zelena politična teorija in državljanstvo. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja*. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TIP2011_J_Luksic-Bahr.pdf.
- Low, N. in Gleeson R.** (2021). *Pravičnost, družba in narava*. IČKZ, Ljubljana.
- Mill, J. S.** (2008). *On Liberty and Other Essays*. Oxford University Press.
- Plut, D.** (2014). Ekosocializem ali barbarstvo? Demokratični ekološki socializem in trajnostni sonaravni razvoj, Društvo gibanje za trajnostni razvoj Slovenije - TRS, Ljubljana.
- PV magazine** (2020). *European agrivoltaics*. PV Magazine.
- Stat.si** (2020). Preskrba z energijo. Oskrba z energijo, Slovenija. Dostopno na: <https://www.stat.si/StatWeb/news/Index/9554>.
- SiStat.** (2021). Poraba vode na prebivalca v Sloveniji. Dostopno na: <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/27000025.px/table/tableViewLayout2/>.
- Vrhovšek, D.; Vovk Korže, A.** (2009). *Ekoremediacije*. UM Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru 2009.
- Žnidarič, D.** (2011). Čiščenje komunalnih odpadnih voda na odročnih ruralnih področjih Zasavja. Magistrsko delo. Fakulteta za organizacijske vede. Kranj.

- Žnidarič, D.** (2016). Prehranska samooskrba v luči trajnostnega razvoja v Sloveniji; 4. konferenca z mednarodno udeležbo. Konferenca VIVUS s področja kmetijstva, naravovarstva, hortikulture in floristike ter živilstva in prehrane. »Z znanjem in izkušnjami v nove podjetniške priložnosti«, 20. in 21. april 2016, Biotehniški center Naklo, Naklo, Slovenija.
- Žnidarič, D.** (2021a). Anketa za potrebe doktorske naloge. Opravljena sredi leta 2021. Elektronski vir.
- Žnidarič, D.** (2021b). Priprava doktorske disertacije v okviru študija Varstva okolja na UL, FGG.
- Žnidarič, D.** (2022). Trajnostni razvoj in politična pravičnosti. Konferenca UM-FOV CIS. Portorož-Kranj.

NASLOV ZBIRKE: OIKOS, Modra

NAKLADA: Elektronska izdaja

UREDNIK ZBIRKE: Andrej A. Lukšič

TAJNIK ZBIRKE: Nejc Jordan

UREDNIŠTVO ZBIRKE:

Andrej A. Lukšič, Marko Hočevar, Nejc Jordan, Rok Kranjc, Denis Maraž,
Nastja Vidmar, Jerneja Brumen, Karla Tepež

MEDNARODNI ZNANSTVENI SVET ZBIRKE:

Dan Chodorkoff, Nives Dolšak, John S. Dryzek, Robyn Eckersley, Marina
Fischer-Kowalski, Christoph Görg, Lučka Kajfež-Bogataj, Andrej Kirn, Drago
Kos, Bogomir Kovač, Andrej Kurnik, Nicholas Low, Catriona Mortimer-
Sandilands, Darko Nadič, Luka Omladič, Dušan Plut, Ariel Salleh, Mark C.
J. Stoddart, Romina Rodela, Irina Velicu, Žiga Vodovnik, Christos Zografos,
Cheng Xiangzhan.

IZDAJATELJ:

Inštitut za ekologijo, za izdajatelja: Andrej A. Lukšič
Inštitut Časopis za kritiko znanosti, za izdajatelja: Helena Konda

Čas številnih okoljskih in družbenih kriz nas spodbuja k iskanju alternativnih rešitev za organiziranje v družbenem, ekonomskem in institucionalnem smislu, preden pa se sploh začne prakticiranje alternativnih razvojnih usmeritev, je treba razčistiti konceptualno polje politične ekologije ter ekologije nasploh. V javnih diskurzih je moč zaslediti konceptualne nejasnosti in mešanje ključnih ekoloških pojmov, različnih ideologij in pristopov k rešitvam okoljskih problemov.

Študenti so v okviru projekta ACF Slovenija - Mladi za zeleno aktivno državljanstvo pripravili sedem prispevkov, ki skozi teorijo in prakso reflektirajo nekatera aktualna vprašanja na področju politične ekologije.

